ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПРАВА ДЕТЕТА

2013.

ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Приручник за наставнике за рад са децом виших разреда основне школе

Приредиле:

Милена Голић Ружић

Јелена Жунић - Цицварић

Марија Петровић

Centar za prava deteta

UCPD UŽIČKI CENTAR ZA PRAVA DETETA

Pestalozzi Children's Foundation
Education and intercultural competence – worldwide

nexus

ОТВОРЕНИ КЛУБ
Друштво за развој деце и младих

ОШ Књажевац

ИМАМ ИДЕЈУ

Издавач: Ужички центар за права детета
Ужице, Димитрија Туцовића 60
031-510-180
www.uecpd.org

За издавача: Радован Цицварић

Приредиле: Милена Голић Ружић, Јелена Жунић-Цицварић, Марија Петровић

Лекторка: Јасмина Филиповић

Припрема за штампу: Ана Јовановић

Ужице, 2013.

Приручник „Права детета у образовном систему" настао је у оквиру пројекта "Образовање за права детета" који реализује Ужички центар за права детета и партнери уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

Партнери:

СВИ ПОЈМОВИ КОЈИ СУ У ТЕКСТУ УПОТРЕБЉЕНИ У МУШКОМ ГРАМАТИЧКОМ РОДУ ОБУХВАТАЈУ МУШКИ И ЖЕНСКИ РОД ЛИЦА НА КОЈА СЕ ОДНОСЕ.

Приредиле:

Милена Голић Ружић

Јелена Жунић – Цицварић

Марија Петровић

ПРАВА ДЕТЕТА У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Приручник за наставнике за рад са децом виших разреда основне школе

2013.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 5

УВОД 6

ТЕОРИЈСКИ ДЕО 8

ПРАВА ДЕТЕТА 8

Природа људских права и права детета 8

Права детета—обавезе/одговорности 11

Конвенција Уједињених нација о правима детеа 12

Настанак Конвенције 12

Карактеристике Конвенције 12

Структура и садржај Конвенције 13

Факултативни протоколи уз Конвенцију о правима детета 15

Обавезе државе 15

Надзор над спровођењем Конвенције о правима детета 16

Комитет за права детета 16

Универзални периодични преглед 18

Положај и остваривање права детета у Републици Србији 18

Права детета у образовном систему Републике Србије 23

Показатељи (индикатори) 24

Закључна запажања Комитета у односу на област образовања 24

Ставови деце и младих о остваривању права детета
на образовање у Републици Србији 26

Како деца и млади виде да се квалитет образовања у Србији
може унапредити 27

ПАРТИЦИПАЦИЈА 29

Одређење партиципације 29

Партиципација и однос дете – одрасли 30

Улога деце у остваривању права на партиципацију 31

Значај партиципације деце и младих 33

Партиципација у пракси 34

ДИСКРИМИНАЦИЈА 37

Одређење дискриминације 37

Врсте дискриминације 38

Истраживања о дискриминацији 39

НАСИЉЕ 41
Појам насиља 41
Врсте насиља 41
Ко врши насиље 43
Последице насиља 44

РАДИОНИЦЕ 45
I Радионица: Упознавање 46
II Радионица: Појам људских права и права детета 50
III Радионица: Конвенција о правима детета (1) 54
IV Радионица: Конвенција о правима детета (2) 61
V Радионица: Партиципација (1) 63
VI Радионица: Партиципација (2) 71
VII Радионица: Предрасуде и стереотипи 77
VIII Радионица: Дискриминација 82
IX Радионица: Појам и врсте насиља 87
X Радионица: Злостављање и занемаривање деце 98
XI Радионица: Права и одговорности 103
XII Радионица: Права и обавезе ученика 108
XIII Радионица: Сукоб права (1) 113
XIV Радионица: Сукоб права (2) 117
XV Радионица: План акције (1) 120
XVI Радионица: План акције (2) 122
XVII Радионица: Заступање 129
XVIII Радионица: Шта смо научили? 137

Евалуација програма 145

Кратак водич кроз права детета/ученика у образовном систему .. 149

Литература 166
Одабрани извори 168

„Данас је почело јуче,
И део је нашег плана:
Дечја права се не уче,
Већ се живе сваког дана".

Дејан Алексић

ПРЕДГОВОР

Приручник "Права детета у образовном систему" настао је у оквиру пројекта "Образовање за права детета" који реализује Ужички центар за права детета уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

Пројекат се реализује у сарадњи са **удружењима грађана:** "Nexus" из Врања, "Имам идеју" из Краљева, "Друштвом за заштиту деце и младих - Отворени клуб" из Ниша, "Центром за креативни развој" из Књажевца и у сарадњи са **партнерским школама**: Основна школа "Светозар Марковић" из Врања, Основна школа "Јован Јовановић Змај" из Врања, Основна школа "Светозар Марковић" из Краљева, Основна школа "Чибуковачки партизани" из Краљева, Основна школа "Стефан Немања" из Ниша, Основна школа "Учитељ Таса" из Ниша, Основна школа "Митрополит Михаило" из Сокобање, Основна школа "Вук Караџић" из Књажевца.

Пројекат је настао као одговор на потребу да се обезбеди ефикасно и систематско образовање о правима детета у редовном образовном систему, што је и обавеза Републике Србије која произилази из Конвенције о правима детета.

Приручник је резултат дугогодишњег искуства и сарадње Центра за права детета и Ужичког центра за права детета, организација које су међу првима у нашој земљи развиле и спроводиле програме образовања деце и младих у области права детета. Настао је на основу до сада већ примењиваних програма образовања који су од стране деце и младих прихваћени, а од стране професионалаца процењени као веома корисни инструменти за рад и као такви дали позитивне резултате у пракси. Стога претежни део програма чине материјали и радионице које су развили стручњаци из Центра за права детета и Ужичког центра за права детета. За потребе припреме приручника ови материјали су модификовани ради примене у образовном систему, и обогаћени новим садржајима који одговарају на потребе и изазове у процесу образовања у области права детета.

УВОД

Како је школа средина у којој деца и млади свакодневно бораве, и којој уче, поред конкретних едукативних садржаја, и разне значајне вештине живљења, изграђују базично разумевања света око себе и стварање жељене позиције у њему; сматрамо школу важним каналом образовања деце и младих о правима која имају, што обухвата, како информисање, тако и оснаживање деце да своја права непосредно остварују, препознају њихово кршење и утичу на њихово остваривање.

Коме је приручник намењен

Приручник који је пред вама представља целовит образовни пакет у области права детета намењен примарно наставницима основних школа за непосредан рад са ученицима виших разреда, а може се реализовати на часовима одељењске заједнице, грађанског васпитања, у раду са ученичким парламентима или као ваннаставна активност.

У оквиру нашег пројекта, "Образовање за права детета", приручник користимо да оснажимо ученичке парламенте за заступање права детета у својим школама, на покретање конкретних акција за остваривање права детета у школи или локалној заједници.

Будући да је овакав тип образовања могућ и потребан и на старијим узрастима, погодан је и за рад са ученицима средњих школа, омладинских група, а могу га користити и организације и институције које се баве или организују сличне програме за децу и младе.

Шта приручник нуди и како га користити

Теме обухваћене приручником везане су за област права детета и могућностима деловања када су она угрожена. Приручник се састоји од теоријског, практичног - радионичарског дела и водича о правима и обавезама ученика у образовном систему.

Теоријски део разрађује теме:

- **права детета** кроз упознавање са природом људских права и права детета, настанком, карактеристикама, структуром и садржајем Конвенције о правима детета, факултативним протоколима уз Конвенцију о правима детета, обавезама државе и надзором над спровођењем Конвенције о правима детета. У оквиру ове теме приказани су и положај и остваривање права детета у Републици Србији, као и права детета у образовном систему Републике Србије;
- **партиципација** кроз упознавање са појмом и значајем који она има за остваривање права детета, као и улогом деце у остваривању права на партиципацију;
- **дискриминација** кроз упознавање са одређењем и врстама дискриминације;
- **насиље** кроз упознавање са појмом и врстама насиља.

Практични део усмерава наставника на начин на који ће битне теме из ове области пренети ученицима. Састоји се од тема обухваћених теоријским делом, обрађених на радионичарски начин.

Радионице су прилагођене за рад у оквирима школе, већина њих уклапа се у стандардни распоред и трајање школских часова, изузев појединих радионица у којима се наставнику препоручује да ради квалитета рада и мисаоног процеса трају дуже. Приликом реализације ових радионица, потребно је планирати више времена, нпр. организовати двочас и сл.

За поједине радионице предложено је више могућих радионичарских активности кроз које се може достићи постављени циљ. Избор најадекватније зависи од више фактора који се не могу унапред предвидети (бројност ученика, узраст, заинтересованост, времена које је ученицима и наставнику на располагању), остављено је наставнику да процени коју ће активност у конкретном случају реализовати.

Радионице "Конвенција о правима детета", "Партиципација", "Сукоб права", "План акције" су специфичне јер су због временског трајања конципиране из два дела, односно састоје се од две повезане мање радионице.

Радионица "Заступање" разликује се од осталих и специфична је по томе што није временски ограничена, наведени су кораци са којима ученици треба да се упознају и сугерисани начини на које би то могло да се оствари, а наставнику је препуштено да, пратећи ученике, њихова интересовања и брзину савладавања информација и вештина, процени како ће се одвијати сваки сусрет. Ова радионица подстиче наставнике и ученике на покретање конкретних акција за остваривање права детета у школи или локалној заједници.

Кроз радионицу "Шта смо до сада научили" понуђена је могућност провере стечених знања на занимљив и конструктиван начин.

Посебан део приручника чини "Кратак водич кроз права детета/ученика у образовном систему", водич за наставнике и ученике о правима и обавезама ученика, као и о корацима које ученици могу предузети у циљу заштите уколико сматрају да су им права угрожена или се крше.

ПРАВА ДЕТЕТА

Природа људских права и права детета

Људска права су:
- универзална *зато што их ужива свако људско биће;*
- неотуђива *зато што су неодвојива од личности и не могу се прописивати, давати, заслуживати, а још мање одузимати актима законодавца;*
- непоништива *зато што их држава не може опозвати;*
- недељива *зато што су подједнако значајна и међусобно зависна, те се једно право не може уживати на рачун другог*[1].

Људска права су права моралног порекла и заснивају се на претпоставци да се једнако признају свим људским бићима, без обзира на њихово порекло, пол, вероисповест или било коју другу припадност. Дакле, нису сва права људска права. Људска права су део природног права човека, што значи да су то урођена права сваког људског бића и оно их има самим тим што је људско биће. Даље, ово значи да државе нису обавезне да поштују људска права својих грађана само због тога што су потписале неки међународни уговор, већ су дужне да се њих придржавају стога што она припадају сваком људском бићу од тренутка када се роди.

Људска права заснивају се на најосновнијим људским потребама које има свако људско биће и чије задовољење је неопходно да би људи могли да живе и да се развијају.

Потреба за учешћем, уважавањем – Право на партиципацију

Потреба за једнакошћу - Право на недискриминацију

Потреба за сигурношћу - Право на заштиту деце од злостављања и занемаривања

Потреба за сазнавањем - Право на образовање

Потреба за одмором - Право на игру, слободно време и културне активности

И поред тога што људи имају различите потребе, људска права настају онда када постоји универзална сагласност да је задовољење одређених потреба неопходно свим људима као основ за њихов развој и достојанство.

Под појмом *основна људска права* мисли се пре свега на право на живот, заштиту физичког и моралног интегритета појединца, заштиту од тортуре и дискриминације по било ком основу, једнакост пред законом, да нико не може бити проглашен кривим без одлуке суда, да нико не може бити кажњен за дело које као кажњиво није било предвиђено законом у тренутку извршења, као и

[1] Müller, L., Турза, И., Николић, Ј., Гаши, И., Милутиновић, Д., Мркаљ, Т., Пејчић В., Гавриловић, Б., Хајдињак, Б., Марјановић, А., Ђурић, Б., Дуњић, Р., Николић, Б., (2003): *У праву си! – водич кроз правни систем Републике Србије*, Београдски центар за људска права, Београд

остала права. Када се каже „и остала права", важно је имати у виду да развој људских права није окончан. Због тога се каталог људских права стално проширује и допуњава новим правима[2]. На овом месту наведена су она права око којих постоји универзална сагласност. Оваква права се сматрају императивним, односно апсолутно обавезним због тога што их морају поштовати и оне државе које се нису обавезале, односно, чак и новонастале државе дужне су да их се придржавају.

Када у некој држави грађанима нису важећим правом призната нека од људских права, то не значи да их они немају и да њихова држава може да негира њихово постојање. Уколико би само од државе, односно њених органа зависило која људска права ће бити призната, онда о моралним правима не би ни могло да се говори. Зато обавезност поштовања људских права произилази за сваку државу, како из унутрашњег нормативног поретка, тако и из међународног, који је изнад држава тј. из међународног права. У периоду до Другог светског рата људска права нису била део међународног права, већ су спадала у унутрашњу надлежност сваке државе. Каква су била права грађана у одређеној земљи, у то нико споља није имао право да се уплиће. То се сматрало унутрашњом ствари сваке државе. Међутим, сагледавајући шта је све учињено против човекове личности током Другог светског рата, створила се потреба да та права постану предмет међународне заштите.

Данас, ниједна држава не може да тврди да су људска права у њеној искључивој надлежности, те да може да их призна, не призна или крши. Највећи број људских права усмерен је према држави и то их и разликује од других права моралног порекла. Држава има обавезу да се уздржава од кршења људских права, да спречи и кажњава њихово кршење, а такође и да створи услове за њихово уживање[3].

Државу одговорну за кршење права не погађају непосредне или конкретне санкције, међутим посредне, које су политичког карактера, врло су присутне. Наиме, држава која константно крши људска права прво је изложена критикама других држава, иступа пред различитим комитетима и комисијама Уједињених нација, упућују јој се примедбе, против такве државе се усвајају разне непријатне резолуције, декларације, док се у светским медијима помиње у негативном контексту. Таква држава, што више крши људска права у својој земљи, бива све више међународно изолована, а њен положај постаје све неповољнији, првенствено на економском и политичком плану.

Права детета припадају категорији људских права и све до усвајања Конвенције Уједињених нација о правима детета 1989. године сматрало се да су ова права довољно заштићена у оквирима заштите људских права. Искуство које је произилазило из става о посебности детињства и детета, као и специфичнијим захтевима од система који обезбеђују људска права, налагало је успостављање посебног система који би био примењив на децу.

Детињство као посебна фаза у развоју људског живота је људска творевина Европе 17. века. Услед велике смртности деце, веровања да је њихов живот у рукама виших сила и непостојања институционалних форми образовања, деца нису посматрана као особе са посебним одликама и природом. Дете је културолошки и психолошки схватано као биће не

[2] На ово нам указује и пример права везаних за заштиту деце од злоупотребе путем информационо-комуникационих технологија.

[3] Дејановић, В., Корач, Н., Росандић, Р., Стевановић. И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевић Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу,* Центар за права детета, Београд

суштински различито од одраслих, без својих специфичности, које карактерише само недостатак развијених капацитета којима располаже одрастао човек (не поседује развијену интелигенцију, не уме да чита и пише, не може да схвати ствари и односе разумљиве одраслима). Од 17. века дете почиње да се третира као посебно осетљиво биће и може се сматрати да долази до буђења свести о детињству као појму. Детињство означава фазу живота у којој се манифестује посебност детета. Под појмом *посебност детета* мисли се на специфичности везане за психофизичке карактеристике и ниво менталне зрелости детета. Промена у психолошким теоријама детињства, које дете представљају као специфично у односу на одрасле (нпр. интелигенција детета није неразвијена у односу на интелигенцију одраслих, квантитативно нижа, већ она функционише на специфичан, квалитативно другачији начин), пружила је основ за дефинисање права детета, јер припадници те групе имају и специфичне захтеве у односу на систем који обезбеђују људска права.

Друга чињеница, важна за разумевање актуелног дефинисања права детета, а која такође проистиче из промена у психолошком одређењу детета, односи се на могућност његовог издвајања из породичног контекста. Наиме, иако је још пре стотинак година уочена и исказана потреба да се дете заштити посебним прописима, укључујући и међународне конвенције, до скоро је тема права детета била увек смештана у контекст породице и посматрана са заштитничких позиција. Усвојене норме су одражавале схватање детета као слабог и незрелог људског бића, којем су потребни посебна заштита и нега, што само одрасли могу да му обезбеде, на начин који они процене као најбољи. Промена из пасивног у активно виђење детета као способног, аутономног и независног у контексту својих развојних постигнућа (а проистекла из истраживања развојних могућности детета), преусмерила је одређење детета у правцу увиђања његове способности и права да учествује у доношењу одлука које га се тичу, у оквиру својих развојних могућности.

Под појмом „права детета" мислимо на права која су по својој природи људска и која свако дете има без обзира на то у којој држави живи, политичком, културном, економском окружењу, у складу са каквим традицијама, обичајима и веровањима се развија. Дакле, права детета у својој бити нису друкчија од људских права, нити је њихов основ различит. Само су различита појединa, специфична права, различита је посебна врста заштите, као и заштита права чије кршење произилази из културних или традиционалних образаца, супротних савременим схватањима личности и поштовања различитости. Постојеће или могуће различитости у смислу традиције, веровања, обичаја и сл. дужне су да поштују прихваћене вредности уобличене у норме међународних уговора. То је корпус права проистекао из две основне идеје: да су деца аутономне личности са специфичним потребама и правима, а у складу са тим носиоци правних захтева тј. активни субјекти права[4], а не искључиво објекти заштите од стране одраслих, као и да, услед специфичних психофизичких карактеристика, зависно од узраста и нивоа менталне зрелости, деца јесу посебно осетљива и рањива категорија која заслужује посебну, додатну заштиту.

Постављање питања да ли је у области људских права требало издвојити у посебну област права детета могуће је на нивоу теоретских расправа; међутим, пракса показује да је бројним међународним уговорима ова теза

[4] Субјекат права значи да појединац, као грађанин, има одређена права и обавезе и да као такав мора бити третиран.

прихваћена и потврђена. Права детета су данас чињеница и реалност призната међународним правом.

Права детета – обавезе/одговорности

Деца имају право да раде шта хоће! НЕТАЧНО

Права детета не значе апсолутну слободу чињења. Учећи да има права, дете учи да права имају своја ограничења, да иста та права припадају и другима и да остваривањем сопствених права не сме угрозити друге у остваривању њихових права[5]*.*

Дајемо деци права, а шта је са њиховом одговорношћу!? Нека покажу да заслужују своја права! НЕТАЧНО

Као прво, не дајемо ми деци права и права се не заслужују, већ им она припадају самим рођењем. Као друго, залажући се за остваривање сопствених права, деца развијају осећај одговорности и поштовања права других појединаца и група. Окружење које уважава дете као личност и партнера, истовремено значи и подстицај за одговорно делање[6]*.*

Постоји уверење да сваком праву одговара одређена обавеза, односно, да свако ко нешто „добије", мора заузврат нешто да дâ. Овакав став је и прихватљив не само на нивоу морала, већ и на нивоу неких права (нпр. облигационог, када се може уз право уговорити и обавеза). Међутим, ситуација је нешто другачија када се говори о области људских права. Као што је већ поменуто, људска права се не добијају, већ их људско биће стиче самим рођењем и неодвојив су део његове људске природе, те уживање конкретног права не може да се веже уз обавезу, нити да се услови извршењем обавезе носиоца. Према Конвенцији о правима детета, дете је субјекат права, а не објекат заштите. И поред тога што се идеја о правима детета базирала на неопходности додатне заштите друштва према деци због њихове осетљивости и специфичности које имају, усвајање концепта да је дете субјект права омогућава сваком детету право да захтева да му држава обезбеди остваривање свих гарантованих права. Исто тако важно је истаћи да дете има своје одговорности, као и да је неопходно да их развија, али се ниједно право детета не може условити обавезом детета, с друге стране.

Обавеза постоји, али на страни државе, која мора да успостави одговарајуће механизме да право призна, заштити и омогући његово уживање. Дакле, највећа обавеза и одговорност за остваривање права детета је на држави. Оваква улога државе произилази из обавеза које преузима ратификацијом Конвенције о правима детета. Тако, на пример, у оквиру образовног система, држава је дужна да обезбеди прописима, њиховим спровођењем и другим мерама да сва деца добију најбоље могуће образовање.

Но, иако право детета не подразумева аналогну обавезу, оно може да трпи ограничења. Полазећи од тога да људска права, а самим тим и права

[5] Преузето из информативне брошуре „Истине и заблуде о правима детета", Центар за права детета

[6] Преузето из информативне брошуре „Истине и заблуде о правима детета", Центар за права детета

детета нису апсолутна, она могу под одређеним условима бити ограничена или укинута. Тако, на пример, право детета на мирно окупљање и удруживање може бити ограничено потребом државе да одржава јавни ред и мир[7]. Право на слободно изражавање својих погледа и саопштавање информација и идеја не може да се остварује на начин којим се, на пример, угрожавају част и углед других.

Конвенција Уједињених нација о правима детета

Настанак

Иницијативу за универзално признавање права детета покренула је Еглантине Џеб (Eglantyne Jebb), која је написала предлог прве декларације о правима детета. Декларацију је 1924. године усвојила Генерална скупштина Већа народа. По завршетку Другог светског рата, у Уједињеним нацијама започете су активности на доношењу нове декларације о правима детета, која је и усвојена 1959. године, као први значајан документ који предвиђа посебну заштиту детета, односно издваја децу као посебно осетљиву групацију, која захтева специфичну заштиту. Како декларације нису имале обавезујући карактер за државе потписнице, уследили су притисци, лобирања и напори на међународном плану да се усвоји документ који би имао снагу обавезујућег међународног уговора. Резултат оваквог процеса је Конвенција о правима детета (Конвенција), коју је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила 20. новембра 1989. године као најважнији документ у области права детета на међународном плану.

Карактеристике Конвенције

- Конвенција представља основни извор права за креирање националних закона, политика и мера за остваривање права детета у свим државама уговорницама.
- Конвенција је први међународни документ у области људских права који обухвата све главне традиционалне групе људских права: економска, социјална, културна, политичка и грађанска.
- Конвенција је међународни уговор о људским правима са највише ратификација. Узимајући у обзир велики број држава које су је ратификовале, Конвенција је општеприхваћена и указује на сазрелу свест човечанства у погледу постојања права детета и потребе за њиховом промоцијом и заштитом.
- Конвенција представља значајно достигнуће у погледу развоја и јачања међународног права у области права детета. У овом документу су на једном месту обухваћена сва људска права која се признају некој посебној групи људи. Захваљујући томе, Конвенција је постала најважнији међународни уговор о правима детета, односно највиши ауторитет у овој области.
- Конвенција је, даље, инвентиван документ зато што признаје нова и изазовна људска права, као што су, на пример, право детета на слободно

[7] Дејановић, В., Корач, Н., Росандић, Р., Стевановић. И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевић Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу,* Центар за права детета, Београд

изражавање мишљења по свим питањима која га се тичу, или право детета жртве било ког облика злостављања, злоупотребе или експлоатације на физички и психички опоравак и реинтеграцију.

- Конвенција је први међународни уговор о људским правима који имплицитно признаје улогу удружења грађана у поступку остваривања права детета.

Структура и садржај Конвенције

Конвенцију чине преамбула и три дела. У преамбули су изражени општи принципи и начелни ставови у области права детета.

Откако је Конвенција усвојена, постоје тенденције да се права садржана у њој поделе на разне начине. Међутим, и на овом месту важно је напоменути да су људска права, као и права детета, недељива и да су поделе уведене више из техничких разлога, односно да се олакша њихова примена или информисање о њима.

Дакле, иако постоје разне поделе, права се не могу класификовати на мање или више важна јер су недељива и међусобно повезана.

С циљем да државама уговорницама олакша извештавање о спровођењу преузетих обавеза, Комитет за права детета је усвојио посебну класификацију. Тако Комитет издваја питање дефиниције детета – дететом се сматра свако људско биће испод 18 година, уколико се законом дате земље пунолетство не стиче раније. Даље, Комитет издваја основне принципе Конвенције:

- **право на недискриминацију** – суштина овог принципа је да се сва права детета примењују на свако дете, без изузетка и да је обавеза државе да пружи заштиту од било ког облика дискриминације. Према Конвенцији, забрањује се дискриминација по више основа: према раси, боји, полу, језику, религији, политичком или другим уверењима, националном, етничком или социјалном пореклу, имовинском стању, неспособности, рођењу или другом статусу детета, његових родитеља, законских старатеља или чланова породице;
- **право на уважавање најбољег интереса детета** - састоји се у обавези државе и свих релевантних институција да у свим поступцима који се тичу права детета воде рачуна о његовим најбољим интересима;
- **право на живот, опстанак и развој** – свако дете има неотуђиво право на живот, а држава има обавезу да обезбеди његов опстанак и развој;
- **право на партиципацију** – подразумева да ће детету које је способно да формира сопствено мишљење бити обезбеђено право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га се тичу, с тим што се мишљењу детета посвећује дужна пажња у складу са годинама живота и зрелошћу.

Важно је истаћи да не постоји хијерархија права, да нема више, односно мање важних права и да су сва подједнако значајна. Реч је само о томе да свако право у одређеној ситуацији за појединo дете може постати најзначајније и да његово остваривање, односно заштита, постаје приоритет. Међутим, горе наведена четири права издвајају се због тога што се без њиховог поштовања ниједно дуго право не може у потпуности остварити. Ова права се због тога називају **ПРИНЦИПИ**. Основни принципи, можемо слободно рећи, представљају „филтер" за сваку појединачну ситуацију у којој се дете налази или за сваку конкретну одлуку која се доноси. Када год се доноси појединачна одлука у конкретном случају врши се провера да ли су том одлуком испоштовани наведени принципи. Наведена права су претпоставка за остваривање свих других права гарантованих Конвенцијом.

Права садржана у Конвенцији се даље, према области заштите на коју су усмерена, могу поделити на:

1. Грађанска и политичка права, у која спадају:
   - право на идентитет,
   - слобода изражавања и приступ информацијама,
   - слобода мисли, савести и вероисповести,
   - слобода мирног удруживања и окупљања,
   - право на приватност,
   - право на забрану мучења или других окрутних, нечовечних или понижавајућих поступака или казни.
2. Породична средина и алтернативна брига о детету, где се издвајају права везана за:
   - породични живот и одржавање односа са родитељима или старaоцима,
   - права детета које је лишено породичне средине,
   - права детета везана за алтернативни смештај,
   - право детета на заштиту од незаконитог пребацивања преко границе и родитељске отмице,
   - право на заштиту од злостављања и занемаривања.
3. Права на основну здравствену и социјалну заштиту
4. Права на образовање, слободно време, рекреацију и културне активности
5. Права детета која се налазе у посебним ситуацијама:
   - права детета избеглице,
   - права детета у оружаном сукобу,
   - право на заштиту од сексуалне, економске и друге експлоатације,
   - право на поступак у оквиру система малолетничког правосуђа,
   - право детета припадника мањинске групе или домородачког народа.

Факултативни протоколи уз Конвенцију о правима детета

Ради свеобухватније заштите детета, прецизнијег одређења појединих права, постизања циљева Конвенције и спровођења њених одредаба било је потребно проширити мере које државе уговорнице треба да предузму како би унапредиле и гарантовале заштиту детета. Стога су донети факултативни протоколи који се односе на неко специфично питање везано за основни документ. Факултативни протоколи се посебно потписују и ратификују. Државе уговорнице основног документа нису у обавези да потпишу и ратификују факултативне протоколе. Уз Конвенцију донета су три Факултативна протокола.

- **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији** усвојен је под окриљем Уједињених нација 25. маја 2000. године. Усвојен је ради проширивања мера које државе уговорнице треба да предузму како би гарантовале заштиту детета од продаје, дечје проституције и порнографије.
- **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о учешћу деце у оружаним сукобима** усвојен је под окриљем Уједињених нација 25. маја 2000. године. Овај међународни уговор усвојен је ради проширивања мера које државе уговорнице треба да предузму како би унапредиле ниво заштите детета у овој области, односно има за циљ да се спречи учешће деце у оружаним сукобима, и то не само у званичним војним снагама, него и у парамилитарним групама.
- Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је 19. децембра 2011. године и трећи **Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о процедури подношења притужби Комитету за права детета**. Поступак по притужби омогућава појединцу, групи појединаца или њиховим представницима који тврде да су жртве повреде права које је учинила уговорница Конвенције, да притужбу поднесу Комитету за права детета, а под условом да је држава уговорница прихватила поступак, као и да су подносиоци притужбе исцрпели све расположиве домаће правне лекове.

Обавезе државе

Међународно зајемчена људска права морају да буду правно доступна лицима у једној држави. Права детета у Конвенцији представљају одраз обавеза које државе треба да предузму у односу на децу.

Спремност државе да преузме обавезе исказује се чином потписивања међународног уговора, док се преузимање обавеза исказује ратификацијом (потврђивањем). Ратификација је поступак у којем надлежни орган потврђује да држава преузима обавезе из међународног уговора. У Републици Србији Народна скупштина доноси закон о потврђивању међународног уговора, чиме он постаје део домаћег законодавства.

Када држава ратификује неки међународни документ, у обавези је да прилагоди постојеће законодавство прихваћеним обавезама. Државе то могу да остваре на више начина: да учине међународне норме непосредно примењивим у националном законодавству, или да успоставе унутрашње законе који одговарају ратификованим међународним нормама.

Република Србија је као правни следбеник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Савезне Републике Југославије и Државне заједнице Србије и Црне Горе, чланица Уједињених нација. Потписник је Повеље Уједињених нација, Универзалне декларације о људским правима и чланица основних међународних уговора у области заштите људских права, укључујући и Конвенцију о правима детета и њене протоколе.

Децембра 1990. године Социјалистичка Федеративна Република Југославија је ратификовала Конвенцију о правима детета, а Република Србија је након свог оснивања преузела обавезе које проистичу из ње.

Маја 2002. године Савезна Република Југославија ратификовала је Факултативни протокол о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима, а Република Србија је након свог оснивања преузела обавезе које проистичу из Факултативних протокола.

На свечаној церемонији одржаној у Женеви 28. фебруара 2012. године Република Србија је потписала Факултативни протокол уз Конвенцију о правима детета о процедури подношења притужби Комитету за права детета и на овај начин показала спремност и опредељеност за заштиту права детета.

Међутим, важно је поменути да се чином ратификације не обезбеђује аутоматско остваривање права детета. Неопходно је, осим преузетих обавеза у смислу усклађивања националног законодавства, предузети и низ других мера у погледу успостављања примерених механизама, процедура, политика и активности. Тако, поред прилагођавања законодавства, државе унапређују положај детета и кроз друге мере, као што су установљавање националних тела за заштиту права детета, установљавање омбудсмана за права детета, давање подршке специјализованим удружењима грађана, специјализацију правосуђа, креирање посебне политике у области права детета, унапређење образовања, информисање деце о њиховим правима, итд. Целовито планирање активности (холистички приступ) којим се остварују права детета и континуирано унапређује њихово остваривање представља посебан захтев пред владе земаља уговорница Конвенције.

Надзор над спровођењем Конвенције о правима детета

Комитет за права детета

Као што смо поменули, међународно право контролише поступке државе у остваривању људских права и права детета путем утврђених механизама. Поред тога, међународно право успоставља и систем међународних тела као што су комитети, комисије или судови, којима се појединци могу непосредно обратити у случају када се њихова људска права крше.

Велики значај у овом процесу имају установљена посебна, такозвана уговорна тела. Уговорна тела прате остваривање права која су гарантована међународним уговорима у државама чланицама и старају се да се преузете обавезе спроводе.

Уговорно тело које врши надзор, односно сталну проверу напретка спровођења Конвенције и њених факултативних протокола, јесте **Комитет за права детета**.

Ово надзорно тело установљено је чланом 43. Конвенције о правима детета. Комитет чине независни експерти високих моралних вредности и признате стручности на пољу које покривају Конвенција и факултативни протоколи. Ови експерти прате спровођење и разматрају извештаје о остваривању права детета у државама уговорницама. Такође, њихове активности огледају се и у тумачењу појединих питања која у пракси изазивају одређене недоумице, па на овај начин доприносе и континуираном унапређењу стандарда заштите.

Свака држава уговорница Конвенције има обавезу да Комитету подноси иницијални и периодичне извештаје о примени Конвенције и факултативних протокола. **Иницијални извештај подноси се две године након ратификације, док се периодични извештаји подносе на сваких пет година.** Комитет на основу извештаја и других прикупљених података даје оцену и препоруке државама уговорницама. Поред тога, Конвенција предвиђа могућност да Комитет позове и специјализоване агенције, УНИЦЕФ и друга надлежна тела, као што је на пример заштитник грађана и удржења грађана које сматра одговарајућима, да пруже стручни савет за примену Конвенције у областима која спадају у оквире њихових овлашћења. Удружења грађана или коалиције организација грађанског друштва могу учествовати у контроли примене Конвенције и коришћењем могућности слања Комитету својих алтернативних извештаја (извештаји из сенке), који такође представљају један од основних извора информација о унапређењу примене Конвенције. **Данас све чешће овакве извештаје достављају и дечје организације**[8]. Комитет посебно цени извештавање деце, сматрајући да се на тај начин остварује право детета на партиципацију.

Како је Република Србија држава уговорница Конвенције, ратификацијом овог документа она је преузела обавезу да Комитет извештава о примени овог међународног уговора тј. о остваривању права детета у Србији. Република Србија је у мају 2007. године поднела Иницијални извештај о примени Конвенције о правима детета за период од 1992. до 2005. године. Такође, у првој половини 2008. године Република Србија је поднела Комитету Иницијални извештај о спровођењу Факултативног протокола о продаји деце, дечјој проституцији и дечјој порнографији и Иницијални извештај о спровођењу Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима за период 2002-2007. године.

[8]На иницијативу удружења грађана Центра за права детета (Центар), током 2007. године образована је Коалиција организација цивилног друштва које се баве питањем унапређења, промовисања и заштите људских права и права детета (Коалиција за мониторинг права детета у Србији), која је припремила Алтернативни извештај о примени Конвенције о правима детета и поднела га Комитету крајем исте године. У исто време, Центар је у сарадњи са групом деце и младих DX (Дечји информативно-културни сервис) образовао Дечју коалицију. Након иницијалног тренинга на којем су деца и млади упознати са процесом извештавања пред Комитетом, Дечја коалиција је припремила посебан извештај „Права детета у Србији — како то виде деца", који је заједно са Алтернативним извештајем достављен Комитету. Извештај Дечје коалиције о спровођењу Конвенције представљен је Комитету на састанку који је посебно организован са представницима Дечје коалиције. Коалиција за мониторинг права детета у Србији наставила је сарадњу и касније на изради Алтернативних извештаја о спровођењу факултативних протокола. Паралелно, Центар је подржао и координисао рад Дечје коалиције за учешће у извештавању по факултативним протоколима уз Конвенцију о правима детета.

Комитет је размотрио Иницијали извештај Републике Србије на свом 1326. и 1327. састанку 27. маја 2008. године, након чега је на 1342. састанку одржаном 6. јуна 2008. године, усвојио закључна запажања (препоруке) до 2013. године, када Република Србија треба да поднесе Други и Трећи обједињени периодични извештај о примени Конвенције и факултативних протокола. Такође, Комитет је размотрио и Иницијалне извештаје Републике Србије по факултативним протоколима и упутио јој препоруке за даље унапређење положаја деце и извршавање обавеза преузетих ратификацијом ова два међународна уговора.

Универзални периодични преглед

На овом месту важно је поменути и нови механизам надзора поштовања људских права у чланицама Уједињених нација – Универзални периодични преглед. Овај механизам има за циљ да се побољша стање људских права у свету. Све државе чланице Уједињених нација имају обавезу да Савету за људска права једном у четири године поднесу извештаје о обавезама које су испуниле, као и корацима које предузимају с циљем унапређења и остваривања људских права на својим територијама. Овај процес одвија се кроз дијалог између држава и пружа могућност да свака од њих прихвати препоруке и предузме кораке ради унапређења остваривања људских права на својој територији. Република Србија је кроз први циклус Универзалног периодичног прегледа прошла током 2008. године, а кроз други током 2013. године[9].

Положај и остваривање права детета у Републици Србији

Положај деце у Србији може се сагледати кроз оцену државног и друштвеног система у којем деца у Србији живе са аспекта остваривања права детета. Оцена у којој мери друштвени систем одговара свакодневним изазовима у остваривању права детета може се добити кроз Опште мере примене, односно кроз одговоре на листу питања-односно области по којима Комитет процењује на који начин држава приступа обавезама које је преузела ратификацијом Конвенције[10]. Управо из оваквог приказа могуће је стећи општу слику о напорима које држава предузима у циљу унапређења права детета, односно да ли она то чини и на који начин.

- ***Стратешки оквир за остваривање права детета и праћење његовог спровођења***

Република Србија нема свеобухватан стратешки документ којим се формулише политика државе према деци. Република Србија има **„Национални план акције за децу" (НПА)** који је усвојила Влада Републике Србије 2004. године (за период до 2015).

[9] Више информација о Универзалном периодичном прегледу може се видети на интернет презентацији Канцеларије за људска и мањинска права Владе Републике Србије www.ljudskaprava.gov.rs

[10] Комитет за права детета усвојио је 17 Општих коментара којима се тумаче одређене одредбе Конвенције и који представљају упутство државама, стручњацима, родитељима и деци за боље разумевање, операционализацију и стварање услова неопходних за пуно остваривање права детета. Комитет је на свом 34. заседању 2003. године усвојио Општи коментар број 5: Опште мере за спровођење Конвенције (члан 4, 42. и 44, став 6). Овај документ разрађује одредбе члана 4. Конвенције којима се налаже да државе предузму „све потребне законодавне, административне и остале мере за остваривање права признатих" у овом документу и служи државама уговорницама као тумачење мера које треба да се предузму на националном плану за остваривање права детета.

Комитет за права детета истиче неопходност постојања националне стратегије за примену целе Конвенције и свих права која су њоме гарантована. ***Да ли Република Србија има стратегију која се бави унапређењем и остваривањем права детета?***

Националним планом акције за децу дефинисано је седам приоритетних области деловања:

1. Смањење сиромаштва деце.
2. Квалитетно образовање за сву децу.
3. Боље здравље за сву децу.
4. Унапређење положаја и права деце са сметњама у развоју.
5. Заштита деце без родитељског старања.
6. Заштита деце од злостављања и занемаривања, искоришћавања и насиља.
7. Јачање капацитета земље за решавање проблема деце.

Примена НПА замишљена је тако да све општине донесу своје локалне планове акције. Локални планови акција развијени су у укупно 23 општине (податак из 2012. године)[11]. С обзиром на то да НПА истиче 2015. године, неопходно је у најскорије време припремити нови стратешки оквир.

- ***Укључивање Конвенције о правима детета у законодавство Републике Србије***

На овом месту, као прво питање, истиче се: *Да ли су у Републици Србији законски прописи усклађени са међународним прописима, односно са Конвенцијом о правима детета?*

Најпре, важно је истаћи да добар законодавни оквир представља предуслов за остваривање и заштиту права детета у свакој држави.

Устав Републике Србије[12] (члан 18) гарантује непосредну примену људских и мањинских права зајемчених општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима и законима[13]. Стога је Конвенција о правима детета, као ратификовани документ, део националног законодавства и мора да се примењује, а по својој правној снази се налази одмах после Устава.

У овом моменту, у односу на права детета, релевантно је преко 80 закона у Републици Србији из различитих области, а који уређују поједина питања важна за остваривање одређених права гарантованих Конвенцијом[14]. Република Србија нема јединствен Закон о правима детета, па је стога Комитет за права детета у Закључним запажањима препоручио Републици Србији да донесе овакав закон, који би на целовит и свеобухватан начин уредио остваривање свих права детета

[11] Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији,* Центар за права детета, Београд.

[12] Устав Републике Србије „Службени гласник РС", бр. 48/94 и 11/98

[13] Међутим, иако се ратификовани међународни уговори непосредно примењују, њихова примена се у пракси доводи у питање и због објективних и због субјективних ограничења, а у највећем броју случајева и није могућа јер већина одредби није самоизвршива. Због тога је неопходно усаглашавање постојећих закона са ратификованим уговорима, као и доношење нових закона.

[14] Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији,* Центар за права детета, Београд.

садржаних у Конвенцији о правима детета.

- ***Координација активности на унапређењу положаја и остваривања права детета у Србији***

Ко је у Републици Србији одговоран за координацију активности за унапређење и остваривање права детета? У Републици Србији постоји велики број институција које имају одговорност за остваривање права детета. Међутим, координација њиховог рада није на задовољавајућем нивоу због тога што не постоји тело које координира њиховим активностима. Једина институционализована комуникација између њих је **Савет за права детета**, кога је формирала Влада 2002. године као своје саветодавно тело. Како Савет нема могућност да доноси одлуке, већ покреће иницијативе, даје мишљења Влади, надлежним министарствима и сл. његов утицај на министарства је мали. Међутим, улога Савета за права детета је знатно ослабљена, узимајући у обзир чињеницу да од 2010. године ово тело није радило.

- ***Мониторинг примене***

Процена утицаја политика и пракси на остваривање права детета није развијена у Републици Србији. Тако, недостају кључне информације, подаци и индикатори о утицају политика и закона, како на националном, тако и на локалном нивоу у односу на остваривање права детета.

Република Србија је развила и ојачала механизме одговорности за заштиту људских права, укључујући и права детета. Највећи напредак огледа се у успостављању независних институција за заштиту људских права — то су канцеларије заштитника грађана, повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности и повереника за заштиту равноправности, као и два скупштинска тела: Одбор за права детета и Одбор за људска и мањинска права и равноправност полова Народне скупштине.

На овом месту важно је посебно истаћи **Одбор за права детета** који је образован као посебно стално радно тело Народне скупштине. Председник Одбора је председник Народне скупштине. Поред председника Народне скупштине, Одбор чине и потпредседници Народне скупштине, представници посланичких група и председник Одбора за рад, социјална питања, друштвену укљученост и смањење сиромаштва. Одбор за права детета разматра предлоге закона са аспекта заштите права детета, прати спровођење и примену закона и других аката који уређују положај и заштиту права детета, врши проверу усклађивања националног законодавства с међународним стандардима права детета, сарађује са националним и међународним институцијама и телима, као и локалним органима власти, иницира измене и допуне прописа и предлаже доношење одређених аката и предузимање мера заштите права детета, промовише права детета, разматра и друга питања од значаја за права детета.

Што се министарстава и других државних органа тиче, механизми мониторинга примене још увек нису довољно развијени. Будући да независни мониторинг још увек није заступљен, удружења грађана, у границама својих могућности, врше мониторинг над остваривањем права детета.

Значајну улогу у мониторингу има и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва који редовно прати спровођење Стратегије за смањење сиромаштва и, шире, појаву сиромаштва и развој инклузивног друштва.

- ***Буџет по мери детета и видљивост деце у буџету***

На овом месту поставља се питање: *Да ли држава и колико средстава из буџета издваја за децу?*

Република Србија не припрема „буџет за децу", односно не ради анализу буџетских средстава која су намењена деци, те се стога не може дати прецизна оцена о томе да ли се и у којој мери поступа у складу са обавезама из Конвенције о правима детета.

Како се у наредном периоду очекује прелаз на програмско буџетирање, са аспекта права детета важно би било истовремено увести праксу израде „буџета за децу" као посебног документа којим би се деца у буџету учинила видљивијим. Све до тада не можемо знати колико новца држава одваја за остваривање обавеза које има према деци.

- ***Прикупљање података и индикатори (показатељи)***

Да ли Република Србија прикупља податке и да ли има разрађене показатеље на основу којих прати положај, односно унапређење, или погоршање права детета? Систематско прикупљање података о деци у области права детета у Републици Србији не постоји. Подаци о деци прикупљају се из различитих извора. Највећи број министарстава самостално развија системе за прикупљање података у оквиру својих надлежности, а податке даље прикупљају надлежне институције у оквиру појединачног сектора. Прикупљени подаци на овај начин и на основу другачијих методологија и постављених показатеља често се не могу укрштати и упоређивати.

Захваљујући Уницефу развијена је база података **ДевИнфо** која обезбеђује метод за организацију, чување, преглед и презентацију података, а са циљем подршке у размени података између владиних институција, УН агенција и осталих корисника овог система, а ради праћења друштвеног развоја. Ова база садржи званичне статистичке податке Републичког завода за статистику и других произвођача података од републичког нивоа до нивоа општина.

- ***Сарадња са удружењима грађана***

Удружења грађана имају нарочит значај у области права детета. Сарадња између удружења грађана и државе одвија се на више различитих нивоа, као што су заједничко спровођење партнерских пројеката, спровођење обука, учешће на округлим столовима и конференцијама, развијање и унапређење законодавства, развој и пружање услуга. Чланови удружења грађана учествују у Радним групама приликом развијања националних стратегија. Значај сарадње између државе и цивилног сектора огледа се и у оснивању **Канцеларије за сарадњу са цивилним друштвом** у 2011. години при Влади Републике Србије[15]. У области унапређења законодавства, сарадња организација цивилног друштва са државом одвија се путем јавних слушања у Народној скупштини Републике Србије, а на којима организације цивилног друштва имају могућност да дају предлоге и коментаре на преднацрте и нацрте нових закона, као и путем отворених позива организацијама цивилног друштва да доставе своје коментаре на нацрте закона и на предлоге за измену и допуну закона.

[15] Канцеларија обавља стручне послове за потребе Владе који се односе на старање о усклађеном деловању органа државне управе и подстицање сарадње органа државне управе са удружењима и другим организацијама цивилног друштва.

- ***Међународна сарадња***

Различите међународне организације, а пре свих агенције Уједињених нација - УНИЦЕФ и УНДП, потом ОЕЦД, Европска комисија, OEBS, али и велика међународна удружења грађана као што је Save the Children, међународне владине организације, на пример Немачка организација за међународну сарадњу (ГИЗ), присутне су у Републици Србији дужи низ година. Велики број држава такође подржава различите програме, а посебно су значајне за развој грађанског друштва у Републици Србији. Кроз финансијску, али и стручну и другу подршку ових организација, агенција и држава, покренуте су кључне реформе у Републици Србији у домену права детета.

Влада Републике Србије има Канцеларију за европске интеграције, док се међународна сарадња Народне скупштине остварује учешћем делегација Народне скупштине Републике Србије у раду и активностима међународних парламентарних институција, као и сарадњом са представничким телима других држава.

- ***Независни државни органи***

Независни државни органи су институције чији су механизми заштите од великог значаја за заштиту и унапређење људских права, па тако и права детета.

Институција Заштитника грађана успостављена је на републичком нивоу 2005. године, а први заштитник именован је 2007. године. **Заштитник има три заменика, један од њих је заменик Заштитника грађана за права детета.** Покрајински Заштитник грађана именован је 2003. године и он такође има заменика који се бави заштитом права детета. Током периода од формирања ових канцеларија до данас, заменици заштитника грађана, на оба нивоа власти, као независни механизми заштите права детета, углавном су своје активности спроводили кроз решавање бројних индивидуалних представки и указивања на пропусте у раду државних органа у заштити права детета, у складу са својим надлежностима. И републички и покрајински заменик издају саопштења и препоруке, чиме директно доприносе транспарентности у раду државних органа и својим ауторитетом и утицајем доприносе побољшању квалитета њиховог рада. Заштитник грађана је први државни орган који је непосредно у свој рад укључио и децу - Панел младих саветника Заштитника грађана који окупља групу од 30 деце и младих. Њихова улога је да пренесу Заштитнику грађана теме које су важне деци и младима, укажу на проблеме са којима се сусрећу, представе своје ставове и покрену питања од значаја за побољшање њиховог положаја у Србији.

Важно је рећи да се деца могу обратити пријемној канцеларији Заштитника грађана за информације, савет и помоћ телефонским путем или доћи лично. Поред тога, постоји још један вид комуникације са институцијом намењен деци, а то је интернет страна Заштитника грађана намењена деци — „Дечије стране"[16], у оквиру које деца могу постављати питања о проблемима и дилемама са којима се суочавају, а која се заједно са одговорима на истом месту објављују како би била доступна и другој деци ради информисања.

Повереник за заштиту равноправности установљен је 2009. године, а садашња повереница именована је 2010. године. У складу са својим овлашћењима,

[16] Више информација видети на: http://www.pravadeteta.rs/

повереница издаје мишљења и саопштења, решава појединачне притужбе дискриминације, а с обзиром на то да као и заменица Заштитника грађана за права детета, представља формални орган, њен допринос остваривању права детета има велики потенцијал.

Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности је независни орган у Републици Србији који доприноси јачању механизама миниторинга примене Конвенције о правима детета. Током протеклих година, овај орган посредовао је код државних органа и других служби, да учине доступним информације, податке, мишљења и активности, које се тичу остваривања, односно кршења људских права, а самим тим и права детета, што је тражиоцима ових информација омогућило да на основу добијених одговора предузимају адекватне поступке.

- ***Информисање и подизање свести о правима детета***

Овде са као питање истиче да ли држава чини напоре да упозна децу, њихове родитеље, наставнике, доносиоце одлука са правима детета?

На првом месту морамо истаћи да је предуслов остваривања права и вршења овлашћења које неко право даје познавање тог права, па се стога нарочит значај придаје обавези државе да континуирано ради на информисању и подизању свести свих циљних група у односу на Конвенцију о правима детета. Ова обавеза обухвата опште информисање јавности о самом документу, укључујући и његове факултативне протоколе и упознавање са резултатима до којих се дошло у процесу мониторинга препорука Комитета за права детета.

Постоје активности које је Република Србија предузимала на овом плану, али оне нису биле од самог почетка јасно усмерене и структуриране, па се стога може оценити да и даље постоји површност у информисању које се своди на опште информације о Конвенцији без улажења у суштину права и њихову примену у свакодневном животу деце. Родитељи/старатељи су у великој мери запостављени у овој сфери и можемо рећи да су програми намењени родитељима најмање развијени и по обиму и по доступности. Такође, опште упознавање са правима детета кроз образовни систем обухвата само децу укључену у грађанско васпитање. Ипак, школа има обавезу да децу упозна са њиховим правима која су непосредно везана за образовање.

Права детета у образовном систему Републике Србије

Положај деце може се сагледати и кроз податке који указују на степен остваривања конкретних права која деца имају. Полазећи од тога да је овај приручник примарно намењен наставницима за рад са децом у образовном систему, у наставку текста наведени су поједини индикатори из базе података ДевИнфо[17] Република Србија (април 2013) везани за област образовања, закључна запажања Комитета за права детета у односу на област образовања, ставови деце и младих везаних за остваривање права детета у образовном систему у Републици Србији, као и препоруке деце и младих ради унапређења квалитета образовања.

[17] База података ДевИнфо садржи листу индикатора. База саджи податке за 236 индикатора, док се подаци односе на ниво Републике Србије. База података и листа индикатора може се преузети са сајта http:// devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/ Baza_DI.aspx

Показатељи (индикатори)

- Број деце обухваћене основним образовањем за децу са сметњама у развоју.
- Број ђака по наставнику у основном образовању.
- Квантитативни резултати на националним тестовима образовних постигнућа.
- Нето стопа уписа у основно образовање (млађи разреди).
- Обухват деце основним образовањем. Проценат деце која упишу први и стигну до петог разреда.
- Стопа завршавања основне школе.
- Стопа одустајања од школовања у редовним основним школама.
- Обухват предшколским образовањем и образовањем деце узраста од 3 године до поласка у обавезно образовање.
- Предшколске установе и објекти у којима се изводи предшколско васпитање и образовање.
- Нето однос девојчица и дечака уписаних у основну школу (млађи разреди).

Закључна запажања Комитета у односу на област образовања[18]

Процењујући да ли и на који начин Република Србија приступа обавезама које је преузела ратификацијом Конвенције, Комитет је поздравио помаке на пољу смањења стопе неписмености и унапређења нивоа образовања, као и све већи број предшколских установа, спровођење обавезне припреме за школу и усвајање Акционог плана за унапређење образовања Рома. Комитет је такође констатовао да је Република Србија, у оквиру реформе образовања, предузела значајне кораке када је реч о реорганизацији и модернизацији школског система, што укључује и ревизије наставних програма, обуку наставника и евалуацију постигнутих резултата.

Забрињава:

- то што су издвајања за образовање из буџета мала, а напредовање у спровођењу реформе споро,

- то што у бесплатном школовању постоје тзв. скривени трошкови, на пример за уџбенике, школски прибор, превоз, а такође и за приватне часове које ученици похађају због тога што је квалитет образовног система незадовољавајући.

Препорука:

- да се повећа ефикасност образовног система, што подразумева и већа издвајања из буџета за школство.

[18] Комитет је разматрао Иницијални извештај Републике Србије (CRC/C/SRB/CO/1) на свом 1326. и 1327. састанку (видети: CRC/C/SR. 1326. и 1327) 27. маја 2008., након чега је на 1342. Састанку, одржаном 6. јуна 2008. усвојио закључна запажања. Закључна запажања представљају листу тема, односно питања и проблема на којима Република Србија треба да ради у наредном периоду од 5 година, а у циљу унапређења стања права детета у Србији.

Забрињава:

- то што се не уписују сва деца у школу,

- то што многа деца напуштају школу,

- чињеница да деца која припадају угроженим групама постижу слабије резултате, укључујући ту и децу из руралних области, сиромашну децу, децу припаднике ромске националне мањине и децу припаднике других националних мањина, децу избеглице и децу интерно расељених лица.

Препорука:

- да се обезбеди пуна реализација права детета на образовање, како би сва деца која припадају угроженим групама могла у потпуности да уживају своје право на образовање,

- да се унапреди професионалност, стручна обученост наставника и посвети посебна пажња ученицима који спорије усвајају градиво,

- да се смањи стопа напуштања школовања међу децом која припадају угроженим групама.

Забрињава:

- то што наставници нису обучени за интерактиван метод учења.

Препорука:

- да Република Србија појача напоре на обезбеђивању квалитетнијег обучавања наставника, како пре, тако и у току рада, у циљу интензивирања употребе интерактивних метода подучавања.

Забрињава:

- то што школовање и обука за стручна занимања, између осталог и за децу која су напустила школу, нису у довољној мери узели маха.

Препорука:

- да се повећа понуда програма школовања и обучавања младих људи за техничка стручна занимања како би им се олакшало учешће на тржишту рада.

Забрињава:

- то што је уврштавање обуке о људским правима и правима детета у школама на свим нивоима маргинално,

- податак да је насиље међу децом, а посебно међу ученицима средњих школа веома изражено;

- чињеница да је квалитет образовања незадовољавајући, а положај деце која припадају најугроженијим групама забрињавајући.

Препорука:

- да Република Србија настави и појача напоре за побољшање квалитета образовања, континуираном реформом наставних програма,

- да уврсти обучавање о људским правима и правима детета у редовне наставне програме,

- да организује одговарајуће програме и активности за креирање атмосфере толеранције, мира и разумевања културних различитости, намењене свој деци у циљу спречавања нетолеранције, силеџијства и дискриминације у школама и друштву у целини.

Ставови деце и младих о остваривању права детета на образовање у Републици Србији[19]

Полазећи од тога да право на образовање представља незаобилазну тему кад се говори о остваривању права детета у Републици Србији, деца и млади су испитали ставове својих вршњака како би стекли увид у њихову процену ситуације у овој области. Децу и младе је занимало колико су њихови вршњаци задовољни квалитетом и примењивошћу знања које стичу у школи, радом наставника, квалитетом школских уџбеника, организованошћу наставе и другим питањима битним за остваривање права на квалитетно образовање. Тако су добијени следећи резултати[20]:

- Скоро 3/4 деце и младих је задовољно квалитетом знања које добијају у основној и средњој школи. Ово задовољство временом опада, али се и при крају средње школе задржава на нивоу од око 60%.
- Већина деце и младих сматра да у школи имају прилику да напредују у складу са својим могућностима. Међутим, при крају средње школе они који тако мисле престају да буду већина. Врло слично се дешава и са

[19] Пет година након првог дечјег извештаја о остваривању права детета у Србији, који су чланови и представници Коалиције деце и младих припремили крајем 2007. године и презентовали пред Комитетом за права детета у фебруару 2008. године, као и три године након учешћа у припреми извештаја о примени факултативних протокола уз Конвенцију о правима детета, деци у нашој земљи поново се пружила прилика да учествују у новом циклусу извештавања. Тако су три групе деце и младих, из три различита места у Србији: Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), током 2012. године припремиле Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих. Извештај је настао у оквиру пројекта "Живети права детета", који је Центар за права детета реализовао уз подршку организације Save the Children. Извештај је базиран на резултатима спроведеног истраживања у 10 места широм Србије: Београд, Ниш, Ужице, Нови Сад, Зрењанин, Врбас, Лозница, Зајечар, Краљево и Пријепоље. Испитаници су били деца и млади оба пола, од 12 до навршених 18 година старости. Укупно је обрађено 1358 упитника, од чега је 660 испитаника (48,6%) било мушког пола, 693 женског (51%).

[20] Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остављивању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

задовољством ученика примењивошћу знања стечених у школи - што су деца старија, мање су задовољна, па при крају средње школе број задовољних падне испод 50%.

- Задовољство ученика радом наставника опада са 70% у основној школи на 40% у средњој.
- Око половине деце и младих се изјашњава да је школско градиво блиско њиховим интересовањима, а тај проценат се такође смањује са узрастом.
- Квалитетом школских уџбеника је у просеку задовољна 1/2 ученика. Тај проценат опада са 2/3 у основној школи на мање од 1/3 у средњој.
- Приближно сваки трећи ученик сматра да би време проведено у школи било корисније утрошити негде другде.

  Број ученика незадовољних квалитетом наставе физичког васпитања расте са 1/3 у основној на више од 1/2 у средњој школи.
- Половина ученика сматра да наставници данас немају довољан ауторитет у погледу одржавање дисциплине на часу.
- Нешто мање од половине деце и младих се изјашњава да ствари које чују од наставника у школи имају утицај на формирање њихових ставова о различитим питањима.
- На узрасту од 12 до18 година школским системом је задовољно у просеку око половине или нешто преко половине деце (у већини питања између 45 и 60%), али тај проценат врло приметно опада што су испитани ученици старији, информисанији и свеснији својих потреба, а најупадљивије опада у погледу задовољства квалитетом школских уџбеника.

На основу добијених резултата, деца и млади су закључили да добијени резултати који се односе на квалитет образовања у просеку осликавају прилично задовољство њихових вршњака образовним системом у Србији. Међутим, са друге стране уочавају веома упадљивим да током одрастања битно опада задовољство деце и младих образовним системом, и то у готово свим елементима које су испитивали. Такође су закључили да, што су њихови вршњаци старији и самосталнији у размишљању, и што више имају свест о својим личним потребама, све су мање задовољни оним што им нуди постојећи школски систем. То се посебно значајно испољава у погледу задовољства квалитетом школских уџбеника, начином рада наставника и примењивошћу стечених знања.

Како деца и млади виде да се квалитет образовања у Србији може унапредити

На основу добијених резултата истраживања, као и искустава која стичу кроз образовање, деца и млади су дали предлоге о томе како и на који начин из њиховог виђења може да се унапреди квалитет образовања у Србији. Овде наводимо ставове деце и младих преузете из Извештаја о остваривању права детета у Србији из угла деце и младих:

– редовна и побољшана едукација наставника, повећање броја сати проведених на семинарима за професоре, провера колико та знања примењују у раду са децом;

– едукација наставника на теме: како мотивисати ученике за рад, како да користе радионице, дебате, рад по групама и друге облике интерактивног рада;
– смањење пуког меморисања школског градива и учења напамет;
– побољшање наставних садржаја тако што ће се избацити непотребно и оно што нема практичну употребу;
– модернизација уџбеника како би били занимљивији, савременији и деци разумљивији;
– укључивање деце и младих у реформу школског градива, како би наставни садржаји били у већој мери у складу с њиховим интересовањима;
– изградња фискултурних сала у школама где их нема, побољшање опремљености и хигијенских услова у постојећим салама, боље осмишљавање часова физичког како би имали стварног ефекта на физичку спремност и здравље ученика;
– враћање ауторитета школи и наставницима тако што ће се већа тежина дати дисциплинским мерама и оценама из владања;
– рад са родитељима, како би и они схватили свој део одговорности за васпитање и стицање радних навика свог детета, а не да једини разлог њиховог доласка у школу буде интересовање за подизање оцене свом детету;
– кампања за стварање такве друштвене климе у којој ће образовање деци бити стварно важно, а стицање знања занимљиво.

ПАРТИЦИПАЦИЈА

Одређење партиципације

Конвенција је као један од основних принципа поставила право детета на партиципацију, које подразумева да дете има право да изрази мишљење, а оно треба да буде узето у обзир у свим питањима која га се непосредно тичу. Принцип партиципације представља основу на којој се деца активно укључују у остваривање Конвенције о правима детета.

Партиципација је у Конвенцији изражена (схваћена) на више начина:

а) Као што је претходно наведено, она представља један од четири основна принципа Конвенције, без чијег остварења није могуће обезбедити уживање осталих права.

б) Конвенција садржи и групу (како неки аутори кажу) партиципативних права која експлицитно или имплицитно подразумевају партиципацију:

- слобода изражавања: дете има право да слободно изражава своје погледе, да тражи, прима и саопштава информације свих врста и на разне начине, без обзира на границе (члан 13);
- слобода мишљења, савести и вероисповести (члан 14);
- слобода удруживања: деца имају право на слободу удруживања и слободу мирног окупљања (члан 15);
- заштита приватности: деца имају право на заштиту од мешања у њихову приватност, дом, породицу и личну преписку, и право на заштиту своје части и угледа (члан 16);
- приступ одговарајућим информацијама: држава ће обезбедити деци да имају приступ информацијама и материјалима из различитих извора. Држава ће подстицати средства јавног информисања да шире информације од друштвене и културне користи за дете, а предузимати мере да децу заштити од штетних информација и материјала (члан 17);

ц) Коначно, партиципација је дефинисана и као појединачни члан. Члан 12. обавезује државе уговорнице да обезбеде детету које је способно да формира сопствено мишљење право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га/је се тичу. Мишљењу детета се посвећује пажња у складу са његовим годинама живота и достигнутом зрелошћу.

Приликом одређења партиципације, битно је нагласити да је она **процес** који води подељеној одговорности и заједничким активностима, како између саме деце, тако и између деце и одраслих.

Партиципација и однос дете – одрасли[21]

Право на партиципацију подразумева одговорност одраслих (државе, родитеља, институција) да подстакну стварање могућности за остварење овог права. Нарочито је значајна улога родитеља, не само на друштвеном, већ и на личном плану. Наиме, партиципација се не односи нужно и само на ситуације у којима дете потпуно самостално доноси одлуке, она не подразумева потпуно преузимање контроле над процесом доношења одлука од стране деце.

Права партиципација обухвата и ситуације у којима дете заједно са одраслима доноси одлуке, уколико је његово мишљење заиста узето у обзир. Заправо се тек кроз контакт са одраслима, њиховим знањем и искуством, могу потпуно развити дететова самосталност, аутономност, одговорност, способност сарадње, адекватна перцепција и поштовање како себе, тако и других. Дакле, партиципација деце не само да не искључује учешће одраслих, већ је њихов могући допринос веома значајан за њено пуно остварење.

Психолошку суштину партиципације најбоље осликава лествица партиципације психолога Роџера Харта. Његова је намера била да се разјасни разлика између могућих начина учествовања, као и да се раздвоји права од привидне партиципације. Овај модел се може посматрати и у контексту развојне психологије, као уобичајен низ модуса дечје партиципације.

Аутор наводи три глобална нивоа партиципације: неучествовање, квазипартиципација и права партиципација.

Неучествовање - подразумева потпуну искљученост деце из процеса доношења одлука. Оно се може одвијати на три начина:

- деца су у потпуности игнорисана – одрасли доносе одлуке уместо њих и извршавају их не укључујући дете;
- одрасли управљају – одрасли доносе одлуку која се односи и на дете; детету се само саопштава шта треба да уради;
- одрасли управљају уз смешак – и у овом случају одрасли сами доносе одлуку која се само саопштава детету, али уз образложење разлога, дакле у форми „било би добро за тебе...“ и сл. Опасност овог модуса је да због начина на који је порука детету пренета, наметање одлуке остане непрепознато (пре свега од стране самог детета).

Квазипартиципација - квазипартиципацију од праве партиципације раздваја недостатак информација: дете декларативно учествује у процесу одлучивања, али не зна о чему може да одлучује а о чему не, уколико је мишљење детета одбијено, не зна због чега, итд. Она се одвија кроз три вида:

- манипулација – мишљење деце одрасли користе и позивају се на њега када им то одговара, а занемарују га без икаквих образложења када им не одговара. У овај облик квазипартиципације спадају и појаве да одрасли траже мишљење деце и у областима која су у

[21] Преузето из Приручника за наставнике ЗаПраво ми, Ћук-Миланков, Д., (2005) Центар за права детета, Београд

сфери одговорности одраслих, када им њихов став одговара за остварење неких својих циљева;

- декорација – одрасли одлучују, а деца су искоришћена као „украс", обично с намером да подстакну емоције и утичу на ставове посматрача (нпр. слике деце у рату, деце избеглица, или нпр. наступи деце познатих родитеља који су у функцији промоције родитеља, и сл);
- привид – деца су позвана да учествују у процесу одлучивања, али том приликом износе (унапред сервиране) идеје одраслих као своје.

Права партиципација - она, као што је раније речено, не подразумева само потпуно самостално одлучивање деце без учешћа одраслих. Суштинска одлика праве партиципације је присуство информација: деца знају о чему могу да одлучују (које су им ингеренције), а које су области у сфери одговорности и одлучивања одраслих; њихово мишљење је тражено и саслушано у свим областима које их се непосредно тичу; уколико није прихваћено, образложено је због чега.

И она се може одвијати на више начина:

- консултације – одрасли, надлежни за извесну област, траже од деце да чују и њихове идеје, које им могу помоћи да квалитетније обаве свој посао (нпр. консултација деце приликом планирања изградње игралишта). Деци је јасно речено због чега су ту и који је домет њиховог утицаја (њихове идеје ће бити саслушане, али ће затим одрасли, који су свакако одговорни за обављање тог посла, одлучити шта ће уважити, а шта не);
- одрасли иницирају акцију (која се односи на децу), па их зову да им се придруже;
- деца иницирају акцију, па зову одрасле да им се придруже;
- заједничко одлучивање деце и одраслих;
- деца самостално одлучују, одрасли поштују њихову одлуку.

Посматрајући партиципацију као процес, иницирање акције од стране младих и консултације представљале би ниже нивое, а облици који проширују заступљеност младих у сфери одлучивања, као што су заједничко одлучивање или самостално одлучивање младих, представљали би виши ниво остварене партиципације.

Улога деце у остваривању права на партиципацију

Када говоримо о праву детета на учешће, морамо да истакнемо још неке важне елементе.

Када кажемо да неко (било да је реч о одраслој особи или детету) има *право на партиципацију* (изражавање мишљења, учешће у некој одлуци и/или активности која је везана с том одлуком), то *не значи апсолутну слободу чињења*. Шта то значи?

Изражавајући своје мишљење, учествујући у некој одлуци која је за нас важна, као и у активностима које су непосредна последица тих одлука, морамо да водимо рачуна о интересима, потребама и правима друге особе. Својим мишљењем, ставом или деловањем не смемо да угрозимо исто (или неко друго) право других особа. Дете, нпр. има право на слободно време, игру и рекреацију, али одлука о томе како ће остварити то своје право не сме да угрожава друге у остваривању њихових права (тако што ће пуштати прегласну музику, угрозити породични буџет неким нереалним захтевом за проводом или путовањем, ометати извођење наставе, и слично).

Изражавајући своје мишљење, не смемо заборавити да исто то право имају и други. Ако очекујемо да наше мишљење буде саслушано и уважено, исто то и ми морамо да чинимо у односу на друге. Врло често се учешће у одлуци поистовећује са апсолутном самосталношћу у одлучивању. И одрасли и деца су склони да буду незадовољни и кажу да им је право на партиципацију прекршено ако њихово мишљење није у потпуности превагнуло. Овде не треба да буде речи о *победницима и губитницима, већ о размени и сарадњи* на начин који обезбеђује активно слушање, уважавање и поштовање. Некада ће се десити да наше мишљење није утицало на коначну одлуку, али ћемо ипак рећи да је наше право на партиципацију поштовано - тако што смо били у потпуности информисани о предмету одлуке, што смо чули све разлоге и аргументе, што смо имали прилику да кажемо шта о свему томе мислимо, што је нашем мишљењу посвећена дужна пажња и што смо дошли до сазнања о томе зашто наше мишљење није у датој ситуацији утицало на одлуку. У другим, пак, ситуацијама наше мишљење и аргументи ће утицати на позицију друге стране, тако да ћемо доћи до решења за које ћемо моћи да кажемо да је поштовало и наш став.

Важно је истаћи да у свакодневном животу није увек могуће обезбедити потпуно равноправно учешће детета у одлучивању и активностима. То зависи од много фактора, као што су узраст детета (зрелост), околности у којима се одлука доноси, садржај (тема, предмет одлучивања и активности), интереси – права друге стране[22].

Група деце може одлучити да потпуно самостално изведе неку акцију, на пример, формирање мале локалне омладинске радио-станице. Акција не успева и оно што су они извукли као закључак, као научено из овог искуства, јесте да било каква врста активизма не доноси добит. Да су се за обављање овако сложеног задатка обратили за помоћ одраслима који познају област, вероватно би стекли много корисних сазнања која би им помогла и у другим акцијама, чак и у случају да се ова завршила неуспехом.

Да ли је, на пример, могуће и оправдано тражити мишљења деце предшколског узраста о програмском планирању предшколске установе? На начин како то чинимо са одраслима, свакако није могуће и смислено, али је зато неопходно пажљиво и стручно анализирати њихова понашања и интересовања како бисмо сачинили програм примерен њиховим потребама. Не

[22] Дејановић, В., Корач, Н., Росандић, Р., Стевановић. И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевић Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста Сада знам зато могу,* Центар за права детета, Београд

значи нужно да је самосталност у доношењу одлука и деловању увек у најбољем интересу детета. Да ли можемо да кажемо да је у најбољем интересу детета да оно потпуно самостално донесе одлуку о ступању у сексуалне односе са 13-14 година? Да ли је дете на том узрасту довољно зрело да сагледа све могуће последице такве одлуке? Одговорност одраслих је да информишу децу о свим важним елементима сексуалног сазревања и понашања, како би били у стању да сами или у консултацији с другима, доносе промишљене и одговорне одлуке. Не доприноси увек самостално извођење неке активности на најбољи могући начин учењу и развоју.

Много је тема, садржаја и области, међутим, у којима деца могу да учествују у доношењу одлука и предузимању акција.

Свако дете може појединачно да се залаже за остваривање својих права и права деце уопште. Да би уопште било у стању то да ради, дете треба да буде информисано о томе која права му припадају. На такав начин ће моћи да препозна ситуације кршења права и да се залаже за њихово поштовање. Ово се може односити на свакодневне ситуације у кући, школи, институцији, на улици, у средствима јавног информисања.

Осим залагања за поштовање сопствених права, дете може самостално или заједно са другима да покреће различите активности којима ће допринети поштовању права друге деце или решавању неке ситуације кршења права већих размера. Сама деца могу бити активна у локалним кампањама информисања о правима детета, акцијама уређења спортских терена или разним програмима везаним за проблематику злоупотребе дрога.

Да би могли ефикасно да се залажу за остваривање и унапређење права детета, деца треба и да усвоје нека додатна знања и вештине како би била у стању да спрече, на пример, или разреше ситуације сукоба права, да планирају и изведу неку акцију, да помогну својим вршњацима у ситуацијама кршења права. Одговорност одраслих је да им у томе помогну и оспособе их за овакво деловање.

Осим што је потребно да деца буду упозната са својим правима, потребно је да знају ко је и на који начин одговоран за остваривање права детета, где могу да потраже помоћ, када и коме да се обрате. Обезбеђивање оваквих информација је одговорност одраслих, али и сама деца могу да покрену ово питање и траже помоћ од одраслих у трагању за информацијама.

Значај партиципације деце и младих

На основу свега изнетог, јасно је да неговање процеса партиципације деце резултира позитивним ефектима не само за дете, већ и за одраслог. Дете које има искуство изражавања свог мишљења и његовог уважавања развија висок степен самопоштовања и самопоуздања. Оно је спремно да прихвати да мишљења других такође имају вредност, те учи да делује у духу поштовања и сарадње. Када учествује у доношењу одлуке, дете је спремније да прихвати и одговорност за њено спровођење јер разуме разлоге доношења исте, као и последице њеног неостваривања.

Право на партиципацију је загарантовано, и оно не треба ''заслужити'', иако одрасли често тако мисле. Обавеза одраслих је да стварају такве услове у којима ће деца имати прилику за учешће. Учешће у одлучивању подстицајно делује на развој детета.

Учествујући у доношењу одлуке, дете спремније прихвата одговорност за њено спровођење. Оно разуме разлоге и околности, развија осетљивост за потребе и права других. Одрасли који слушају и уважавају дете обогаћују властита сазнања и усвајају одлуке које су засноване на потребама, интересовањима и правима детета. На такав начин се стварају односи сарадње и партнерства као нужна претпоставка модерног цивилног друштва.

Одрасли који подстичу модел сарадње и учешћа, слушајући и уважавајући дечје мишљење, шире своја сазнања и спремнији су да адекватно одговоре на дечје потребе. Тада однос са децом губи елементе ауторитарности и почиње да функционише са позиције ауторитета заснованог на поштовању.

Подстицање деце на креативно и критичко мишљење развија њихов интелект, унапређује ниво апстраховања и флексибилност ума, омогућава им боље разумевање света око себе. На личном плану, кроз оснаживање партиципације, подстиче се развој њиховог самопоштовања, сигурности у себе, самосталности и одговорности. Пружа им се могућност да доживе успешност, задовољство собом, да се осећају вредним и корисним, а и да развију свој грађански идентитет. Слушањем различитих мишљења других, дете превазилази когнитивни и емотивни егоцентризам, учи да сагледава појаве и из позиције других. Развија се осећај за друштвену правду. Уче да поштују ауторитет, али и да имају права да на адекватан начин преиспитују и критикују неке аспекте његовог деловања и да траже промену.

На крају, деца која имају искуство партиципације, те стога развијено самопоштовање, одговорност, толеранцију и уважавање других, преносиће као родитељи тај модел на своју децу и уграђивати га у све социјалне односе и на тај начин чинити основу демократског, цивилног друштва.

Партиципација у пракси

Партиципација је примењива и реално остварива у свим аспектима живота и за сву децу. Тако, међу одраслима нема израженог неслагања око прихватања легитимитета заштитних права деце (заштита од злостављања, злоупотребе, насиља), као и великог броја других права као што су право на живот, на игру и рекреацију, недискриминацију, слободан приступ образовању на бази једнакости, итд. Уврежена је перцепција детета као објекта заштите и одговорности од стране одраслих, те права дефинисана Конвенцијом која не доводе у питање ову представу о детету могу бити недвојбено прихваћена. У мањој мери је изражена сагласност у вези са партиципативним правима деце, јер та права одрасли могу да доживе као угрожавање свог ауторитета.

Припремајући извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, деци и младима је било посебно значајно да испитају ставове својих вршњака о остваривању права детета на партиципацију[23]. Добијени су следећи резултати:

- Деци и младима је најважније да се њихово мишљење узме у обзир у породици (то је важно за 3/4 деце) и вршњачкој групи (важно за њих скоро 2/3).
- Деци и младима је најмање важно узимање у обзир њиховог мишљења у погледу стања у насељу (18%), држави (13%) и свету (10%).
- Учешће у одлучивању у школи сматра важним само 1/5 деце и младих.
- Забрињавајуће је да ни међу члановима ученичких парламената не постоји довољно интересовања за партиципацију у школи, за коју је незаинтересовано скоро 2/3 парламентараца, па се поставља озбиљно питање из којих разлога и мотива су се уопште прихватили чланства у Парламенту.
- Више од 4/5 деце и младих каже да их, приликом доношења одлука у породици, увек или често питају за мишљење.
- С друге стране, резултати показују да деца и млади нису довољно укључени у доношење одлука у школи, па тако преко 60% њих каже да их у школи питају за мишљење врло ретко или никад.
- Две трећине деце и младих је рекло да их нико до сада није питао за мишљење о питањима важним за живот у њиховим градовима и општинама.
- Најчешћи облик партиципације деце и младих на нивоу општине јесу анкете. Што су старији, нуди им се више прилика да учествују у општинским анкетама о разним питањима, па је ту могућност искористило близу две петине 17-годишњака.
- Прилику да своје мишљење кажу уживо на састанку са представницима општине имало је свега око 3% деце и младих.
- Око 1/4 деце и младих изјављује да је добро упозната са радом Ученичког парламента у својој школи.
- Исто тако, 1/4 деце и младих каже да не зна ништа о раду свог Ученичког парламента.
- Око 7% деце и младих каже да Ученички парламент код њих постоји само на папиру или уопште не постоји.

Остала деца и млади су углавном упознати са чињеницом о постојању Ученичког парламента у својој школи, али о његовом раду не знају довољно.

[23] Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

Како деца и млади виде да се може унапредити њихова партиципација:

- едукација деце од најранијих дана (од вртића) о правима која имају, али и о томе како да их користе и како да изразе своје мишљење;
- едукација родитеља, запослених у школи и шире јавности о значају права детета на партиципацију, кампање са циљем подизања свести о важности овог права (медији, уличне акције, промо-материјал, брошуре);
- мониторинг власти у погледу отворености за партиципацију деце и младих;
- формирање више сличних тела као што је Ученички парламент на нивоу школе, а ван ње нешто попут "Савета деце" који ће учествовати у доношењу градских одлука;
- организовање "отворених часова" или "часова за ученике" који би били посвећени ученичким питањима и мишљењима;
- постављање кутије за предлоге и питања ученика у школама;
- реформа образовног система како би се, између осталог, образовањем деци пружила знања и вештине које ће их оспособити за партиципацију;
- позивање деце и младих на округле столове, састанке, разговори са њима, или бар питање за мишљење путем упитника и анкета;
- креирање сајта или Фејсбук групе за дечја питања, мишљења и предлоге на нивоу града;
- увођење обавезе да одређени број разредних часова мора да буде посвећен овој теми, и да се на њима не заврши све на причи о партиципацији, већ да се она заиста примењује;
- увођење правила о јавности рада Парламента (да представници одељења треба да на разредном часу представе свом одељењу оно што је рађено на састанцима Парламента);
- умрежавање парламената из различитих школа ради сарадње, заједничких акција и размене искустава;
- информисање професора о томе да чланство у Парламенту треба да буде добровољно и независно од успеха у школи;
- стварање охрабрујуће и прихватајуће климе у школи, која ће Ученичком парламенту стварно омогућити да кроз њега деца остваре своје право на партиципацију.

ДИСКРИМИНАЦИЈА

Одређење дискриминације

Дискриминација је свако разликовање, искључивање, ограничавање или давање првенства које се заснива на неком недозвољеном разлогу и има за циљ или последицу угрожавање или онемогућавање људских права и основних слобода.

Под дискриминацијом лица или групе лица сматра се свако непосредно или посредно, на отворен или прикривен начин, искључивање или ограничавање права и слобода, неједнако поступање или пропуштање чињења, односно неоправдано прављење разлика повлађивањем или давањем првенства[24].

Суштина принципа недискриминације члана 2. Конвенције о правима детета је да се сва права примењују на свако дете, без изузетка, и да је обавеза државе да деци пружи заштиту од било ког облика дискриминације. Недискриминација се заснива на основном начелу савременог права о једнакости свих људи. Свака држава дужна је да спречава и санкционише дискриминацију да би обезбедила остваривање међународно гарантованих људска права.

Конвенцијом се забрањује дискриминација по више основа: према раси, боји, полу, језику, религији, политичким или другим уверењима, националном, етничком или социјалном пореклу, имовинском стању, онеспособљености, рођењу или другом статусу детета, његових родитеља, законских старатеља или чланова породице.

Дискриминација се често назива и предрасуда у акцији!

Дискриминација је третирање људи на различите начине. То шта мислимо о појединцу/групи, утиче на начин на који се према њима понашамо. Уколико мислимо да је нека група лоша, онда оправдавамо и дискриминацију припадника те групе, тј. ускраћивање права (нпр. на основу уверења да су ромска деца прљава, мислимо да је "у реду/оправдано" да им се забрањује улаз на базен, док је деци из других група улаз дозвољен и без претходне провере њиховог нивоа хигијене).

Дискриминација може бити намерна и ненамерна.

- **Намерна дискриминација** подразумева свесно угрожавање нечијих права. На пример, намерна дискриминација видљива је када поједине компаније захтевају од жена да се приликом запошљавања обавежу да неће рађати децу у наредних неколико година, или нпр. на рођендан су позвана сва деца из одељења осим ромске.

[24] Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС" бр. 72/2009 и 52/2011

- **Ненамерна дискриминација** се дешава случајно, односно, не постоји жеља да се неко угрози. Често нисмо свесни дискриминаторског понашања зато што имамо најбоље намере, међутим, упркос тим намерама, резултат је акција која прави разлику између група и једну фаворизује (нпр. у вртићима се дешава да васпитачица узме аутић из руке девојчице и дâ је дечаку, а да од дечака узме лутку и дâ је девојчици, пошто сматра да је у најбољем интересу деце да се играју оним играчкама које су традиционално «за дечаке» или за «девојчице»).

Узимајући у обзир ко врши дискриминацију, говоримо о индивидуалној, институционалној и структуралној дискриминацији.

- **Индивидуална дискриминација** је присутна онда када припадник једне групе дискриминише припадника неке друге групе (на пример, наставници очекују да девојчице буду тише и мирније на часу од дечака; у домаћинству још увек постоји строга подела на мушке и женске послове).
- **Институционална дискриминација** је заступљења онда када институција дискриминише припаднике неке групе (различита новчана награда у женској и мушкој конкуренцији на Вимблдону; забрана приступа женама на Свету гору).
- **Структурална дискриминација** подразумева да не постоји намера институције да дискриминише припрадника/цу неке групе, али то се ипак дешава (на пример, банке, наравно, никад не забрањују било коме да узме кредит, али често постављају такве услове да жене не могу да користе кредите; особама у инвалидским колицима није забрањен приступ у нпр. позориште, биоскоп, али су физичке баријере (непостојање заливених степеника) препрека за њихов улазак).

Претходни примери показују да је дискриминција присутна у различитим сферама живота, често као препрека која се не може видети, тзв. „стаклени плафон".

Врсте дискриминације

- **Расизам** – неједнак третман људи у односу на расу којој припадају.
- **Сексизам** - неједнак третман људи у односу на пол.
- **Класизам** - неједнак третман људи у односу на класу, тј. друштвени слој из којег потичу и којем припадају.
- **Дискриминација заснована на религијској припадности** - неједнак третман људи у односу на религијску припадност.
- **Дискриминација особа са сметњама у развоју** – неједнак третман људи у односу на способности на физичком, менталном и емоционалном плану.
- **Дискриминација у односу на узраст** – неједнак третман људи у односу на узраст. Овом дискриминацијом може да буде погођена и популација деце и младих (недовољно су компетентни за поједине послове, теже добијају визе), као и популација старијих особа (одбијају се за поједине послове, не могу да конкуришу за кредит и сл).

Без обзира на то којој врсти дискриминације је реч, све оне имају у себи нешто заједничко: неједнак третман група на основу уверења да су неке групе «заслужиле» бољи третман, пошто су на било који начин супериорније. На тај начин се крши основно начело једнакости, по којем су:

- сви људи једнако вредни и имају једнаки третман;
- људи из различитих група једнако поштовани;
- институције у друштву демократске, тј. омогућују свим људима једнаке шансе и могућности.

Истраживања о дискриминацији

Изводи из истраживања ставова деце и младих о забрани дискриминације (Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, децембар 2009).

- Најбољи начин за спречавање дискриминације грађана у Србији је, према ставовима деце/ младих, кажњавање оних који врше дискриминацију, као и едукација у школама.
- У случају да буду дискриминисани, деца и млади би се најпре обратили родитељима.
- Средњошколци у Србији осећају се најчешће дискриминисани због свог узраста (година старости).
- Сваки трећи средњошколац у Србији осећа се стално или повремено дискриминисаним због музичког укуса и начина облачења, док се сваки четврти осећа дискриминисаним због: имовног стања, националне припадности, политичких уверења, телесног изгледа и физичких могућности.
- Највећу социјалну дистанцу деца и млади су исказали према вршњацима/ вршњакињама другачије сексуалне оријентације и ХИВ позитивним особама.
- Четвртина младих сматра да особама другчије сексуалне оријентације не треба дати једнаке шансе при запошљавању.
- Деца и млади виде припаднике/це сексуалних мањина као убедљиво најчешће дискриминисане. Следе жене, особе са сметњама у развоју и ХИВ позитивне особе.
- Око 3/4 младих се декларативно залаже за родну равноправност, али и даље четвртина њих сматра да у погледу одлучивања о расподели кућног буџета главну реч треба да има мушкарац.

Изводи из Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (Центар за права детета, 2013).

- Значајно је повећан број деце и младих који немају став о људским правима, што јасно говори о томе да постојећи програми едукације о тој теми нису ефикасни и да их нема довољно.
- Број деце и младих који подржавају идеју етнички чисте државе је у порасту (26%).

- 1/5 деце и младих би ради националних интереса одобрила приморавање здравих жена да роде децу.
- 1/4 деце и младих у Србији сматра да су атеисти особе без морала, које нису у стању да разликују добро и зло.
- Свако девето дете сматра белу расу супериорнијом од осталих.
- Мање од половине испитане деце и младих сматра да њихови ХИВ позитивни вршњаци имају право на редовно образовање у нашим школама.
- 1/3 деце и младих не мисли да женама треба да буду доступна одговорна места у држави и бизнису.
- Има доста деце и младих који немају повољно мишљење о својим вршњацима који остварују одличан успех у школи, и тај проценат у старијим узрастима расте.
- Скоро 1/2 дечака је веома непријатељски настројена према особама другачије сексуалне оријентације, а само 1/4 показује толерантност по том питању. Код девојчица је ситуација потпуно обрнута: 1/4 њих непријатељски доживљава особе другачије сексуалне оријентације, а скоро 1/2 девојчица је без таквих предрасуда.
- Дечаци су, генерално, изразито нетолерантнији од девојчица по многим питањима и ставовима, али се њихова нетолерантност смањује са годинама.

Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (Ужички центар за права детета, 2013).

Мишљење ученика седмог и осмог разреда о дискриминацији:

- У школи постоји дискриминација ученика и ускраћивање појединих права.
- Највише је дискриминације због: физичких могућности, телесног изгледа, националне припадности и боје коже.
- Најмање је дискриминације због: политичког уверења, социјалног порекла, пола, вероисповести и односа према вери.
- Деца сматрају да у школи постоји дискриминација и према: успеху, физичком изгледу, интересовању (музика, клуб за који навија и сл).

НАСИЉЕ[25]

Појам насиља

Насиље је сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства деце/ученика. О насиљу говоримо у случају када неко неког намерно повреди и учини да се осећа лоше; када неко повреди нечије тело или осећања.

Када је реч о насиљу над децом, оно може да буде учињено од стране одраслих, као и од стране саме деце. Када деца над другом децом врше насиље, у питању је **вршњачко насиље.**

- Многе одредбе Конвенције о правима детета односе се на заштиту детета од насиља у најширем смислу. Заштита детета од:
- физичког и менталног насиља, злоупотребе и занемаривања (члан 19);
- свих облика сексуалног злостављања и искоришћавања (члан 34);
- отмице и трговине децом (члан 35);
- свих других облика искоришћавања (експлоатације) штетних по било који вид дететове добробити (члан 36);
- нехуманих и понижавајућих поступака и кажњавања (члан 37).
- Конвенција такође обавезује државе потписнице да обезбеде мере подршке за физички и психички опоравак детета жртве насиља и његову социјалну реинтеграцију (члан 39).

У насиље се не могу сврстати следеће појаве:

- једнократни инцидент који се не понавља;
- пријатељска размирица, свађа која се конструктивно решава;
- случајно наношење бола (без намере да се повреди) без понављања.

Насилно понашање је широко распрострањен проблем. Појављује се на свим узрастима и у свим културама. Понекад деца опонашају нечије или испољавају научено понашање.

Врсте насиља

Према Општем протоколу за заштиту деце од злостављања и занемаривања, злоупотреба или злостављање детета обухвата све облике физичког или емоционалног злостављања, сексуалну злоупотребу, занемаривање или намеран поступак, као и комерцијалну или другу експлоатацију, што доводи до стварног или потенцијалног нарушавања дететовог здравља, угрожавања дететовог развоја или достојанства у оквиру односа који укључује одговорност, поверење или моћ.

Физичко насиље подразумева да неко повређује тело друге особе. То могу бити: ударање, шутирање, гурање, дављење, чупање, затварање и закључавање, отимање и уништавање ствари, напад оружјем, тровање, паљење, посипање врућом водом, ускраћивање хране, сна и сл.

[25] Преузето и модификовано из брошуре *Насиље у школи (Савет родитеља града Ужица), 2012.*

Вербално насиље подразумева да неко користи речи да би повредио туђа осећања. То могу бити: вређање (када неко некоме каже да је глуп, ружан, назива га ружним именима), исмевање (када се неко некоме руга због висине, тежине, порекла, оцена...), омаловажавање (када особа другој каже да не вреди, да га нико не воли...), када се неко окривљује за оно што није урадио/ла, или му се прети.

Емоционално/психолошко насиље односи се на понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства детета/ученика. Односи се и на ситуације у којима се пропушта обезбеђивање прикладне и подржавајуће средине за здрав емоционални и социјални развој у складу са потенцијалима детета/ученика.

Емоционално насиље обухвата поступке којима се врши омаловажавање, етикетирање, игнорисање, вређање, уцењивање, називање погрдним именима, оговарање, подсмевање, исмевање, неприхватање, изнуђивање, манипулисање, претња, застрашивање, ограничавање кретања деце/ученика, као и други облици непријатељског понашања.

Социјално насиље (искључивање из групе и дискриминација) подразумева да се неко искључује из групних активности, оговара, да се говоре лажи о некој особи, или наговарају други да се с њом не друже.

Сексуално насиље и злоупотреба деце/ученика подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе) и која има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе. Сексуалним насиљем сматрају се:

- сексуално узнемиравање - ласцивно коментарисање, етикетирање, ширење прича, додиривање, упућивање порука, фотографисање, телефонски позиви и сл.;
- навођење или приморавање детета/ученика на учешће у сексуалним активностима, било да се ради о контактним (сексуални однос, сексуално додиривање и сл) или неконтактним активностима (излагање погледу, егзибиционизам и сл);
- коришћење деце/ученика за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.

Насиље путем нових технологија подразумева сваку комуникацијску активност cyber технологијом (смс поруке, mms, фото или видео-клипови, телефон, мобилни телефон, e-mail, chat, skype, web, блог), која се може сматрати штетном за појединца, а починитељ(и) и жртва(е) су малолетници. Оно има много облика, као нпр. слање или објављивање штетних материјала о некој особи преко интернета или мобилног телефона, слање претећих или насилних порука, слање увреда путем смс-а или мејла. Насиље преко интернета односи се и на «отимање» нпр. блогова жртвама, те допуњавање увредама и/или сексуалним садржајима, хаковање туђих ФБ страница и сл.

Злоупотреба деце/ученика представља све што појединци и институције чине или не чине, а што директно утиче или индиректно шкоди деци/ученицима или им смањује могућност за безбедан и здрав развој и доводи их у немоћан, неравноправан и зависан положај у односу на појединце и установу.

Занемаривање и немарно поступање подразумевају случајеве пропуштања установе или појединца да обезбеде услове за правилан развој

детета/ученика у свим областима, што у противном може нарушити његово здравље, физички, ментални, духовни, морални и друштвени развој.

Занемаривање представља и **пропуст родитеља**, **усвојиоца или стараоца**, односно друге особе која је преузела одговорност или обавезу да негује дете/ученика, да обезбеди услове за развој по питању: здравља, образовања, емоционалног развоја, исхране, смештаја и безбедних животних услова у оквиру разумно расположивих средстава породице или пружаоца неге, што изазива, или може, са великом вероватноћом, нарушити здравље детета или његов физички, ментални, духовни, морални и социјални развој. Ово обухвата и пропусте у обављању правилног надзора и заштите детета од повређивања у мери у којој је то изводљиво.

Ко врши насиље?

- Насиље врше одрасли, али и деца!
- Насиље могу вршити деца (насиље међу децом - вршњачко насиље).
- Насиље од стране запослених у установи. И наставници су део „културе насиља" у школи, посебно као учесници у вербалном насиљу.
- Насиље од стране одрасле особе која није запослена у установи.

Понекад деца која се понашају насилно немају свест о штетности таквог понашања. Она могу бити подстицана од стране других (нпр. пријатеља) на насилно понашање, или опонашају старију браћу, сестре или људе којима се диве. Они можда не знају за боље начине комуницирања с вршњацима или пролазе кроз неке проблеме, па се то рефлектује кроз насиље. Деца могу бити и организатори групе, тј. подстицати и наговарати друге да се насилно понашају.

Деци која се понашају насилно такође треба помоћи, а не само казнити их. Ако се њима не помогне, они ће одрасти у насилне одрасле људе и насиљем ће решавати своје проблеме.

Где се најчешће дешава вршњачко насиље? Вршњачко насиље се дешава у школи, и то у време одмора, у учионици, на ходнику или у дворишту. По правилу, у тим ситуацијама одрасли нису присутни. Насиље међу вршњацима се дешава и пре почетка наставе или по њеном завршетку, на путу у школу или при повратку кући. Школска дворишта и игралишта су места на којима деца проводе своје слободно време и често су локације на којима се догађа вршњачко насиље.

Свака неправда коју доживе ученици може бити подстицај повређеном ученику да свој бес, уместо на оног ко је неправду учинио, усмери на вршњака. Нереаговање наставника, стручних сарадника, али и вршњака на насилна понашања ученика и лош надзор у одређеним деловима школе (игралиште, ходници...), само олакшавају насилним ученицима да буду агресивни и застрашују друге.

Знаци који говоре да је дете можда изложено насиљу у школи:

- дете мења понашање: уморно је, повучено, не спава добро, нема апетита, плаче, раздражљиво је;
- мења уобичајени пут кретања до школе и натраг;
- има модрице и огреботине, поцепану одећу;
- има главобоље, жали се на бол у стомаку, нервозно је, гризе нокте;
- књиге и личне ствари му нестају;
- боји се изненадних звукова, физичког контакта;
- школски успех слаби;
- тражи додатни новац за џепарац.

Последице насиља

- Један број деце остаје код куће због злостављања у школи.
- Жртве насиља трпе изолованост од вршњака, јер се они не желе дружити с онима који су неомиљени и злостављани, због страха да би се исто могло догодити и њима.
- Изложеност насиљу у школи води до ниског самопоштовања и депресије.
- Насиље оставља последице на оне који га трпе, али и на оне који се понашају насилно. Оставља последице и на оне који то насиље посматрају, јер могу да се навикну на такве облике понашања, да им оно постане природно и да се и сами нађу у ситуацији да га трпе или да тако решавају своје проблеме. Деца која су изложена насиљу често су физички повређена, постају плашљива, не иде им се у школу, слабије уче, тужна су, нису расположена за дружење, а понекад и она постају насилна.
- Ако овакво стање траје дуже, и ако се том детету не помогне, то може заувек да обележи личност детета које је жртва насиља.

Свако се може наћи у ситуацији да трпи насиље! Нека деца су чешће у ситуацији да трпе насиље. Тако, у школи или вршњачкој групи, то могу бити они који се по нечему разликују од других. То, на пример, могу бити деца која су веома висока или ниска, носе наочаре, буцмаста су или мршава, припадају другој националности, навијају за одређени тим, облаче се скромно или необично, имају лоше оцене или су супер одликаши, понашају се на начин који привлачи пажњу, сиромашна су или болесна...

РАДИОНИЦЕ

I РАДИОНИЦА: УПОЗНАВАЊЕ

ЦИЉ: Да се ученици међусобно упознају, упознају програм и начин рада, да започну упознавање са тренутном ситуацијом остварености права детета у нашој земљи.

ПОСТУПАК САЗНАЊА:

- индивидуално представљање учесника,
- представљање правила радионичарског начина рада,
- упознавање са ситуацијом остварености права детета у земљи.

МАТЕРИЈАЛ: прилог 1 **–** „Питања – стање права детета у Републици Србији", 11 папира за формирање статистичке линије

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник упознаје ученике са садржајем и начином реализације програма кроз представљање:

- програма рада,
- циљева,
- добробити програма за ученике, наставнике, родитеље, школу у целини и локалну заједницу.

Корак 2

Међусобно упознавање ученика (у случају да су деца из различитих одељења, организовати игру представљања), нпр:

- Име + придев (свако каже своје име и придев који почиње словом имена), нпр. *„Ја сам јака Јелена".* Наставник почиње први, а затим се представљање наставља у кругу.
- Наставник чита одређене тврдње, ко од ученика сматра да се дата тврдња односи на њега, устане, погледа остале ученике на које се та тврдња односи, потом седну. Наставник чита следећу тврдњу. Тврдње, нпр: *Имам брата. Волим рано да устајем. Члан/ица сам Ученичког парламента. Ружа је моје омиљено цвеће. Волим математику и сл.*

Напомена за наставника: наставник равноправно учествује у наведеним активностима.

Корак 3

Представљање правила радионичарског начина рада. Наставник записује правила на флип-чарт папиру како би била видљива на сваком наредном часу.

1. Сви учесници радионице седе у кругу. Ова позиција значи да су сви учесници равноправни, укључујући и водитеља. Овакав размештај седења

симболизује заједништво и дискрецију.

Напомена за наставника: уколико не постоји могућност формирања круга од столица или би његово формирање додатно одузимало време за рад, замолити ученике да седну у клупе онако како су већ постављене с тим да формирају круг, односно да седну тако да ниједан ученик другом ученику није окренут леђима.

2. Сви имају једнаку шансу да кажу своје мишљење. Најчешће се водитељ обраћа свима понаособ, односно сви о истој теми говоре један за другим оним редом како седе у кругу, или на неки други начин. Свако има право да се његово мишљење чује.

3. Нису пожељни паралелни разговори и упадање у реч. Свако свакога слуша.

4. У радионици сви учествују, нема посматрача, али свако има право да задржи своје мишљење за себе, да га не изнесе у групи, тако што ће, када на њега дође ред, рећи: „ Даље".

5. Поштује се договорено време, нема ни кашњења ни ранијих одлазака.

6. Уважава се различитост у мишљењу.

7. Потребе сваког учесника које не угрожавају активност целе групе се уважавају.

Наставник позива ученике да продискутују о правилима, евентуално додају и сами нека за која мисле да би додатно олакшала рад. Наставник назначава да се правила током наредних радионица могу додавати, мењати и сл.

Корак 4

Статистичка линија (Фонтејн,С. 1995, стр: 32. модификовано)

Наставник објашњава ученицима да је важно да се упознају са ситуацијом остварености права детета у земљи; те да ће им читати неке статистичке податке који су значајни за права детета. Свака тврдња биће праћена питањем које се тиче процента. Када чују тврдњу или питање, ученици треба да стану поред оног подеока на статистичкој линији за који сматрају да изражава тражени проценат.

Напомена за наставника: за ову активност потребно је претходно на једанаест папира исписати проценте од 0% до 100%. Примери могућих питања дати су у Прилогу 1. Уколико наставник процени да би било целисходно да продискутује са децом о неким другим питањима, може их додати понуђеној листи. У зависности од времена које је на располагању, наставник може определити број питања који ће поставити.

Након сваке тврдње, учесници заузимају положај на линији, а водитељ прочита тачан одговор /проценат.

Напомена за наставника: уколико је група велика, ученици се могу поделити у парове, на тај начин што ће оба члана пара учествовати у процени а само један заузима место на статистичкој линији.

Корак 5

Након ишчитавања свих питања, следи кратка дискусија о томе:

- Који су статистички подаци били изненађујући за њих?
- Да ли је по њиховом мишљењу то мали или велики проценат?

- Који су им одговори били најинтересантнији?
- Шта мисле: због чега је ситуација таква?
- Према њиховом мишљењу ко је све одговоран за такву ситуацију?
- Како они виде да би ситуација могла да се промени?

Напомена за наставника: за вођење дискусије наставник може консултовати и теоријски део приручника у делу „Положај и остваривање права детета у Републици Србији". Дате информације одражавају стање права детета у моменту када је приручник писан, па је ради правовременог информисања неопходно консултовати и друге изворе, нпр. Интернет презентација Ужичког центра за права детета (www.uecpd.org.), Интернет презентација Центра за права детета (www.cpd.org.rs) и сл.

Прилог 1: „Питања – стање права детета у Републици Србији"

Подстичући дискусију, наставник може на нивоу целе групе поставити ученицима и нека од следећих питања:

1. Колико деце живи у Републици Србији?

   Одговор: 1.335.150 према резултатима пописа становништва из 2011. године које је спровео Републички завод за статистику.

2. Колико деце основношколског узраста живи испод границе сиромаштва у Србији?

   Одговор: 200.000 деце, док је још 200.000 деце свакога дана у опасности да буде испод те границе.

3. Колики је број деце која су укључена у живот или рад на улици у Србији?

   Одговор: Нема тачних података, а процена је до 2000.

4. Колики је проценат особа до 18 година која чине кривична дела у Србији?

   Одговор: до 10%.

5. Која кривична дела најчешће чине малолетници?

   Одговор: Крађе, насилничко понашање, разбојништва и преваре.

Листа могућих питања за активност „Статистичка линија"

Подаци преузети из Извештаја о остварењу права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013.

1. Колико процената деце једе месо неколико пута недељно? (54%)
2. Колико процената деце често пије енергетске напитке? (25%)
3. Колико процената деце се о стварима битним за своје здравље (опасност од употребе дроге, алкохола и дувана, здрава исхрана, контрацепција итд) информише у школи? (42%). У здравственој установи? (17%)
4. Колики проценат деце сматра да је клађење и коцкање у њиховој генерацији попримило узнемирујуће размере? (46%)
5. Колики проценат деце сматра да је сваком ученику у школи пружена прилика да напредује до својих крајњих могућности? (60%)
6. Колики проценат деце је доживео да им родитељи проверавају телефонске позиве и поруке? (17%)
7. Колики проценат деце школу доживљава безбедном? (47%)
8. У ком проценту деца трпе увреде од стране вршњака? (76%)
9. Који проценат деце је добио батине ван куће? (39%)
10. Колики проценат деце подржава негативне ставове о особама другачије сексуалне оријентације? (36%)
11. Колики проценат деце подржава негативне ставове о особама са инвалидитетом? (14%)
12. Колики проценат деце сматра да је глупо не узвратити ударац ако те неко удари први? (40%)
13. Колики проценат деце сматра да је насиље неопходно? (15%)
14. Колико проценат деце сматра да је оправдано ударити некога ко их увреди? (20%).
15. Колики проценат деце не зна ништа о раду Ученичког парламента у својој школи? (26%)
16. Колики проценат деце каже да су увек укључени у доношење одлука у школи? (11%)

II РАДИОНИЦА: ПОЈАМ ЉУДСКИХ ПРАВА И ПРАВА ДЕТЕТА

ЦИЉ: Упознавање ученика са природом људских права и права детета.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:
- упознавање ученика са основним људским потребама,
- разграничење између потреба и жеља као и начина њиховог задовољења и развијање сензибилности за потребе других,
- стицање увида у то да су људска права заснована на базичним потребама,
- упознавање ученика са природом људских права и права детета.

МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД: папир, оловке за све ученике, прилог 1 - Листа „Потребе и жеље" за сваку групу, прилог 2 – Материјал за наставнике

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:
(Преузето и модификовано из Приручника за наставнике ЗаПраво ми, Центар за права детета, 2005)

Корак 1

Свим ученицима се исприча следећа прича:

У једном месту, у далекој земљи, живели су отац и мајка са ћерком и сином. Отац је свако јутро одлазио на посао, а мајка је спремала кућу, ручак и играла се са децом. Поподне су се дружили са пријатељима, причали једни другима о томе шта им се десило током дана и договарали се о наредним данима. Једне вечери, отац је рекао да има лоше вести. Обавестио их је да се укида његово радно место и да он остаје без посла. Сутрадан је ишао у Националну службу за запошљавање, али тамо тренутно није било посла за њега. Вратио се забринут. Те вечери су се договорили да морају да смање трошкове. Договорили су се да деца размисле о томе чега ће се она одрећи.

Корак 2

Наставник формира групе од 4 до 5 ученика и свакој групи подели листу „Потребе и жеље". Групе имају задатак да се договоре којих ствари са листе би деца могла да се одрекну и да те ствари прецртају.

Корак 3

Када су завршили задатак, групе извештавају, а наставник подстиче дискусију ослањајући се на Прилог 2 – Материјал за наставнике:

- Којих ствари су се лакше одрекли, а којих теже? Како би назвали ствари које су одбацили? А како оне које су остале? Каква је разлика између потреба и жеља? Које ствари са листе представљају потребе, а које жеље? На овај начин наставник уводи дистинкцију између потреба и жеља.
- Да ли се потребе и жеље разликују код људи? Да ли се разликују код деце и одраслих? Због чега? Питајући их за слагања/неслагања приликом договарања о стварима којих би се могли одрећи, уводи тему различитости међу људима, индивидуалности жеља и тренутне хијерархије потреба.
- Затим се надовезује са објашњењем људских права и права детета –

њиховог заснивања на основним потребама.

Напомена за наставника:
Не треба очекивати да ученици тачно препознају потребе, односно да их раздвоје од начина задовољења потреба (жеља). Задатак је наставника да им приликом дискусије у великој групи помогне да ту разлику увиде. То чини тако што за ставке које препозна као начине задовољења потреба пита ученике због чега мисле да је то деци важно, да би се дошло до потребе која је у основи.

Прилог 1 - Листа „Потребе и жеље"

СЛАТКИШИ

НАЈНОВИЈИ МОДЕЛ ПАТИКА

ЧАСОВИ ТЕНИСА

УПЛАТА НЕОГРАНИЧЕНОГ ВРЕМЕНА КОРИШЋЕЊА ИНТЕРНЕТА

КОМПЈУТЕР

МЛЕКО СВАКОГ ДАНА

ОМИЉЕНИ ДЕЧЈИ ЧАСОПИС

КАРТЕ ЗА БИОСКОП

НОВЕ СВЕСКЕ И ОЛОВКЕ

ВОЋЕ

ОДЛАЗАК НА МОРЕ

ЧАСОВИ СТРАНОГ ЈЕЗИКА

ЏЕПАРАЦ

НОВА ЗИМСКА ЈАКНА

НОВА ФУДБАЛСКА ЛОПТА

НОВИ МОДЕЛ МОБИЛНОГ ТЕЛЕФОНА

ПРЕУРЕЂЕЊЕ СТАНА С ЦИЉЕМ ДА СЕ ДОБИЈЕ ДЕЧЈА СОБА

ЛЕКОВИ

Прилог 2 - Материјал за наставника

Да бисмо разумели које су основне људске потребе, битно је разликовати потребе од начина њиховог задовољења, које зовемо жељама. За разлику од жеља, потребе представљају оне ствари чије је задовољење неопходно да би појединци могли да живе и да се развијају. Често нам се деси да жељу побркамо са потребом. Није увек лако раздвојити потребу од начина њеног задовољења, поготово уколико нам је нешто веома значајно. На пример, мислимо да имамо потребу да одемо на вечерашњу журку, док заправо имамо потребу да припадамо друштву вршњака, а присуство на журки је један од начина да то постигнемо или, ако нам је новац веома важан у животу, он није наша потреба, већ начин да задовољимо различите потребе: потребу за сигурношћу, уважавањем, самопоштовањем, уживањем,... Увек смо свесни својих жеља, али често нисмо свесни потреба које нам оне задовољавају (жеље су у том смислу „површније", а до потребе у њеној основи долазимо одговарајући на питање „Због чега нам је то важно?").

Базичне потребе су исте за сва људска бића. Оно што се разликује је тренутна хијерархија потреба. У адолесцентним годинама, обично су најбитније потребе за прихваћеношћу (пре свега од стране вршњака) и припадношћу, док је, рецимо, потреба за заштитом и сигурношћу мање важна. С друге стране, код старијих људи, потреба за сигурношћу (пре свега егзистенцијалном) често је при врху хијерархије. Хијерархија потреба се мења и на индивидуалном нивоу, у зависности од разних околности (нпр. иако су млади на узрасту када им је прихваћеност од стране вршњака јако важна, уколико дође до развода родитеља или губитка посла једног од њих, потреба за сигурношћу ће доћи на прво место). Свака потреба се може задовољити на више различитих начина. Међу људима се разликују и начини на које задовољавају исту потребу, тако, на пример, и читање књиге, и бављење спортом, и слушање музике, и излазак са пријатељима, могу бити начини да се задовоље потребе за опуштањем и уживањем. Људи желе различите ствари и по томе се међусобно разликују. Ове различитости је важно да имамо на уму, да бисмо лакше разумели друге.

Остварење жеља је корисно за развој и доприноси задовољству сваког човека. Међутим, како је речено да различити људи на различите начине задовољавају своје потребе, неки људи своје потребе могу остварити на начин који може бити штетан како за појединца, тако и за његову околину. Тако, на пример, да би задовољили своју потребу за прихватањем од стране друштва, млади поред тога што могу да је задовоље, на пример, одласком на журку, некада је задовољавају и на тај начин што конзумирају алкохолна пића или цигарете, возе кола великом брзином и сл. Из овога се види да жеље, односно начини на које задовољавамо наше потребе, могу бити и позитивне и негативне; управо из тог разлога се права заснивају на потребама, а не на жељама. Тако, ниједно дете нема право на школовање на Кембрицу, јер је то један од могућих начина задовољења потребе за сазнањем и развојем, али има право на образовање.

Људска права заснивају се на основним људским потребама. Права детета спадају у групу људских права. Више о овоме видети у теоријском делу „Природа људских права и права детета". Документ који садржи каталог права детета је Конвенција о правима детета. Тим правима се деци гарантује задовољење основних потреба. Тако, на пример, деца имају потребу за приватношћу, која је гарантована правом на заштиту приватности, итд.

III РАДИОНИЦА: КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА (1)[1]

ЦИЉ: Упознавање ученика са Конвенцијом о правима детета и правима која она гарантује.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:
- упознавање ученика са структуром и садржајем Конвенције о правима детета,
- упознавање са могућим начинима класификације права,
- упознавање са појмом недељивости права.

МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД: маказе, лепак, фломастери, флип-чарт папир, прилог 1 - "Картице права", Примерак текста Конвенције о правима детета

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Напомена: радионица је конципирана тако да нуди могућност више алтернативних активности кроз које се може постићи постављени циљ. Описана су три начина на које је активност могуће прилагодити узрасном нивоу, способностима и интересовањима групе. Корак 1 је заједнички за сва три начина.

Корак 1

Наставник прави крађи увод у којем ученицима показује примерак Конвенције о правима детета, објашњава њен настанак, карактеристике и описује њен садржај (више о овоме видети у теоријском делу "Конвенција Уједињених нација о правима детета").
Након тога указује да су, од када је Конвенција усвојена, уложени бројни напори да се права садржана у њој класификују и да је то чињено у намери да се олакша информисање о правима и самој њиховој примени.

Могућност реализације 1

Корак 2

Наставник је унапред исекао картице права. Сваком ученику даје по једну. Уколико је група мања од броја картица, водитељ елиминише неке од њих.

Наставник даје инструкцију да је у овој активности циљ формирати неколико група и то тако да једну групу чине ученици чија права, по њиховом мишљењу, имају нешто заједничко. Ученици треба да устану и, шетајући се по простору, што већем броју вршњака објасне право које се налази на њиховој картици и да се групишу уколико сматрају да њихова права имају нешто заједничко. Није дефинисан број група, као ни број чланова по групи. Током процеса формирања група, наставник подстиче ученике да дискутују између себе и договарају се, аргументујући разлоге због којих мисле да су припадници те групе.

[1]Радионица III и Радионица IV чине целину, подела на два дела направљена је искључиво због временског трајања.

Корак 3

Када су групе формиране, свака од њих треба да одреди свој назив по доминантној карактеристици/обележју по коме су се груписали.

Корак 4

Наставник узима картице које су елиминисане у првом кругу и чита једну по једну, а ученици имају задатак да је сврстају у одговарајућу групу.
Лепљење картица.

Дискусија следи на наредном часу.

Могућност реализације 2

Корак 2

Ученици се поделе у 4 групе. Наставник је унапред исекао картице права. Свака група извлачи подједнак број картица, случајним одабиром.

Корак 3

Свака група добија задатак да кроз пантомиму или друге кратке драмске форме изведе ситуацију којом представља одређено право. Након извођења, остале групе имају задатак да што прецизније одреде о ком је праву реч.
Након препознавања о ком је праву реч, групе имају задатак да сместе/залепе то право у одговарајућу групу права која су већ исписана на флип-чарт папирима. 7 флип-чарт папира и 7 назива група (дефиниција детета; основни принципи; грађанска и политичка права; породична средина и алтернативна нега; основна здравствена и социјална заштита; образовање, слободно време и културне активности; дете у посебним ситуацијама).
Када прва група заврши, остале прелазе на следеће драмско приказивање права и његово смештање у одговарајућу групу. И тако редом. Уколико нема довољно времена, драмском формом се може представити по неколико права из сваке групе за које је најлакше смислити драмску форму, а остала права, читајући пленарно, разврстати по групама.
Лепљење картица.
Дискусија следи на наредном часу.

Могућност реализације 3

(Предложени начин преузет је и модификован из Приручника за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста „Сада знам зато могу", Центар за права детета, 2003).

Корак 2

Наставник формира групе од 5 до 6 ученика, свакој групи даје унапред исечени прилог 1: "Картице права" са задатком да сва наведена права, односно картице права, у оквиру групе пажљиво прочитају.
Напомена за наставника: потребно је унапред припремити онолико примерака исеченог прилога 1 - "Картице права" колико има формираних група.

Корак 3

Наставник ученицима каже да ће сада њихов задатак бити да „Картице права" које су прочитали на одређени начин разврстају, односно да покушају да споје оне картице за које мисле да имају нешто заједничко, да спадају у исту групу. Током овог корака, ученицима се каже да могу картице да премештају из једне у другу групу, да мењају или додају нове групе.

Напомена за наставника: наставник подстиче ученике да дискутују, да се договарју, организују и реорганизују групе сличних права и наглашава да не постоји један тачан одговор, већ да су сви одговори добри, као и да поједине картице могу да остану неразврстане.

Корак 4

Када заврше са разврставањем, лепе картице на флип-чарт папир, а наставник их подстиче да дају називе групама права које су формирали, такође могу назив дати и целом плакату.

Дискусија следи на наредном часу.

Прилог 1: КАРТИЦЕ ПРАВА

Члан 1. ДЕФИНИЦИЈА ДЕТЕТА Дететом се сматра особа испод 18 година, уколико се законом дате земље пунолетство не стиче раније.	**Члан 2. НЕДИСКРИМИНАЦИЈА** Сва права примењују се на сву децу без дискриминације. Државе имају обавезу да штите децу од свих облика дискриминације и да предузимају позитивне акције у циљу промоције њихових права.
Члан 3. НАЈБОЉИ ИНТЕРЕС ДЕТЕТА Сви поступци који се тичу детета предузимаће се у складу с његовим/ њеним најбољим интересима. Државе ће обезбедити одговарајућу бригу о детету у случају када родитељи или старатељи то не чине.	**Члан 4. ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА** Државе морају да учине све што је у њиховој моћи да би се права предвиђена Конвенцијом остварила.
Члан 5. ПРАВА И ОБАВЕЗЕ РОДИТЕЉА У ОДНОСУ НА РАЗВОЈНЕ МОГУЋНОСТИ ДЕТЕТА Државе морају поштовати права и одговорност родитеља, односно проширене породице, да усмеравају и саветују дете у вези са његовим правима, сходно његовим развојним могућностима.	**Члан 6. ОПСТАНАК И РАЗВОЈ** Свако дете има неотуђиво право на живот, а држава има обавезу да обезбеди његов опстанак и развој.
Члан 7. ИМЕ И ДРЖАВЉАНСТВО Дете има право на име од рођења. Дете има право на стицање држављанства и, уколико је могуће, право да зна своје родитеље и да буде чувано од стране њих.	**Члан 8. ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА** Држава има обавезу да штити и уколико је потребно, обезбеди поновно успостављање свих битних аспеката дететовог идентитета. То укључује име, држављанство и породичне везе.
Члан 9. ОДВАЈАЊЕ ОД РОДИТЕЉА Дете има право да живи са својим родитељима, осим у случају када се у одговарајућем поступку оцени да је одвајање у најбољем интересу детета. Дете има право да одржава контакт са оба родитеља уколико је одвојено од једног или обоје њих.	**Члан 10. СПАЈАЊЕ ПОРОДИЦЕ** Деца и родитељи имају право да напусте било коју земљу и да уђу у своју земљу у циљу спајања породице или одржавања односа између деце и родитеља.
Члан 11. НЕЗАКОНИТО ПРЕБАЦИВАЊЕ И НЕВРАЋАЊЕ ДЕЦЕ Држава има обавезу да предупреди киднаповање и задржавање деце у иностранству, било да то ради родитељ или неко други и да у тим случајевима предузима одговарајуће мере.	**Члан 12. ИЗРАЖАВАЊЕ МИШЉЕЊА** Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се оно узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу.

Члан 13. СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА Дете има право да слободно изражава своје погледе, да тражи, прима и саопштава информације и идеје свих врста и на разне начине, без обзира на границе.	**Члан 14. СЛОБОДА МИСЛИ, САВЕСТИ И ВЕРОИСПОВЕСТИ** Држава ће поштовати право детета на слободу мисли, савести и вероисповести и право и обавезу родитеља да их у томе усмеравају.
Члан 15. СЛОБОДА УДРУЖИВАЊА Деца имају право на слободу удруживања и слободу мирног окупљања.	**Члан 16. ЗАШТИТА ПРИВАТНОСТИ** Деца имају право на заштиту од мешања у њихову приватност, породицу, дом и личну преписку и право на заштиту своје части и угледа.
Члан 17. **ПРИСТУП ОДГОВАРАЈУЋИМ ИНФОРМАЦИЈАМА** Држава ће обезбедити деци да имају приступ информацијама и материјалима из различитих извора. Држава ће подстицати средства јавног информисања да шире информације од друштвене и културне користи за дете и предузимати мере да децу заштити од штетних информација и материјала.	**Члан 18.** **ОДГОВОРНОСТ РОДИТЕЉА** Оба родитеља имају заједничку одговорност за подизање детета. Држава ће пружити помоћ родитељима у остваривању одговорности за подизање деце и обезбедити развој установа, капацитета и служби за заштиту и бригу о њима.
Члан 19. ЗАШТИТА ОД ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА Држава ће заштитити дете од свих облика малтретирања док је под бригом родитеља или других особа које се о њему старају и успоставиће одговарајуће програме превенције и помоћи жртвама злостављања.	**Члан 20. ЗАШТИТА ДЕЦЕ БЕЗ РОДИТЕЉА** Држава је обавезна да обезбеди посебну заштиту деци лишеној родитељског старања и да осигура смештај такве деце у одговарајуће алтернативне породице или установе. У збрињавању деце лишене родитељског старања дужна пажња ће бити посвећена дететовом културном пореклу.
Члан 21. УСВОЈЕЊЕ У земљама које признају и допуштају усвојење, оно ће бити изведено у складу са најбољим интересом детета, и то само уз сагласност надлежних власти и уз мере заштите детета.	**Члан 22. ДЕЦА ИЗБЕГЛИЦЕ** Дете избеглица или дете које тражи избеглички статус има право на посебну заштиту. Држава има обавезу да сарађује са одговарајућим организацијама које пружају такву заштиту и помоћ.

РАДИОНИЦЕ

Члан 23. ДЕЦА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ Дете са физичким или менталним сметњама у развоју има право на посебну негу, образовање и оспособљавање за рад, које ће му обезбедити потпун и достојан живот и постизање за њега највишег степена самосталности и социјалне интеграције.	**Члан 24. ЗДРАВЉЕ И ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА** Дете има право на највиши могући стандард здравља и здравствене заштите. Државе ће посветити посебну пажњу примарној здравственој заштити и превенцији, здравственом просвећивању и смањењу смртности одојчади и деце. У том смислу, држава ће се укључити у међународну сарадњу и тежити да ниједно дете не буде лишено могућности ефикасне здравствене заштите.
Члан 25. ПЕРИОДИЧНА ПРОВЕРА ПОСТУПКА Дете које је држава збринула ради старања, заштите или лечења, има право на периодичну проверу поступка и услова.	**Члан 26. СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА** Дете има право на социјалну заштиту, укључујући социјално осигурање.
Члан 27. ЖИВОТНИ СТАНДАРД Свако дете има право на животни стандард који одговара његовом физичком, менталном, духовном, моралном и социјалном развоју. Родитељи имају примарну одговорност да детету обезбеде адекватан животни стандард. Обавеза државе је да помогне и осигура да родитељи ту своју одговорност испуњавају. Ова обавеза државе може укључивати материјалну помоћ родитељима и деци.	**Члан 28. ОБРАЗОВАЊЕ** Дете има право на образовање. Држава је обавезна да осигура бесплатно и обавезно основно образовање, подстиче различите облике средњег образовања доступне свима и омогући приступ вишем образовању у складу са способностима детета. Школска дисциплина ће се спроводити у складу са правима детета и уз поштовање његовог достојанства. Државе ће се укључити у међународну сарадњу у циљу остваривања овог права.
Члан 29. ЦИЉЕВИ ОБРАЗОВАЊА Образовање ће имати за циљ развој дететове личности, талената и менталних и физичких способности до њихових крајњих граница. Образовање ће припремати дете за активан живот у слободном друштву и неговати код њега поштовање према родитељима, његовом културном пореклу, језику и вредностима, као и поштовање према културном пореклу и вредностима других.	**Члан 30. ДЕТЕ ПРИПАДНИК МАЊИНЕ** Деца припадници етничких мањина и домородачког становништва имају право да уживају сопствену културу, да исповедају своју веру и користе свој језик.

Члан 31. СЛОБОДНО ВРЕМЕ, РЕКРЕАЦИЈА И КУЛТУРНЕ АКТИВНОСТИ Дете има право на одмор, игру, слободно време и учешће у културним и уметничким активностима	**Члан 32. ДЕЧЈИ РАД** Дете има право на заштиту од рада који угрожава његово здравље, образовање или развој. Држава ће прописати минималну старост за запошљавање и регулисати услове рада.
Члан 33. ЗЛОУПОТРЕБА ШТЕТНИХ СУПСТАНЦИ Деца имају право на заштиту од употребе наркотика и психотропних супстанци. Државе имају обавезу да спрече употребу деце у производњи и промету штетних супстанци.	**Члан 34. СЕКСУАЛНО ИСКОРИШЋАВАЊЕ** Држава ће заштитити децу од сексуалног искоришћавања и злостављања, укључујући проституцију и порнографију.
Члан 35. ОТМИЦА И ТРГОВИНА ДЕЦОМ Држава је обавезна да предузме све одговарајуће мере да спречи отмицу, продају и трговину децом.	**Члан 36. ДРУГИ ОБЛИЦИ ИСКОРИШЋАВАЊА** Дете има право на заштиту од било ког вида искоришћавања штетног по његову добробит, поред оних наведених у члановима 32, 33. и 34.
Члан 37. МУЧЕЊЕ И ЛИШЕЊЕ СЛОБОДЕ Ниједно дете не сме бити подвргнуто мучењу, окрутном поступку или кажњавању нити незаконитом хапшењу и лишавању слободе. Ни смртна казна ни доживотни затвор без могућности ослобођења неће бити досуђени за прекршаје које учине особе испод 18 година старости. Свако дете лишено слободе одваја се од одраслих, сем ако се не сматра да је то у најбољем интересу детета; има право на правну и другу помоћ и право да одржава контакт са својом породицом.	**Члан 38. ОРУЖАНИ СУКОБИ** Државе уговорнице предузимају све практично изводљиве мере како деца испод 18 година не би непосредно учествовала у оружаним сукобима. Деца испод 18 година не могу бити регрутована у оружане снаге. Државе ће такође осигурати заштиту и бригу о деци погођеној оружаним сукобима, како је то предвиђено међународним правом.
Члан 39. ОПОРАВАК Држава има обавезу да обезбеди одговарајући физички и психички опоравак и социјалну реинтеграцију деце која су жртве оружаних сукоба, мучења, занемаривања, искоришћавања и злостављања.	**Члан 40. МАЛОЛЕТНИЧКО ПРАВОСУЂЕ** Дете које је у сукобу са законом има право на поступак којим се подстиче његово достојанство и осећање личне вредности, који води рачуна о његовом узрасту и који води његовој социјалној реинтеграцији. Дете има право на правну и другу помоћ у циљу своје одбране. Судски поступак и смештај у казнене институције биће избегнути кад год је то могуће.

IV РАДИОНИЦА: КОНВЕНЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА (2)

ЦИЉ: Упознавање ученика са Конвенцијом о правима детета и правима која она гарантује.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање ученика са структуром и садржајем Конвенције о правима детета,
- упознавање са могућим начинима класификације права,
- упознавање са појмом недељивости права.

МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД: продукти група са претходне радионице

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Напомена: без обзира на то који је од три алтернативна начина наставник користио у раду са ученицима на протеклој радионици наставак активности у радионици, која следи је идентичан, тј. заједнички за сва три предложена начина.

Корак 1

Наставник прави крађи увод подсећајући ученике на оно о чему су говорили и радили протеклог часа. Потом каже ученицима да се врате у групе у којима су радили током прошлог часа и позива их да разгледају постере, пореде своје групе права и међусобно дискутују. Наставник подстиче дискусију питањима:

- Да ли је задатак био тежак? Која права је било теже сврстати у категорије? Зашто?
- Шта вам је представљало највећи проблем?
- Да ли су током рада прелазили/пребацивали картице из једне групе у другу? Због чега?
- Која права су лако сврстали у категорије/групе? Зашто?
- Да ли се у некој групи права налази велики број чланова/права? У којој групи их је најмање? Зашто је тако?
- Да ли су сва права подједнако важна? Да ли су нека важнија од других? Која? Када? У којим ситуацијама? Од чега то зависи?

Корак 3

Наставник указује на то да не постоје тачне, боље или лошије поделе/ класификације и да је ова активност послужила томе да се боље упозанају са правима која им Конвенција гарантује. Даље, наставник наглашава да се права детета деле и сврставају да би се олакшало сналажење и информисање о њима, као и да таквих подела има више (нпр. права се могу поделити на грађанска, политичка и економска, затим на социјална и културна, или се могу поделити на партиципативна, права којима се обезбеђује заштита или права којима се обезбеђује развој).
Наставник напомиње да, иако има разних подела, права су недељива и међусобно повезана. Такође, истиче да не постоји хијерархија права, да су

сва права подједнако значајна, али да се четири права ипак издвајају зато што се без њиховог поштовања ниједно друго право не може у потпуности остварити. Ова права се због тога називају принципи.
Пре него што ученицима изнесе о којим правима је реч, пита их шта мисле која су то четири права и због чега тако мисле? Наставник наглашава да је реч о следећим правима:

- право на живот, опстанак и развој (члан 6),
- право на недискриминацију (члан 2),
- најбољи интерес детета (члан 3),
- право на партиципацију (члан 12).

Напомена за наставника: више информација о принципима видети у теоријском делу приручника.

Наставник подстиче дискусију о вези између принципа и остварења других права наводећи примере:

- Да ли дете које је укључено у живот или рад на улици може у потпуности да оствари право на образовање?
- Да ли дете које је у инвалидским колицима може у потпуности да оствари своје право на образовање, уколико школа нема обезбеђен приступ деци у инвалидским колицима?

V РАДИОНИЦА: ПАРТИЦИПАЦИЈА (1)

ЦИЉ: Упознавање ученика са појмом, нивоима и значајем партиципације.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- представљање ученицима начина на које је партиципација заступљена у Конвенцији,
- стицање знања о томе да дете има право да изрази своје мишљење и да се оно узме у обзир у свим стварима које га се непосредно тичу,
- упознавање ученика са лествицом партиципације,
- упознавање са разликом између праве и квазипартиципације,
- упознавање са факторима у односу на које варира степен учешћа детета у конкретној ситуацији,
- упознавање са важношћу и значајем партиципације.

МАТЕРИЈАЛ: папири А4, лепак за сваку групу, прилог 1 – облици партиципације, нерангирани, за сваку групу по један, прилог 2 – рангирана лествица партиципације за наставника, прилог 3 – изводи из *Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (Центар за права детета, 2013*)

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник подсећа ученике на то да су сва права једнако важна, али да се четири уздижу на ниво принципа без чијег остварења није могуће у потпуности обезбедити ни остваривање других права.
Партиципација (учешће), односно члан 12. Конвеницје: *Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу у зависности од узраста детета, когнитивних, емоционалних, социјалних способности.*

Напомена за наставника: потребно је да овај члан Конвенције стоји исписан на папиру или на видео биму, или да ученици испред себе имају овај члан Конвенције записан.

Наставник пита ученике како схватају ово право.

Корак 2

Ученици се деле у четири групе. Свака група добија комплет исечених картица Прилог 1 - облици партиципације и задатак *да рангирају ове облике учешћа деце у акцијама и другим активностима, тако што ће ранг 1 дати оном облику који по њиховом мишљењу осликава највећи степен учешћа деце у одлучивању, а ранг 9 оном облику који одражава најмањи степен учешћа детета.*

Корак 3

Излагање група. На великом флип-чарт папиру наставник је претходно уписао нивое партиципације. Једна по једна група излаже, наставник бележи рангове. Рангови су видљиви и лако су уочљиве разлике/сличности међу групама.

Ниво партиципације	Ранг I група	Ранг II група	Ранг III група	Ранг IV група
Деца покрећу и воде пројекат/акцију				
Иницијатива деце – одрасли помажу				
Одрасли покрећу – одлуке заједничке				
Консултовани и информисани				
Одабрани али информисани				
Квази представници				
Манипулација				
Декорација				
Неучествовање				

Наставник подстиче дискусију:

- Да ли има разлика међу вашим решењима?
- Где је сагласност између ваших решења највећа?
- Где су највећа неслагања?
- Образложити критеријуме којим сте се руководили приликом одређивања редоследа.

Подстаћи ученике да се сете једног примера праве партиципације и једног примера непожељног облика партиципације из свог живота. Следи размена у пленуму.

- Од чега све зависи колико је и када могуће да дете учествује у доношењу одлука и активностима које су за њих везане?
- Да ли увек постоји могућност да дете самостално одлучује?
- Од чега то све зависи?
- У којим ситуацијама је слобода одлучивања већа?
- Које су то ситуације када је утицај одраслих на одлуку већи?

Корак 4

Наставник даје повратну информацију, консултујући теоријски део приручника у делу који обрађује тему *партиципација*.

Напомена за наставника: наставник нарочито наглашава разлику између праве и квазипартиципације. Истиче да квазипартиципација (низак облик партиципације) заправо представља оне врсте одлучивања у којима дете није узето у обзир иако му се чини да јесте (дете декларативно учествује у процесу одлучивања, али не зна о чему може да одлучује а о чему не, уколико је мишљење детета одбијено, не зна због чега, итд.). Важно је истаћи да праву партиципацију од квазипартиципације раздваја недостатак информација о томе у којим областима дете може да доноси одлуке, у којим не; о томе да ли ће његова одлука бити директно спроведена у дело или подлеже даљој процени неке одрасле особе; уколико мишљење детета није прихваћено, важно је образложење због чега је тако учињено.

*Наставник помаже ученицима да схвате да партиципација почиње онда када је обезбеђена **ИНИЦИЈАЛНА ИНФОРМАЦИЈА** на основу које дете стиче могућност **ИЗБОРА**. Да бисмо уопште могли да говоримо да у одређеној ситуацији има учешћа, дете мора добити претходну информацију о томе о чему је реч, а оно тада одлучује да ли ће у томе да учествује или не.*

Наставник помаже ученицима да схвате да у свакодневном животу није могуће увек обезбедити потпуно равноправно учешће детета у одлучивању и активностима. То зависи од много фактора, као што су узраст детета (зрелост), околности у којима се одлука доноси, садржај (тема, предмет одлучивања и активности), интереси – права друге стране. Важно је да учесници схвате да сваки облик учешћа на свој начин јесте прихватљив, могућ и/или оправдан у датој ситуацији. Одлука/активност треба да буде прихватљива за обе стране.

Потом, пита ученике имају ли питања, коментара, недоумица. Уколико их имају, помаже им да их разреше.

Корак 5

Наставник упознаје ученике са мишљењима деце и младих у Србији о остварености права на партиципацију (прилог 3).

Прилог 1 – Облици партиципације, нерангирани за рад у групама

Задатак: *„Треба да рангирате ове облике учешћа деце у акцијама и другим активностима, тако што ћете ранг 1 дати оном облику који по вашем мишљењу осликава највећи степен учешћа деце у одлучивању, а ранг 9 оном облику који одражава најмањи степен учешћа детета".*

Напомена за наставника: претходно исећи картице

Консултовани информисани – значи да је акцију планирао одрасли, консултовао је децу и мишљење деце се узима у обзир при свим одлукама.

Квазипредставници – описује ситуације када се од деце тражи да говоре на конференцијама или пред групом, али без могућности да нешто стварно науче о питању о ком се ради, односно без стварног консултовања са другом децом, коју формално представљају.

Манипулација – се догађа када одрасли користе децу за промоцију неке ствари коју они сматрају важним, али не помажу деци да ту ствар разумеју. Одрасли одлучују о томе шта ће да се ради, а затим питају децу да ли се слажу (при чему они морају да се сложе).

Иницијатива деце - одрасли помажу – деца покрећу и планирају акцију, али укључују одрасле као помоћ у остваривању циљева. Одрасли обезбеђују ресурсе и помажу деци да развију вештине потребне за извођење акције.

Деца покрећу и воде пројекат/акцију – деца самостално планирају и изводе акцију.

Декорација – јавља се када одрасли користе децу као украс, обично са циљем да произведу емоционалну реакцију код одраслих посматрача.

Одабрани али информисани – значи да о учешћу деце и акцији одлучује одрасли, али деца разумеју циљеве акције. Деца знају ко је одлучио о њиховом учешћу и зашто.

Одрасли покрећу – одлуке заједничке – акцију је планирао одрасли, али деца имају равноправну улогу у доношењу одлука. Одрасли и деца заједнички одлучују на принципу једнакости.

Неучествовање - деца су у потпуности игнорисана у свим одлукама и активностима.

Прилог 2 — Рангирана лествица партиципације за наставника (*лествица Роџера Харта*)

1 Деца покрећу и воде акцију – деца самостално планирају и изводе акцију.

Пример: деца одлучују да скупе новац у добротворне сврхе, потпуно самостално организују комплетну активност.

2 Иницијатива деце - одрасли помажу – деца покрећу и планирају акцију, али укључују одрасле као помоћ у остваривању циљева. Одрасли обезбеђују ресурсе и помажу деци да развију вештине потребне за извођење акције.

Пример: деца самостално покрећу питање одсуства било каквих ваншколских активности. Позивају директора и наставнике да заједно раде на том проблему.

3 Одрасли покрећу – одлуке заједничке – акцију је планирао одрасли, али деца имају равноправну улогу у доношењу одлука. Одрасли и деца заједнички одлучују на принципу једнакости.

Пример: родитељи одлучују да крече стан. Заједно са својом децом доносе одлуку о томе које је време свима подједнако одговарајуће за тај посао, бирају боје и договарају се око расподеле конкретних обавеза.

4 Консултовани и информисани – значи да је акцију планирао одрасли, али се мишљење деце узима у обзир при свим одлукама.

Пример: школа покреће пројекат преуређења дела школског дворишта у фискултурну салу. Позивају се ученици да дају своје предлоге и идејна решења. Школа, узимајући у обзир предлоге ученика, доноси коначну одлуку и информише ученике о резултатима.

5 Одабрани али информисани – значи да о учешћу деце и акцији одлучује одрасли, али да деца разумеју циљеве акције. Деца знају ко је одлучио о њиховом учешћу и зашто.

Пример: школа је направила план програма рекреативних активности током зимског распуста у школи, а ученици су позвани да се укључе у складу са својим интересовањима.

6 Квазипредставници – описује ситуације када се од деце тражи да говоре на конференцијама или пред групом, али без могућности да нешто стварно науче о питању о ком се ради, односно без стварног консултовања са другом децом, коју формално представљају.

Пример: од деце се тражи да учествују на догађају на коме ће из свог угла представити како се остварују права детета. Пре самог догађаја деца су припремила свој говор, који су одрасли прегледали и у потпуности изменили.

7 Манипулација – догађа се када одрасли користе децу за промоцију неке ствари коју они сматрају важним, али не помажу деци да ту ствар разумеју. Одрасли одлучују шта ће да се ради, а затим питају децу да ли се слажу (при чему они морају да се сложе).

Пример: наставници поведу децу из школе да присуствују скупу неке политичке партије, где деца не знају где су и због чега пошла, или када родитељи планирају да се разведу, па питају децу шта она мисле: да ли треба да се разведу или не и сл.

8 Декорација – се јавља када одрасли користе децу као украс, обично са циљем да произведу емоционалну реакцију код одраслих посматрача.

Пример: деца у рекламама, поводом обележавања државног празника, свечано обучена деца машу промотивним материјалима, наступи деце познатих родитеља који су у функцији промоције родитеља.

9. Неучествовање - када су деца потпуно искључена из процеса доношења одлука, када одрасли доносе одлуке уместо њих и извршавају их не укључујући децу. Дакле, у оваквим ситуацијама деца су у потпуности игнорисана у свим одлукама и активностима.

Пример: када год родитељи о нечему одлучују, не питају ништа децу, нити траже да она нешто уради.

Прилог 3 — Изводи из *Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (Центар за права детета, 2013)*

Остваривање права детета на партиципацију - најзначајнији резултати:

- Деци и младима је најважније да се њихово мишљење узме у обзир у породици (то је важно за 3/4 деце) и вршњачкој групи (важно за њих скоро 2/3).
- Деци и младима је најмање важно узимање у обзир њиховог мишљења у погледу стања у насељу (18%), држави (13%) и свету (10%).
- Више од 4/5 деце и младих каже да их, приликом доношења одлука у породици, увек или често питају за мишљење.
- 2/3 деце и младих је рекло да их нико до сада није питао за мишљење о питањима важним за живот у њиховим градовима и општинама.
- Најчешћи облик партиципације деце и младих на нивоу општине јесу анкете. Што су старији, нуди им се више прилика да учествују у општинским анкетама о разним питањима, па је ту могућност искористило близу две петине 17-годишњака.
- Прилику да своје мишљење кажу уживо на састанку са представницима општине имало је свега око 3% деце и младих.

Могућност реализације 2

(Преузето, преведено и модификовано из *Приручника за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом,* Ћук-Миланков, Д., (2007): Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица)

Корак 1

Наставник подсећа ученике на то да су сва права једнако важна, али да се четири уздижу на ниво принципа без чијег остварења није могуће у потпуности обезбедити ни остваривање других права.
Подсећа их да право на партиципацију (учешће), односно члан 12. Конвенције (*Дете има право на слободно изражавање сопственог мишљења и право да се његово мишљење узме у обзир у свим стварима и поступцима који га се непосредно тичу, у зависности од узраста детета, когнитивних, емоционалних, социјалних способности)* представља један од приниципа.

Корак 2

Ученици добијају инструкцију да се сете догађаја из свог живота, када су приликом неког одлучивања о ствари која их се тиче били узети у обзир, када су учествовали у одлучивању (у оквиру породице, у школи,...). Нека га кратко забележе. Ради свако за себе. Нема размене.

Корак 3

Када су завршили, добијају инструкцију да се сете догађаја из свог живота када се одлучивало о некој ствари која укључује и њих, али они нису били узети у обзир. Забележе га. Ради свако за себе. Нема размене.

Корак 4

Ученици добијају инструкцију да размисле по чему знају да ли су били укључени у процес одлучивања или не (на пример, уколико родитељи размишљају о пресељењу, да ли је довољно да их питају за мишљење о томе да би имали доживљај да су укључени, или можда мисле да су укључени у одлучивање само ако одраслиураде онако како деца желе, и сл.). Запишу шта је по њиховом мишљењу пресудно да би имали доживљај да су узети у обзир.
Када су завршили, размене критеријуме у својим групама. Запишу све критеријуме, као и аргументе због чега неко сматра да је одређени критеријум добар, или недовољан.

Корак 5

Групе излажу критеријуме и аргументе.
Наставник затим излаже лествицу партиципације Р. Харта (прилог 2).

*Напомена за наставника: Сам термин „партиципација" помените да се учесници и са њим упознају, али у раду користите термин учествовање у одлучивању. Термин квази-партиципација можете заменити описним одређењем, као што је на пример: оне врсте одлучивања у којима дете није узето у обзир иако му се чини да јесте. При излагању лествице, најбитније је да водитељ објасни разлику између квазипартиципације, и стварне партиципације, односно, да објасни критеријум стварне партиципације (**информисаност** детета: о томе у којим областима може да доноси одлуке, у којим не; о томе да ли ће његова одлука бити директно спроведена у дело или подлеже даљој процени неке одрасле особе; уколико мишљење детета није прихваћено, образложење због чега је тако учињено). Битно је нагласити и да стварна партиципација не искључује одрасле. Да тек стални контакт између детета и одраслог води дете ка пуној зрелости и самосталности (у смислу значаја искуства и знања одраслих, њихове помоћи у развоју мишљења детета, као што је помоћ у предвиђању могућих последица догађаја, и помоћи у достизању емотивне зрелости и сигурности у себе).*
Наставник напомиње да у којој мери деца и млади могу да учествују у доношењу одређене одлуке, зависи пре свега од узраста детета, односно његових развојних могућности (дете од 12 година може да одлучује о стварима о којима не може дете од 5 година).

Корак 6

Ученици се присећају примера партиципације из свог окружења, како пожељних, тако и непожељних.

VI РАДИОНИЦА: ПАРТИЦИПАЦИЈА (2)

ЦИЉ: Продубљеније разумевање садржаја члана 12. Конвенције о правима детета.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- продубљивање знања у препознавању нивоа партиципације у конкретним ситуацијама,
- упознавање са факторима у односу на које варира степен учешћа детета у конкретној ситуацији,
- упознавање са начинима и могућностима партиципације деце у школском животу.

МАТЕРИЈАЛ:

- папири А4, оловка
- прилог 1 - „Да ли имамо партиципацију?" прилог за наставника
- прилог 2 - „Да ли имамо партиципацију?" прилог за наставника
- прилог 3 - Подручја рада у којима би се могла остварити партиципација младих у школи, *(Научи, поентирај, Немачка организација за техничку сарадњу (GTZ) GmbH, (2005),* за сваку групу по један
- прилог 4 - Изводи из Извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих *(Центар за права детета, 2013)*
- прилог 5 - Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему *(Ужички центар за права детета, 2013)*

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Кратка рекапитулација са претходног часа. Подсећање на нивое партиципације.

Корак 2

Наставник каже да ће прочитати неколико ситуација партиципације деце, а ученици треба да препознају да ли је реч о правој или квазипартиципацији. Следи пленарно читање једног по једног примера из прилога 1. Уз одговор, ученици дају кратко појашњење. Реч је о *једноставнијим* примерима.

Корак 3

Наставник чита *сложеније* примере партиципације из прилога 2, где ученици такође треба да одреде и аргументују да ли је реч о правој или квазипартиципацији. Повратна информација наставника након сваког примера, консултујући напомену у прилогу 2.

Напомена за наставника: дајући повратну унформацију ученицима, наставник поново наглашава да квазипартиципација (низак облик партиципације) заправо представља оне врсте одлучивања у којима дете није узето у обзир иако му се чини да јесте (дете декларативно учествује у процесу одлучивања, али не зна о чему може да одлучује а о чему не, уколико је мишљење детета одбијено, не зна због чега, итд.). Важно је истаћи да праву партиципацију од квазипартиципације раздваја недостатак информација о томе у којим областима дете може да доноси одлуке, у којим не; о томе да ли ће његова одлука бити директно спроведена у дело или подлеже даљој процени неке одрасле особе; уколико мишљење детета није прихваћено, важно је образложење због чега је тако учињено.

Корак 4

Наставник пита ученике да се присете ситуација партиципације у школи. Како деца учествују у процесу доношења одлука у школи?

Потом ученике подели у групе, свака група добија прилог 3 - *Подручја рада у којима би се могла остварити партиципација деце и младих у школи.* Задатак за групе:

- Прокоментарисати наведене примере, евентуално додати још неке примере могуће партиципације деце у школи.
- Дате примере анализирају са аспекта колико су заступљени у школама: који примери партиципације су више присутни у школи, који мање, којих уопште нема?

Следи излагање група и дискусија. За дискусију, наставник може консултовати прилог 5.

Корак 5

Могу се прочитати неки интересантни примери из прилога 4 у вези са партиципацијом деце у школи.

Прилог 1 - „Да ли имамо партиципацију?"

1. Мама и тата су одлучили где ћемо на летовање. Нису питали мене и сестру за мишљење, већ су нас само обавестили када и где идемо.

2. Ученички парламент је донео одлуку о реализацији јавне акције на тему превенција насиља у школама. Наставници ће је одобрити уколико им одговара.

3. Дечак завршава осми разред и треба да одлучи у коју средњу школу би волео да се упише. Родитељи су му рекли шта они мисле да би за њега било добро и због чега, а затим су му препустили да сам размисли о свему и донесе одлуку.

4. Овог пролећа потребно је да се окречи стан. Отац и мајка организују састанак са децом како би одлучили које време највише одговара за кречење и договорили се о бојама зидова за различите просторије.

5. Ученици желе да организују међушколске турнире у разним спортовима. Позивају професоре да им се придруже и помогну им у вези са одређивањем термина, проналажењем средстава за реализацију активности.

Прилог 2 - „Да ли имамо партиципацију?"

Ситуација 1. Једна организација је позвала децу да на конференцији представе како се остварује право детета на заштиту од насиља у нашој земљи. Школа из једног града у Србији повела је три представника деце узраста 7, 8, 9 година. Они су били пресрећни што могу да учествују на конференцији.

Ситуација 2. У једну средњу школу долазе представници компаније како би се договорили на који начин могу помоћи школи у превенцији насиља. Директор школе је позвао децу да изађу у школско двориште, дочекају госте, поделе им поклоне и поздраве их једном песмом. Након тога представници компаније и управа школе одржали су састанак, на коме је договорено за које активности превенције насиља ће се утрошити знатна материјална средства.

Напомена за наставника: Наведени примери илуструју два вида квазипартиципације (ниског облика партиципације).
***У првом примеру** деца су сувише мала да би била у могућности да одговоре оваквом задатку. На овом узрасту деца о овим стварима/ проблемима не могу да говоре у генералним категоријама.*
***Други пример** описује ситуацију када одрасли одлучују, а деца су искоришћена као „украс". Деца не учествују у разговору и у процесу доношења одлука, већ је њихова улога маргинализована и сведена на декор.*

Прилог 3 - Подручја рада у којима би се могла остварити партиципација младих у школи *(Научи, поентирај, Немачка организација за техничку сарадњу (GTZ) GmbH, (2005)*

Редовна настава (наставни предмети, садржаји рада - теме, наставне методе, односи између ученика и наставника, критеријуми оцењивања, распоред контролних задатака, начин укључивања родитеља, распоред седења у учионици...).

Додатна и допунска настава.

Ваннаставне активности (одабир ваннаставних активности, покретање нових активности, акција, избор активности у које ће бити укључени...).

Школске секције (одабир секција, избор секција у којима ће учествовати…).

Удружења ученика (нпр. ученички парламенти).

Функционисање школске институције, Учешће у школским тимовима.

Организација простора (уређење учионица, ходника, осталих просторија у школи, одлучивање о начину коришћења појединих простора...)

Управљање (школска правила - изостанци, облачење, избор наставника, одабир програма стручног усавршавања наставника, награђивање, евалуација рада наставника).

Прилог 4 – Изводи из извештаја о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих (*Центар за права детета, 2013)*

Остваривање права детета на партиципацију у школи - најзначајнији резултати:

- Учешће у одлучивању у школи сматра важним само 1/5 деце и младих.
- Деца и млади нису довољно укључени у доношење одлука у школи, па тако преко 60% њих каже да их у школи питају за мишљење врло ретко или никад.

Забрињавајуће је да ни међу члановима ученичких парламената не постоји довољно интересовање за партиципацију у школи, за коју је незаинтересовано скоро 2/3 парламентараца.

Рад ученичких парламената - најзначајнији резултати:

- 1/4 деце и младих изјављује да је добро упозната са радом Ученичког парламента у својој школи.
- Исто тако, 1/4 деце и младих каже да не зна ништа о раду свог Ученичког парламента.
- Око 7% деце и младих каже да Ученички парламент код њих постоји само на папиру или уопште не постоји.

Остала деца и млади су углавном упознати са чињеницом о постојању Ученичког парламента у својој школи, али о његовом раду не знају довољно.

Препоруке деце и младих за унапређење партиципације

- Едукација деце од најранијих дана (од вртића) о правима која имају, али и о томе како да користе та права и како да изразе своје мишљење.
- Организовање "отворених часова" или "часова за ученике" који би били посвећени ученичким питањима и мишљењима.
- Постављање кутије за предлоге и питања ученика у школама.
- Реформа образовног система како би се, између осталог, образовањем деци пружила знања и вештине које ће их оспособити за партиципацију.
- Позивање деце и младих на округле столове, састанке, разговори са њима, или бар питање за мишљење путем упитника и анкета.
- Креирање сајта или Фејсбук групе за дечја питања, мишљења и предлоге на нивоу школе/града.
- Увођење обавезе да одређени број разредних часова мора да буде посвећен овој теми.
- Увођење правила о јавности рада Парламента (да представници одељења треба да на разредном часу представе свом одељењу оно што је рађено на састанцима Парламента).

Умрежавање парламената из различитих школа ради сарадње, заједничких акција и размене искустава.

Прилог 5 - Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (*Ужички центар за права детета, 2013)*

Истраживање је спроведено међу ученицима седмих и осмих разреда.

- Учешће деце у процесу доношења одлука у школи мора бити на значајно већем нивоу и то у свим сегментима.
- Забрињава то да 41,3% ученика сматра да се од ученика очекује да без поговора прихвате и поштују одлуке и правила у школи, чак и уколико им неке одлуке/правила нису јасна и/или се са њима не слажу.
- Скоро половина деце не зна, или сматра да се ученицима не омогућава да учествују у доношењу неких одлука које се тичу живота и рада у школи.
- Деца сматрају да имају **највећи утицај** на доношење одлука у школи *у додатној и допунској настави и у ваннаставним активностима.*
- Сматрају да имају **најмањи утицај** на одлуке које се тичу у*прављања школом (доношење школских правила, изостанци, облачење, избор наставника, награђивање, кажњавање и у редовној настави (избор предмета, избор наставних тема и садржаја, начин предавања).*
- Преко половине ученика сматра да немају или минимално утичу на доношење одлука у школи **-** *у редовној настави (избор предмета, избор наствних тема и садржаја, начин предавања).*
- ¾ сматра да не утичу на доношење одлука у школи - у редовној настави (односи међу ученицима и наставницима, критеријуми оцењивања, распоред контролних задатака, распоред седења).
- Скоро половина деце сматра да ученици имају утицај на доношење одлука у школи **-** *у оквиру школских секција.*
- 2/3 деце сматра да ученици немају утицај на доношење одлука у школи **–** *у организацији простора (уређење учионица, ходника, осталих просторија, начин и време коришћења сала и других просторија).*
- Скоро половина испитаника сматра да нема утицај на доношење одлука у школи **-** *управљање школом (доношење школских правила, изостанци, облачење, избор наставника, награђивање, кажњавање).*

VII РАДИОНИЦА: ПРЕДРАСУДЕ И СТЕРЕОТИПИ

ЦИЉ: Упознавање ученика са појмом предрасуда и стереотипа, освешћивање механизама настајања предрасуда и стереотипа и њихових последица.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање са појмом предрасуде и стереотипа.
- идентификовање механизама настанка предрасуда и стереотипа,
- разликовање описа од тумачења,
- упознавање са опасностима од предрасуда и стереотипа,
- упознавање са начинима превазилажења предрасуда и стереотипа.

МАТЕРИЈАЛ:

- флип-чарт папир,
- фломастери,
- прилог 1- Пут ка дискриминацији - стереотипи и предрасуде (смернице наставницима за дискусију),
- Прилог 2- Шта све чини предрасуде, подсетник за ученике.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ

(Преузето, преведено и модификовано из *Приручника за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом) 2007,* Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица)

Корак 1

Пре почетка активности, наставник не говори ученицима којом темом се бави радионица. Тражи четири добровољца, који напусте просторију. Осталим ученицима каже да ће их поделити у четири групе. Свака група ће добити свог Марсовца, којег треба да науче једну једноставну вештину. Проблем је у томе што он не говори и не разуме наш језик, зна само шта значи лево и десно.

Напомена за наставника: веома је важно нагласити ученицима да група не сме да уради задатак уместо Марсовца, већ да нађе начин да му објасни шта он треба да уради. Вештину мора да обави Марсовац сам!

Корак 2

Наставник подели ученике у групе; вештину коју треба свог Марсовца да науче ће чути када га добију, односно када им га доведе.

Затим, наставник изађе из просторије да би ученицима у улози Марсоваца дао инструкције. Каже им да не разумеју језик којим група прича осим лево и десно, и да сваког од њих група којој буде додељен треба да научи једну вештину. Задају се једноставне вештине као што су: везивање једне пертле, откопчавање џемпера, откопчавање ципзара на јакни, облачење јакне, и слично. Два ученика у овим улогама треба притом да се све време мрште,

гунђају, врпоље; један да се све време смеје и весели, а један да се све време труди да са члановима групе одржи дистанцу од једног корака (да толико буде удаљен од њих).

Корак 3

Када су особама у улози Марсоваца објашњене улоге, наставник их уводи у учионицу. Сваког од њих додељује једној групи и при том саопштава групи коју вештину треба Марсовца да науче. Игра траје 5 минута.

Корак 4

Групе добијају задатак да опишу свог Марсовца (да одговоре на питање какав је он/она), а Марсовци да опишу групе које су их училе (какви су чланови групе).

За ову активност имају 5 минута.

Групе и Марсовци извештавају. Наставник записује на флип-чарту.

Корак 5

Коментар наставника: Ова активност нам показује како опажамо друге, поготово оне који су различити од нас. Враћа се на описе учесника, објашњавајући на примерима разлику између описа и тумачења. На пример, Марсовци који се мрште (што је опис њиховог понашања), вероватно ће бити процењени као агресивни, непријатељски настројени; Марсовац који са саговорницима држи раздаљину од једног корака (опис понашања), обично се види као плашљив. Тумачења су основа предрасуда. Из њих проистиче шта осећамо и како вреднујемо неку особу, а из тога даље проистиче наше понашање према њој. На пример, ако у разред дође нов ученик/ца који за време одмора остаје сам/а, не прилази другој деци (опис понашања), и ако га/је деца доживе као надменог/у, уображеног/у (тумачење), неће га/је волети (негативно ће га/је вредновати), и избегаваће га/је, оговарати, неће га/је звати на рођендане, и сл. (акција). А та особа је можда само несигурна, тешко јој је да се навикне на нову средину. Из наших стереотипа и предрасуда могу произаћи понашања која су веома болна и угрожавајућа за другог, те је стога веома важно да препознамо своје предрасуде, и да не дозволимо да прерасту у акцију.

Подсетник наставнику за коментар и подстицање дискусије може бити прилог 1 - Пут ка дискриминацији - стереотипи и предрасуде.

Поделити ученицима извод *Шта све чини предрасуде* као подсетник, прилог 2 - Шта све чини предрасуде.

Прилог 1 - Пут ка дискриминацији - стереотипи и предрасуде

Сви ми припадамо различитим групама истовремено, било да смо тога свесни или не. Али кад једном постанемо свесни да припадамо некој групи (полу, узрасту, навијачима неког тима, обожаваоцима неког певача, занимању, народу, вери), често се догађа да све друге, оне које не припадају баш тој групи, доживљавамо као погрешне, понекад од њих зазиремо.

Људи су склони да понашања која су им нова и непозната проглашавају за НЕОБИЧНА – само зато што су њима необична. Од тога па до уверења да су та понашања ПОГРЕШНА, да са онима који се тако понашају нешто није у реду, често је само један корак.

Када направимо тај један корак дошли смо до ПРЕДРАСУДЕ. Предрасудама често попуњавамо »рупе« у свом не/знању о другима и не/разумевању оних који су другачији од нас. Пошто их не познајемо и не разумемо, понекад почињемо да их се плашимо. А од предрасуде и страха до дискриминације (односно ускраћивања једнаких права другима) још је један корак. Одатле па до НАСИЉА према онима који су другачији, такође је још један корак. (*Како до шаргарепе*, *Југословенски центар за права детета, 1999*).

Стереотипи (генерализације) су уопштене представе о особинама припадника/ца неке групе. Примењују се на сваког појединца из групе. Могу бити позитивни и негативни. На пример, позитиван стереотип је да сви дечаци воле фудбал, а негативан да су све плавуше глупе. Ако је стеретип позитиван, угрожава право неког/неке припадника/це групе на различитост; а ако је стереотип негативан, угрожава све припаднике/це групе.

Један од разлога формирања стереотипа је што нам је тако – лакше! Улажемо мањи напор него када бисмо стварно покушали да упознамо припаднике неке групе.

Стереотипи често доводе до **предрасуда** – негативних ставова према припадницима/ама неке групе (народима, појединцима, институцијама...). Предрасуде су праћене снажним емоцијама, тешко се мењају и могу да утичу на понашање људи. Дискриминација је понашање које проистиче из предрасуда (на пример, уколико неко има предрасуде према припадницима/ама одређене етничке групе, може да одбије да ради са њима).

Стереотипи увек потенцијално угрожавају припадника групе о којој је реч. Негативан стереотип угрожава сваког појединца који припада тој групи, а када је позитиван или неутралан, угрожава право припадника групе да буде различит (дечак који не прати спорт,... одликаш који није увек спреман да одговара и сл.). Људи су мање или више склони да генерализују, уопштавају, зато је важно препознати га код себе, како бисмо се против њега борили, јер је опасан. Колико је тешко бити жртва стереотипа најбоље осетимо на сопственој кожи када смо сами предмет и жртва предрасуде и стереотипа.

Све врсте етикетирања, стереотипног мишљења и предрасуда представљају опасност у комуникацији зато што појединцима укидају право на индивидуалност. И позитивни и негативни стереотипи су опасни пошто нам укидају право да будемо другачији и своји и представљају оптерећење и ограничење (на пример, од деце коју смештамо у категорију "паметни" или "одговорни" увек много више очекујемо, што за њих може представљати велико оптерећење).

Прилог 2 - „Шта све чини предрасуде“

1. Шта знам о некој особи или групи?

Моје тумачење понашања које видим: агресиван/на је, безобразан/на, глуп/а, досадан/на, луд/а...

2. Шта због тога осећам и како то вреднујем?

Љути ме, плаши ме,... и негативно то вреднујем.

3. Како се због тога понашам према особи или групи?

Оговарам га/је.

Не дружим се са њим/њом.

Избегавам га/је.

Исмевам га/је.

Тучем га/је.

Могућност реализације 2

(Преузето, преведено и модификовано из *Приручника за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом,* 2007, Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица)

Корак 1

Свака група добије задатак да опише какве су особе које имају одређену карактеристику. Једна група описује какве су особе које воле дуго да спавају; друга група описује какве су особе које воле да гледају хорор филмове; трећа група описује какве су особе које воле много да једу, четврта описује особе које воле да путују и пета особе које слушају народну музику.

Групе раде индивидуално.

Корак 2

Размена у великој групи. Наставник записује одговоре група на флип-чарту или табли.

Корак 3

Коментар наставника: Ова активност нам показује како опажамо друге. Враћа се на описе ученика, објашњавајући на примерима разлику између описа и тумачења (на пример, воли да гледа хорор филмове је опис понашања, док би тумачење било када за ту особу кажемо да је лудак, чудак, и сл.).

Тумачења су основа предрасуда. Из њих проистиче шта осећамо и како вреднујемо неку особу, а из тога даље проистиче и наше понашање према њој. На пример, ако у разред дође нов ученик/ца, који за време одмора остаје сам/а, не прилази другој деци (опис понашања), и ако га/је деца доживе као надменог/у, уображеног/у (тумачење), неће га/је волети (негативно ће га/је вредновати), и избегаваће га/је, оговарати, неће га/је звати на рођендане, и сл. (акција). А та особа је можда само несигурна, и тешко јој је да се навикне на нову средину.

Из наших стереотипа и предрасуда могу произаћи понашања која су веома болна и угрожавајућа за другог, те је стога веома важно да препознамо своје предрасуде, и да не дозволимо да прерасту у акцију.

Потсетник наставнику за коментар и подстицање дискусије може бити прилог 1 - Пут ка дискриминацији - стереотипи и предрасуде.

Поделити ученицима извод *Шта све чини предрасуде* као подсетник, прилог 2 - Шта све чини предрасуде.

VIII РАДИОНИЦА: ДИСКРИМИНАЦИЈА

ЦИЉ: Продубљивање знања о дискриминацији.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- доживети искуство суочавања са тежином социјалне изолације, стављање у туђу позицију,
- упознавање са појмом дискриминација/недискриминација,
- упознавање са опасностима од дискриминације,
- препознавање примера дискриминације.

МАТЕРИЈАЛ:

- самолепљиве налепнице,
- прилог 1 - „Мој проблем" *(Преузето и модификовано из Приручника за водитеље радионица из области образовања за права детета и дечје партиципације Како можемо заједно,* Југословенски центар за права детета, *2000),*
- изводи из истраживања из теоријског дела приручника:
- истраживање 1: Изводи из Истраживања ставова деце и младих о забрани дискриминације (Министарство рада и социјалне политике Републике Србије, 2009),
- истраживање 2: Изводи из Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла младих (Центар за права детета, 2013),
- истраживање 3: Изводи из иницијалног истраживања: Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему (Ужички центар за права детета, 2013).

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

(Делови радионице су преузети, преведени и модификовани из *Приручника за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом,* 2007, Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица)

Корак 1

За ову активност је потебан празан простор да би ученици могли по њему да се крећу. Потребно је онолико самолепљивих налепница, колико има ученика. На свакој налепници је написана једна од следећих етикета: просјак, бескућник, избеглица, ТВ звезда, научник, лепотица, успешни бизнисмен, Ром, дете које слабо види, дете које је корисник колица, дете жртва трговине људима, најбољи ученик/ученица, свезналица, спортиста, ДЈ, особа која се облачи изазовно и скупо, ученик/ца пред искључењем из школе, дете из хранитељске породице, бивши затвореник, музичар, председник државе, алкохоличар, спонзоруша, политичар, лопов, манекен,...

Напомена за наставника: сваки ученик треба да има различиту етикету. Наставник бира оне (позитивне и негативне) етикете које су за ученике животне и провоцирајуће.

Наставник даје инструкцију да ће сваком ученику залепити на чело налепницу на којој нешто пише. Ученици неће знати шта им пише на челу, и не треба да говоре једни другима шта коме пише. Треба само да се током игре понашају једни према другима искључиво на основу онога што особи пише на челу. Нагласити да је за постизање циља игре јако битно да се тога придржавају. Наставник ће читати различите активности, а задатак ученика је да изаберу са ким би ту активност делили, кога би за то изабрали. Није ограничен број особа које могу да изаберу. Избор ће показати тако што ће особу или особе које бирају ухватити за руке. Када су ученицима јасне инструкције, наставник им залепи налепнице на чело. Наставник прочита активност и сачека да направе избор. Тражи да ученици погледају ко је кога изабрао. Затим чита следећу активност.

Активности су следеће:

- Са ким бисте ишли на журку?
- Са ким бисте били пријатељ на Фејсбуку?
- Са ким бисте се забављали?
- Са ким бисте наступали у квизу знања?
- Поред кога бисте становали?
- Са ким бисте учили?
- Са ким бисте се радо дружили?

Када је вежба завршена, ученици скидају своје етикете и могу да прочитају шта је на њима писало. Наставник даје инструкцију да своју етикету исцепају, баце на под и изгазе.

Напомена за наставника: након овакве активности, важно је прво питати ученике како се осећају. Водити рачуна да прво говоре ученици који су носили негативне етикете.

Корак 2

Коментар наставника: Циљ ове игре је био да вас „стави у кожу" неких особа које немају исте могућности као и већина других људи. Иако су сви људи равноправни, не понашамо се увек према свима тако. Неке људе избегавамо, не желимо да нам буду комшије, чак се бунимо ако они хоће да се настане у нашем крају. За неке људе не желимо да дођу на нашу журку, нити да се друже са нама. Уколико та особа има неке особине које ми не волимо, можемо да изаберемо да се мање дружимо са њом. Али, није у реду да се са неким не дружимо само зато што припада одређеној групи људи – зато што је избеглица, или је ромске националности, или у породици има особу која је оболела.

Дискриминација је појава да неки људи, само зато што припадају одређеним групама, немају иста права као и остали. На пример, иако су сва деца равноправна и имају право на образовање, дете које користи колица не може да иде у вашу школу, јер му она није прилагођена – не може да уђе у њу, не може да савлада степенице, не може да иде у тоалет... Вама је било тешко да будете у кожи тих људи неколико минута. Замислите како је њима који се тако осећају целога живота.

Немамо права да угрожавамо друге, или да им не дамо могућности које ми сами имамо, само због тога што су другачији од нас!

Наставник чита члан 2. Конвенције (било би добро да је овај члан исписан и видљив ученицима, истичући основ по коме лице може бити дискриминисано) *Право на недискриминацију: сва права примењују се на сву децу без дискриминације (без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално, етничко или социјално порекло, имовинско стање, онеспособљеност, рођење или други статус детета, његовог родитеља или законског старатеља).*

Напомена за наставника: Активности које ученицима илуструју појаву дискриминације и социјалне изолације увек су у већој или мањој мери емотивно провоцирајуће. Ученици могу бити тужни; могу бити повређени, јер их је вежба подсетила на неке ситуације које доживљавају у животу; могу бити револтирани; љути због тога што се неким особама дешавају тако болне ствари, или чак љути на наставника што им је организовао ту активност. Све ове емоције су очекиване и само значе да сте остварили свој циљ, да ученицима прикажете дискриминацију и социјалну изолацију у њиховом правом светлу. Недостатак емотивног реаговања код ученика би значио да нису били отворени да у потпуности спознају ове појаве, што даље значи да сутра, у реалном животу, неће имати мотивације ни да их препознају, ни да се заложе за њихово спречавање. Размишљајте о томе да креирате ситуацију у којој ће некој деци да буде тешко 10 минута, због тога да нека друга деца не би патила цео живот. Приликом извођења ове вежбе, креирајте безбедну средину за ученике: обезбедите да нико не улази у просторију током њеног трајања; можете подстаћи њихово заједништво и међусобно поверење неком уводном игрицом (мада су обично већ изграђени међу ученицима током претходних радионица – ове вежбе се никада не раде у фазама недовољног познавања и повезаности групе); можете унети измене у понуђене етикете које ће се у вежби користити, како бисте избегли да се појави етикета која за неко дете може бити изузетно узнемирујућа (на пример, уколико је неко дете избеглица, или има члана породице са хендикепом, процените да ли оно може да се суочи са тим садржајима, а да они не изазову интензивну емотивну узнемиреност). Када сте обезбедили учесницима безбедну средину, крените у активност и не плашите се емоција. Уколико се неко дете расплаче или разљути, причајте са њим/њом о томе. Реците им да ова вежба није смишљена да би њих повредила, већ да виде како изгледа живот неких других људи. Своју љутњу или тугу могу преточити у разне акције којима би тим људима олакшали живот. На пример, да у школи престану да исмевају и одбацују децу која су по нечему различита од њих.

Корак 3

Разговор са групом:

- Да ли ви у свом окружењу препознајете примере дискриминације?
- Да ли су вам познати појединци или групе који су дискриминисани, над којима се врши неки од облика насиља само зато што је припадник те групе? Наведите примере.
- Како процењујете ситуацију у вези са дискриминацијом у школском окружењу?

Корак 4

Напомена за наставника: Корак 4 се може радити у случају да постоји могућност да радионица траје дуже.

Наставник чита један по један пример из прилога 1 – „Мој проблем". Задатак ученика јесте да одговоре:

- Да ли у наведеним примерима има дискриминације, ако да, по ком основу?
- Које стереотипе и предрасуде препознају у примеру?

Корак 5

Наставник наводи неке примере из истраживања која су приказана у теоријском делу, сегмент дискриминација.

Прилог 1 - „Мој проблем"

(Преузето и модификовано из Приручника за водитеље радионица из области образовања за права детета и дечје партиципације Како можемо заједно, Југословенски центар за права детета, *2000)*

1. „Живимо на селу, сиромашни смо. Мој брат иде у средњу школу у оближњем граду, али ја сам девојчица и моји родитељи мисле да треба да научим кућне послове и да се удам. Стриц је успео да наговори оца, те сам се уписала у школу. Али, другови ме избегавају, девојчице ме називају погрдним именима. Тешко ми је због тога".

2. „Имам 15 година и завршила сам основну школу са одличним успехом. Прошле године су ме на улици ударила кола и од тада сам у инвалидским колицима. Ове године требало је да кренем у средњу школу, али нисам, јер ниједна школа нема прилаз за инвалиде него само степенике које не могу да користим. Мама покушава да нађе неко решење за мене, надам се да ће успети у томе јер бих волела да наставим школовање".

3. „Имам 10 година и живим у великом граду. Родитељи су ми умрли пре две године, а ја сам тада сазнао да болујем од СИДЕ. Тренутно живим са тетком и њеном децом који су добри према мени. У школу сам кратко ишао, више не идем јер се неки људи боје моје болести. Родитељи су забрањивали деци да се друже са мном, претили су да ће исписати децу ако мени не забране да идем у школу. Тешко ми је због овога јер бих волео да идем у школу и да се дружим са другом децом".

IX РАДИОНИЦА: ПОЈАМ И ВРСТЕ НАСИЉА

ЦИЉ: Упознавање са појмом и врстама насиља.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- разликовање облика насилног понашања према врсти и интензитету,
- препознавање актера који се укључују у решавање случајева насиља, зависно од интензитета,
- освешћивање начина превенције насиља у школи.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1 и 2 - Картице – врсте насиља по нивоима/интензитету, за сваку групу по један
- прилог 2 - Картице – врсте насиља по нивоима/интензитету за наставника
- прилог 3 – Подаци из истраживања о насиљу у школи
- прилог 4 - А) Шта деца могу да предузму у случају насиља?
  В) Листа идеја, акција, модела превентивног деловања

ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник на табли напише крупним словима НАСИЉЕ и замоли ученике да наведу реч која их асоцира на насиље. Бележи одговоре ученика. Током навођења асоцијација, нема коментарисања и дискусије. У почетку ће ученици брже наводити асоцијације, али наставник треба да им остави довољно времена како би се присетили што већег броја.

Када су исцрпели асоцијације, наставник сумира одговоре: констатује да се велика група асоцијација односи на негативна осећања (бол, пониженост...), затим имамо групу одговора која се односи на врсте насиља (туча, шамар...) итд.

Корак 2

Наставник истакне да **је насиље** сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства деце/ученика. О насиљу говоримо у случају када неко неког намерно повреди и учини да се осећа лоше; када неко повреди нечије тело или осећања. Када је реч о насиљу над децом, оно може да буде учињено од стране одраслих, као и од стране саме деце. Када деца над другом децом врше насиље, у питању је

вршњачко насиље. Насилно понашање је широко распрострањен проблем. Појављује се на свим узрастима и у свим културама. Понекад деца опонашају нечије или испољавају научено понашање.

Ученици се поделе у групе. Свака група добија картице са облицима и конкретним видовима насиља, али неразврстаним по нивоима и врстама. Задатак сваке групе је да одреди врсту насиља, групише дате облике насиља у три нивоа – према интензитету - и да да предлоге ко све треба да се укључи и реагује код сваког нивоа уоченог насиља.

Напомена за наставника: потребно је претходно ученицима представити укратко да се насиље може поделити у пет врста и навести шта која врста значи.

Физичко насиље подразумева да неко повређује тело друге особе. **Емоционално/психолошко насиље** односи се на оно понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства детета/ученика. Може бити и када неко користи речи да би повредио туђа осећања. **Социјално насиље** је искључивање из групе и дешава се када се неко искључује из групних активности. **Сексуално насиље** и злоупотреба деце/ученика подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе). **Насиље путем нових технологија** подразумева сваку комуникацијску активност cyber технологијом која се може сматрати штетном за појединца.

Корак 3

Следи излагање група, затим се одговори упореде са табелом која се налази на презентацији - уз крађу дискусију (прилог 2).

Дискусија:

- Да ли је било тешко разврстати облике насилништва по врсти и нивоима?
- Да ли мислите да међу наставницима, родитељима и запосленима постоји свест о томе који се све облици понашања могу сврстати у насилништво?
- А међу ученицима?
- Да ли сте имали дилема да одлучите ко се све укључује у решавање случаја? Да ли вас је нешто изненадило?

Наставник истиче да се различити облици насиља углавном јављају удружено, предложена подела је само ради бољег разумевања разноврсности облика и начина манифестовања насиља (нпр. физичко насиље је увек праћено емотивним/психичким насиљем). Најчешћи облици насиља су условно сврстани на три нивоа – у зависности од интензитета, учесталости и последица које оставља (1. ниво – најблажи, 3. ниво – највише угрожавајући). Такође, у зависности од нивоа, потребно је укључити различите актере школског живота у решавање и реаговање на случајеве насиља. Први ниво насиља укључује

наставника, одељењског старешину, родитеља. У одређеним случајевима може се ангажовати стручна служба школе. У другом нивоу, поред одељењског старешине, родитеља, укључује се *школски тим* за превенцију насиља, док је трећи ниво насиља такав да се укључују институције које представљају спољашњу заштитну мрежу (Центар за социјални рад, здравствене институције, полиција и сл.).

Корак 4

Наставник представља истраживања о насиљу (прилог 3) и подстиче дискусију.

- Шта деца могу да предузму у случају насиља?
- Шта деца могу да ураде на превенцији насиља у школи?

Наставник може навести неке од активности са листе у прилогу 4.

Прилог 1 и 2 - Картице – врсте насиља по нивоима/интензитету

(Преузето и модификовано из Приручника за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно -васпитним установама, Република Србија, Министарство просвете 2009)

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 1. НИВО (НАЈМАЊИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 2. НИВО (СРЕДЊИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

ОБЛИЦИ ПОНАШАЊА – 3. НИВО (НАЈВЕЋИ ИНТЕНЗИТЕТ)				
ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ЕМОЦИОНАЛНО - ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	СОЦИЈАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ И ЗЛОУПОТРЕБА	НАСИЉЕ ЗЛОУПОТРЕБОМ ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА
Ко се укључује у решавање случаја:				

Картице - први ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотребом информационих технологија
ударање чврга, гурање, штипање, гребање, гађање, чупање, уједање, саплитање, шутирање, прљање, уништавање ствари...	исмејавање, омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетирање, имитирање, „прозивање"...	добацивање, подсмевање, игнорисање, искључивање из групе или фаворизовање на основу социјалног статуса, националности, верске припадности, насилно дисциплиновање, ширење гласина...	добацивање,псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетирање, сексуално додиривање, гестикулација..	узнемиравајуће „зивкање", слање узнемиравајућих порука СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта...

Картице - други ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотребом информационих технологија
шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке", затварање, пљување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за уши и косу...	уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, одбацивање, манипулисање...	сплеткарење, игнорисање, неукључивање, неприхватање манипулисање, експлоатација, национализам...	сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење...	огласи, клипови, блогови,злоупотреба форума и четовања, снимање камером појединаца против њихове воље, снимање камером насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика..

РАДИОНИЦЕ

Картице - трећи ниво

Исећи 5 картица на којима су представљени облици из сваке врсте насиља.

Физичко насиље	Емоционално / психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље и злоупотреба	Насиље злоупотребом информационих технологија
туча, дављење, бацање, проузроковање опекотина, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем...	застрашивање уцењивање, рекетирање, ограничавање кретања, навођење на коришћење психоактивних супстанци, укључивање у секте, занемаривање...	претње, изолација, одбацивање, терор групе над појединцем/ групом, дискриминација, организовање затворених група (кланова), национализам, расизам...	завођење од стране одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест...	снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија...

Прилог 3: Подаци из истраживања о насиљу у школи

Преузето из *„Како спречити насиље над децом у школи/вртићу"*, Савет родитеља града Ужица, 2012, према подацима УНИЦЕФ-а

- 65% ученика је бар једном, а 24% више пута било изложено неком облику насилног понашања у периоду од три месеца.
- Дечаци су се нешто чешће од девојчица изјашњавали као насилници и нешто чешће су били изложени насиљу вршњака и одраслих.
- Најзаступљенији облици насилног понашања су: вербално насиље (вређање, исмевање), ширење лажи и сплеткарење, претње и застрашивања.
- Најчешћи облици реаговања деце на вршњачко насиље су: избегавање и враћање истом мером. Велики број ученика на насиље реагује тако што ћути.
- У 85% случајева детету жртви насиља не помогне нико! Већина ученика остаје пасивна када присуствује насиљу, нису сигурни како треба реаговати.
- Скоро четвртина ученика изјављује да су једном или више пута у последња три месеца доживели да их наставник увреди, исмеје или удари, повуче за косу, уши.
- Постоји насилна комуникација и ученика према наставницима: 25% њих сматра да је степен вербалног и физичког насиља ученика према наставницима веома изражен проблем.

Најчешће непријатности које деца доживљавају у свом окружењу *(Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих, Центар за права детета, 2013)*

1. увреде од стране вршњака (76.8%)
2. намерно оштећење имовине (56.4%)
3. узнемиравање телефоном (50.7%)
4. понижавање због својих уверења и склоности (47.4%)
5. увреде од стране наставника (46.6%)
6. добијање батина ван куће (38.9%)
7. узнемиравање преко интернета (35.5%)
8. понижавање због физичког изгледа (33.0%)
9. отимање новца (20.3%)
10. отимање ужине (13.6%)
11. напад оружјем (7.6%)

Прилог 4

А) Шта деца могу да предузму у случају насиља?

Деца која трпе насиље често покушавају да то сакрију од других, јер се боје да ће их сматрати слабићима и кукавицама. Из страха да ће се ситуација само погоршати, сакривају свој положај жртве. Али и поред страха, веома је важно да насиље не остане скривено.

Уколико чујеш да је неко дете у невољи, потражи помоћ. Ако си изложен/а насиљу, немој то чувати као тајну, чак иако те је неко натерао да обећаш да нећеш ником рећи шта ти се дешава. Ове тајне се не смеју чувати. Сигурно имаш бар једну особу у коју имаш поверења, нпр. родитеље, старатеље, пријатеља, наставника, школског педагога или психолога. Обрати им се! Заједно нађите начин да се то више не дешава.

Никада немој помислити да си ти крив/а за насиље које ти се дешава, да си га некако „заслужио/ла" и да ће неко мислити ружно о теби ако се сазна шта ти се догодило. Ако о томе проговориш, тиме ћеш показати своју снагу.

Уколико знаш да је неко дете изложено насиљу, разговарај с њим, покушај да га убедиш да потражи помоћ и помози му у томе. Као заштиту од насиља, можете у својим одељењима направити правила која ће сви поштовати, можете разговарати о насиљу на часовима одељењске заједнице, на Ученичком парламенту, можете се учити ненасилној комуникацији, градити пријатељску атмосферу у школи и бити пријатељи једни другима!

Ћутљива већина – можда ниси трпео/ла насиље, али си у прилици да често гледаш своје вршњаке који су му изложени. До сада ниси реаговао/ла јер ниси знао/ла шта да учиниш да га спречиш. Управо нереаговање већине подстиче насилника, подстиче насиље.

Уколико приметиш насиље, реагуј – пријави учитељу, одељењском старешини, педагогу, психологу школе! Они ће даље предузети све неопходне мере да те заштите, обавестиће школски тим за заштиту од насиља, а ако буде било потребе, тим ће укључити друге службе на нивоу Града (полицију, здравствене установе, Центар за социјални рад и др).

Прилог 1: Листа идеја, акција, модела превентивног деловања
(из Приручника за примену протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно – васпитним установама, 2008) у којима су укључена деца (наведени су само неки примери из Приручника, сопственом креативношћу и промишљањем ученици могу смислити низ одличних акција и активности за промоцију ненасиља у школи):

Активности у којима су укључен а деца:

- Недеља посвећена активностима против насиља,
- Дан толеранције,
- Дани пријатељства,
- Недеља различитих култура,
- Месец лепих речи,
- Недеља лепих порука,
- Отворена школа,
- Хуманитарне акције,
- Одређен део школе (кутак) посвећен теми ненасиља,
- Кутија поверења,
- Рубрика у школском часопису,
- Страна на сајту школе,
- Зидне новине,
- Маркирање ризичних места у школи и око ње,
- Маркирање ризичних догађаја, датума и дефинисање превентивних мера,
- Спортска такмичења и фер-плеј турнири,
- Кооперативни турнири и такмичења,
- Квизови,
- Интернет перформанси,
- Виртуелне / ел.презентације, брошуре, приручници, игрице за превенцију насилног понашања,
- Школски зид за графите,
- Интерне школске радио-станице (разглас), инфо-програми,
- Ученичке журке и прославе са саморегулацијом дисциплине,
- Ученичко саветовалиште и центар за медијацију,
- Школски СОС телефон,
- Упознавање са различитим културама у свим облицима рада и путем свих врста медија,
- "ТОП Листа" – саговорника и тема за сусрете - обавезно укључити децу у избор тема (као и родитеље) (у понуди саговорника могу да буду: представници Центра за социјални рад, правосуђа, здравства, МУП-а, стручњак у овој области, родитељ...),
- Форум театар и други облици партиципаторне драме и интерактивног

израза у уметности (игрокази, скечеви позоришне представе деце,анимације, перформанси, инсталације, интерактивне изложбе и сл),

- Обележавање пригодних датума - Дан школе. Дечја недеља итд,
- Посете пригодним позоришним и биоскопским представама (разговор о томе, цртежи, дебате...),
- Изложбе (ликовни, литерарни радови, примењена уметност...),
- Такмичења (нпр. Ко је бољи навијач, Бон-тон навијача...),
- Топ листа "најлепших" поступака, речи...,
- Акције Ученичког парламента,
- Вршњачка медијација.

Активности у којима су укључени одрасли (родитељи, наставници):

- Организовање сусрета деце и запослених са експертима за област превенције насиља(лекари, психолози, СОС волонтери),
- Израда лифлета, брошура,
- Објављивање примера добре праксе (часописи, сајтови, школске новине),
- Подстицање и награђивање актера добре праксе (разглас, сајт, пригодне награде...),
- Промоција литературе о овој теми (или текстова из часописа, новине, превођење текстова са страних сајтова, часописа и сл., формирање специјалне библиотеке за запослене и родитеље),
- Постери,
- Видеотека за ЦД верзијама играних филмова поучних са темом насиља у породици, међу младима и сл,
- Организовање дебата, округлих столова, трибина са темом превенције насиља,
- Секција за развијање толеранције,
- Час ОС/ОЗ,
- Хуманитарне акције и мере солидарности за угрожене породице.

X РАДИОНИЦА: ЗЛОСТАВЉАЊЕ И ЗАНЕМАРИВАЊЕ ДЕЦЕ

ЦИЉ: Упознати ученике са појавом злостављања и занемаривања деце и интервенцијама које могу да предузму.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- упознавање ученика са показатељима злостављања и занемаривања детета,
- упознавање ученика са одређењем појава злостављања и занемаривања деце и разним облицима њиховог испољавања,
- подстицање ученика да размишљају о могућим реакцијама у ситуацијама откривања или сумње на присуство злостављања и/или занемаривања деце у њиховој средини.

МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД:

- прилог 1 - Исечци из школског живота
- Прилог 2 - Облици занемаривања и злостављања детета

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

(Преузето, преведено и модификовано из *Приручника за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом,* 2007, Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица)

Корак 1

Наставник подели ученике у пет група. Свака група добија једну причу из прилога 1. Наставник даје инструкцију да открију шта је у тој причи, тј. у понашању неког детета из приче мало необично. Шта им упада у очи, шта није баш сасвим уобичајено?

Следи размена у великој групи.
Наставник истиче да су све то показатељи да је дете из приче злостављано или занемарено.

Корак 2

Ученици добијају да прочитају одговарајући исечак из прилога 1 са образложењем понашања детета, односно, са описом врсте злостављања или занемаривања којем је било изложено.

Наставник објасни ученицима шта је занемаривање детета, шта је злостављање, и на које се начине ове појаве могу испољавати (који су облици злостављања и занемаривања деце). Говорећи о злостављању, нагласи значај злоупотребе поверења детета од стране одрасле особе. Наведе још неке показатеље ових појава.

Корак 3

Ученици остају у истим малим групама, а наставник им наводи питања која треба да прокоментаришу у групама:

Да је дете из њихове приче њихов комшија или друг из школе, шта би урадили?
Шта мисле, шта би могли да ураде како би му помогли?

Следи размена у великој групи.

Напомена за наставника: Наставник може допустити да и друге групе додају идеје уколико их имају. Коментари наставника имају за циљ да укажу на још неке могућности реаговања из позиције детета у тим ситуацијама, и да генерално охрабре ученике да преузму иницијативу у таквим околностима. За потребе вођења дискусије наставник може консултовати теоријски део приручника и користити прилог 2 - Облици злостављања и занемаривања детета, као подсетник.

Прилог 1 - Исечци из школског живота

Прича 1

Ања, Светлана и ја се сваког дана заједно враћамо из школе кући. Волимо да причамо о томе шта се тога дана дешавало у школи, и шта нам се дешава код куће. Једино Ања баш не воли да прича о својој породици и кући. Знамо само да живи сама са мајком. Светлана нам показује нову мајицу коју је купила. КажеАњи да није скупа, ако хоће могу отићи заједно до радње. Ања је оборила поглед. Она данима иде у истој, прљавој одећи. Одговара да би радије отишла право кући, јер је гладна. Светлана и ја ћутимо. Никада је не видимо да једе, а страшно је бледа и слаба.

Образложење Ањиног понашања

Ањина мајка је ретко кад код куће. Не води рачуна о томе има ли у кући хране, и да ли је Ања јела. Не брине ни о томе треба лиАњи чиста одећа, помоћ у школи, загрљај. И када је код куће,Ању скоро и не погледа, ретко прича са њом и никад је не додирне.

Прича 2

Марко седи у клупи испред мене. Срђан, мој друг из клупе, Марко и ја понекад причамо за време часа, додајући папириће испод клупе. Наставници се обично љуте због тога, али нама је забавно. Јуче, кад сам му додао папирић, убо ме је оловком. Запањено сам га питао шта му је, а он је само просиктао: „Завежи, идиоте!". Срђан је покушао да ме утеши :"Ма пусти га, знаш колико се пута потукао у последње време. Само одједном побесни. Борку је скоро поломио нос! Пусти будалу!"

Образложење Марковог понашања

Последњих месеци, Маркови родитељи се све чешће свађају, а понекад и туку. При том не воде рачуна да ли их он гледа.

Прича 3

Још један час физичког! Чекајући свој ред да урадимо вежбу на греди, Мина ми дошаптава „Сања коначно ради физичко. Ваљда јој је понестало оних лажних лекарских уверења!" „Да имам тако танке руке и ноге, ни ја се не бих скидала.", одговарам. „О модрицама да и не причам. Како је успела толико да се излупа?" „Знаш да је чудна", каже Мина, „сети се како је на екскурзији све време била у дугим панталонама и мајици на дуге рукаве, на оних 30 степени!"

Образложење Сањиног понашања

Сања добија батине од оца кад год му нешто није по вољи. За све што га изнервира, увек криви њу. Туче је разним предметима који му дођу под руку.

Прича 4

За време великог одмора, Маја, Урош и Ђоле причају о филму који су синоћ гледали на телевизији. „То је баш жестока акција, такве филмове и Милош много воли.", рече Ђоле. „Шта је то Милош дигао нос, ни са ким више неће да се дружи?", пита Маја. „Немам појма", одговори Ђоле и настави „избегава ме кад се заврше часови, ујутро више не долази по мене, за време одмора остаје сам, ни фудбал више не гледамо заједно". „Него, кад рече фудбал?" упита Урош. „Јеси ли гледао пре неки дан..."

Образложење Милошевог понашања

Милоша родитељи стално критикују. Шта год да уради, за њих није добро. Говоре му да је неспособан, безвредан, да није ни за шта, и да никад ништа од њега неће бити.

Прича 5

Тома, Дарко, и Лука стоје наслоњени на зид школе. „Уууууу, види Љиљу, каква кратка сукња!", рече Дарко. Тома је одмери са смешком. Лука се збунио и поцрвенео. „Шта ти је, шта си се
унервозио? Као да никад нисси видео девојку у краткој сукњи!" рече му Дарко. Лука је спустио главу и ћутао. Када је подигао поглед, Томи и Дарку се учинило да је на ивици плача. „Идеш ли ти уопште лети на плажу?", упита га Тома. Лука је без речи одјурио од њих.

Образложење Лукиног понашања

Лука се у чат руму упознао са особом која се представила као девојчица његових година. Увек им је било занимљиво да причају, па му је стога она тражила и-мејл адресу, да могу да се дописују и боље упознају. Након њеног првог писма, почеле су да му стижу фотографије сексуалног чина на којима су деца, а некада има и насиља.

Прилог 2 - Облици занемаривања и злостављања детета

Облици занемаривања детета

Физичко занемаривање: детету није пружена храна и смештај; дете је често остављено без надзора и бриге одраслих.

Здравствено занемаривање: детету се не пружа медицинска помоћ када му је потребна.

Образовно занемаривање: родитељи не уписују дете у школу, или не воде рачуна о томе да ли оно одлази у школу или не; не воде рачуна о томе да ли му је потребна помоћ у учењу.

Емотивно занемаривање: родитељи не обраћају пажњу на дететова осећања, на пример, да ли је уплашено или тужно због нечега; допуштају детету да користи дрогу или алкохол; родитељи су под дејством дроге или алкохола пред дететом; родитељи се свађају или туку
пред дететом.

Облици злостављања детета

Физичко злостављање: одрасла особа физички повређује дете, што може узроковати модрице, повреде, па чак и смрт детета.

Емотивно злостављање: одрасла особа стално исмева дете, критикује га, вређа га, понижава.

Сексуално злостављање: одрасла особа приморава дете да посматра нагост одрасле особе, додирује га, присиљава дете да њу додирује, присиљава дете да посматра порнографске фотографије или филмове, присиљава дете да посматра сексуални чин, да учествује у сексуалном чину.

XI РАДИОНИЦА: ПРАВА И ОДГОВОРНОСТИ

ЦИЉ: Уочавање везе између права и одговорности, развијање свести код ученика о личној одговорности у остваривању сопствених права и стицање увида у то да што је већа могућност утицаја на остваривање сопствених права то је већа одговорност да остваривањем тог права не угрозе права других.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- разумевање везе између права и одговорности,
- развијање свести о личној одговорности за остваривање својих и поштовања права других.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1 – Картице: „Моје право, моја одговорност"
- прилог 2 - „Картице права"**,** у трећој радионици, Прилог број 1, за сваку групу по један примерак,
- флип-чарт папир,
- фломастери/маркери.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник формира 3 групе. Свака група добија по једну картицу из прилога 1 – Картице: „Моје право, моја одговорност" на којој су започете реченице које описују нека права детета. Задатак сваке групе је да започете реченице заврши наводећи која одговорност иде уз наведено право.

Корак 2

Свака група излаже, а затим следи анализа групних одговора.

Напомена за наставника: ради анализе групних одговора наставник може користити неке од следећих навода: Дете има право да изрази своје мишљење и да оно буде узето у обзир у свим ситуацијама које га се непосредно тичу. Међутим, овакав приступ правима детета подразумева и већу одговорност у остваривању сопствених права. Учешћем у одлучивању постајемо одговорнији за спровођење донетих одлука. Самостална одлука подразумева и потпуно преузимање одговорности за њу. Такође, износећи своје мишљење, односно ставове, или деловањем, не смемо да угрозимо исто (или неко друго) право других особа. Дакле, мора се водити рачуна о потребама и правима друге особе. Исто тако, на пример, дете има право на слободно време, игру и рекреацију, али начин на који ће остварити то своје право не сме да угрожава друге у остваривању њихових права, тако што ће пуштати прегласну музику, ометати извођење наставе, и слично.

Наставник подстиче дискусију питањима:

- Да ли је тешко било одредити одговорности?
- У каквој су вези права и одговорности?
- Шта значи понашати се одговорно?
- Да ли то што имамо права значи да имамо слободу да радимо све што пожелимо или постоје нека ограничења?

Наставник даље усмерава ка закључку: да дете има права, али и одговорности које је неопходно да развија, односно да учи како да се одговорно понаша. Учећи да имамо права, морамо увек имати на уму да иста та права припадају и другима и да остваривањем сопствених права не смемо угрозити друге у остваривању њихових права. Што је већа могућност утицаја на остваривање наших права, то је већа и одговорност да остваривањем тог права не угрозимо права других. Ако очекујемо да други поштују наша права, онда исто то и ми морамо да чинимо у односу на друге.

Корак 3

Рад се наставља у истим групама. Свака група добија „Картице права" и задатак да картице разврста према томе колико остварење појединог права зависи од њих самих и то од оних права на чије остваривање не могу да утичу, до оних чије остваривање зависи од њих.

Корак 4

Наставник на флип чарт папиру црта линију утицаја

А----------Б

Највише зависе од мене **Најмање зависе од мене**

Свака група издваја по две картице које по њиховом мишљењу припадају групама А и Б, прилази линији утицаја и ставља картице на одговарајуће крајеве.

Корак 5

Када су све групе завршиле разврставање, наставник ишчитава права која су стављена на А и Б крај линије, подстичући ученике да коментаришу уколико им се чини да права која су сврстана на један крај не припадају другом. Када се сви сложе да су картице на правом месту, наставник покреће разговор:

- Шта је заједничко свим правима која су сврстана у групу Б?
- Уколико она не зависе од нас, од кога онда зависе?
- Каква су права која су сврстана у групу А?
- Шта је заједничко свим правима која су сврстана у групу А?

На који начин њихово остваривање зависи од нас, шта све можемо да урадимо да бисмо их остварили? Да ли ту постоје неке границе? Које?

Током дискусије наставник напомиње да је највећа обавеза и одговорност за остваривање права детета на држави, односно њеним институцијама и установама (влада, парламент, надлежна министарства, судови, полиција, центри за социјални рад, здравствене установе, школе итд.). Држава има обавезу да ствара предуслове за остваривање права, на пример доношењем закона, развојем институција, установа и служби за заштиту права детета, информисањем о правима детета укључујући и саму децу, издвајањем буџетских средстава за децу, залагањем за спровођење закона, вршење надзора и санкционисање кршења права детета. Оваква улога државе произилази из обавеза које је преузела ратификацијом Конвенције о правима детета.

Наставник даље наглашава да, поред тога што је спровођење Конвенције о правима детета примарна одговорност државе, и они сами могу доста тога даураде како би заштитили своја права или обезбедили њихово спровођење наводећи неке од примера: деца могу да се удружују ради остваривања заједничких интереса, могу да траже од одређених институција да предузму одређене акције, могу сами да покрену и реализују одређене акције у школи и локалној средини, могу да буду активни и учествују у раду ученичких парламената, могу да учествују у извештавању о остваривању права детета у својој земљи пред Комитетом за права детета, могу да информишу своје вршњаке о правима детета, могу да препознају ситуације у којима се крше права детета и да се залажу за остваривање права детета у складу са својим могућностима... Скоро у свакој ситуацији бар на неки начин можемо реаговати, па је наша одговорност колико тога смо свесни, информисани о нашим правима и могућностима и спремни да у складу са тим и предузмемо конкретне кораке.

Прилог 1 – Картице: „Моје право, моја одговорност"

Имам право да слободно изразим своје мишљење и право да оно буде узето у обзир у свим стварима и поступцима који ме се тичу.

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Имам право на образовање.

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Имам право на одмор, игру, слободно време и учешће у културним и уметничким активностима.

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Имам право на слободу удруживања и слободу мирног окупљања.

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Имам право на заштиту од злостављања и занемаривања

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Имам право на слободу мишљења, савести и вероисповести уз одговарајуће усмеравање од стране родитеља.

Моје одговорности у вези с тим правом су:
_____
_____
_____

Прилог 2 - „Картице права“, у трећој радионици, Прилог број 1

XII РАДИОНИЦА: ПРАВА И ОБАВЕЗЕ УЧЕНИКА У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

ЦИЉ: Утврдити колико и како ученици разумеју своја права и обавезе, каква додатна појашњења су им потребна како би разумели која права и обавезе имају у образовном систему.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- разумевање везе између права и обавеза ученика,
- развијање свести о личној одговорности за остваривање својих и поштовања права других,
- разумевање повреда обавеза ученика и васпитно-дисциплинских мера.

МАТЕРИЈАЛ:

- прилог 1 – Права ученика у образовном систему
- прилог 2 – Обавезе ученика у образовном систему
- прилог 3 – Повреде обавеза ученика и васпитно-дисциплинске мере
- флип-чарт папир.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Подсећајући ученике о томе о чему су говорили током претходне радионице, наставник напомиње да се веома често може чути да права детета нису условљена обавезама које дете треба да испуни. То је апсолутно тачно. На пример, да бисте имали прво на образовање, не морате да испуњавате никакве обавезе – треба да будете дете и да имате најмање 6 и по година. Но, то не значи да у самом образовном систему не постоје обавезе и одговорности деце/ученика. На овој радионици ученици ће имати прилику да се подсете која су то њихова права, а које обавезе у образовном систему.

Корак 2

Наставник подели ученике у четири групе. Свака група има задатак да се присети и излиста права која ученици имају у образовном систему.

Свака група излаже, а наставник подстиче дискусију следећим питањима:

- Сада, када погледате све ове листе, шта мислите да ли сте излистали сва права?
- Да ли постоје још нека права за која мислите да их имате, а не можете да их се сетите?
- Шта мислите, због чега не можете да их наведете, да ли зато што са њима нисте упознати, или вас је неко упознао а ви их нисте разумели?
- Чија је одговорност да вас упозна са вашим правима?

Напомена за наставника: уколико ученици нису излистали сва права која имају као ученици у образовном систему, наставник их подсећа презентујући им листу права из прилога 1 – Права ученика у образовном систему.

Наставник напомиње да и одрасли у односу на остваривање права детета/ученика имају одговорности, на пример: да се информишу О и образују ЗА права која деца/ученици имају, да информишу и образују децу/ученике и друге одрасле о правима детета, да уочавају и пријављују ситуације у којима се крше права детета/ученика и залажу се за њихово остваривање, да стварају предуслове за остваривање права детета, да се понашају у складу са Конвецијом о правима детета, односно не крше права детета, да буду одговорни и да уче децу да и сама буду таква.

Корак 3

Ученици настављају рад у истим групама, а наставник им даје задатак да се сада присете и излистају обавезе ученика у образовном систему.

Свака група излаже, а наставник подстиче дискусију следећим питањима:

- Сада, када погледате све ове листе, шта мислите, да ли сте излистали све обавезе?
- Да ли постоје још неке обавезе, а не можете да их се сетите?
- Шта мислите, због чега не можете да их наведете?
- Чија је одговорност да вас упозна са вашим обавезама?
- Шта се дешава уколико прекршите своје обавезе?
- Да ли знате које су то повреде обавезе ученика?
- Које васпитно-дисциплинске мере (казне) се могу предузети уколико не поштујете или не извршавате своје обавезе?

Напомена за наставника: уколико ученици нису излистали све обавезе које имају у образовном систему, наставник их подсећа презентујући им листу обавеза из прилога 2 – Обавезе ученика у образовном систему. Током дискусије наставник може да користи прилог 3 – Повреде обавеза ученике и васпитно-дисциплинске мере.

Важно је да разумете да између ваших обавеза и права других постоји једна веза – у најкраћем, она се може описати овако – свако је дужан да поштује права других и права других су границе наших права. Тиме што поштујемо наше обавезе, ми поштујемо права других и олакшавамо њихово остваривање, а живот свима чинимо лепшим и лакшим. Исто као што ми очекујемо да други испуне своје обавезе и буду одговорни према нама – други очекују то исто од нас. Ако није тако, они се осећају изневереним, баш као и ми у сличним ситуацијама.

У остваривању својих права ученик не сме да угрожава друге у остваривању права.

Прилог 1 - Права ученика у образовном систему

Без обзира на начине на који се одвија њихов образовни процес, сви ученици имају иста, једнака права. Права ученика побројана су у члану 103. Закона о основама система образовања и васпитања.

Ученик има право на:

- квалитетан образовно-васпитни рад који обезбеђује остваривање принципа и циљева прокламованих законом као опште право којем "служе" сва остала;
- уважавање личности у свакој ситуацији и непрестано;
- подршку за свестрани развој личности, подршку за посебно исказане таленте и њихову афирмацију;
- заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања;
- благовремену и потпуну информацију о питањима од значаја за његово школовање;
- информације о правима и обавезама;
- учествовање у раду органа школе, у складу са Законом о основама система образовања и васпитања и посебним законом;
- слободу удруживања у различите групе, клубове и организовање Ученичког парламента;
- подношење приговора и жалбе на оцену и на остваривање других права по основу образовања;
- покретање иницијативе за преиспитивање одговорности учесника у образовно-васпитном процесу уколико права ученика нису остварена;
- остваривање свих права детета и ученика, права на заштиту и на правично поступање школе према ученику и када повреди обавезу утврђену Законом о основама система образовања и васпитања и посебним законом;
- право на стипендију, кредит, смештај и исхрану у дому ученика, у складу са посебним законом.

Прилог 2 - Обавезе ученика у образовном систему

Без обзира на начине на који се одвија њихов образовни процес, сви ученици имају једнаке обавезе и одговорности. Обавезе ученика побројане су у члану 112. Закона о основама система образовања и васпитања.

Обавезе ученика су да:

- редовно похађа наставу и извршава школске обавезе;
- поштује школска правила, одлуке директора и органа школе;
- ради на усвајању знања, вештина и вредносних ставова прописаних школским програмом, прати сопствени напредак и извештава о томе наставнике и родитеље, односно старатеље;
- у поступку оцењивања покаже своје стварно знање без коришћења разних облика преписивања и других недозвољених облика помоћи;
- не омета извођење наставе и не напушта час без претходног одобрења наставника;
- поштује личност других ученика, наставника и осталих запослених у школи;
- чува имовину школе, чистоћу и естетски изглед школских просторија;
- стара се о очувању животне средине и понаша у складу са правилима еколошке етике

Прилог 3 – Повреде обавеза ученике и васпитно дисциплинске мере

Теже повреде обавеза ученика јесу:

- уништење, оштећење, скривање, изношење, преправка или дописивање података у евиденцији коју води школа или друга организација, односно орган;
- преправка или дописивање података у јавној исправи коју издаје школа или орган, односно исправи коју изда друга организација;
- уништење или крађа имовине школе, привредног друштва, предузетника, ученика или запосленог;
- подстрекавање, помагање, давање ученику и употреба алкохола, дувана, наркотичког средства или психоактивне супстанце;
- уношење у школу или другу организацију оружја или другог предмета којим може да угрози или повреди друго лице;
- свесно непридржавање правила и мера безбедности ученика;
- употреба мобилног телефона, електронског уређаја и другог средства у сврхе којима се угрожавају права других или у сврхе преваре у поступку оцењивања;
- неоправдано изостајање са наставе и других облика образовно-васпитног рада више од 25 часова у току школске године, од чега више од 15 часова након писменог обавештавања родитеља, односно старатеља од стране школе.

Када ученик учини **теже повреде** својих обавеза односно **прекрши забрану дискриминације или насиља,** против њега се води васпитно-дисциплински поступак.

Мере које се могу изрећи за тежу повреду обавеза ученика или повреду забране дискриминације и насиља:

- васпитно-дисциплинска мера - укор директора и укор Наставничког већа, а за ученика средње школе и искључење ученика из школе, односно школе са домом; за учињену повреду забране дискриминације и насиља, за ученике од петог до осмог разреда може се изрећи још и мера премештаја у другу основну школу на основу одлуке Наставничког већа, уз сагласност родитеља, односно старатеља и школе у коју прелази.

Мере које се изричу за **лакше повреде** изричу се без васпитно-дисциплинског постука и могу бити васпитна мера - опомена, укор одељењског старешине или укор Одељењског већа.

Више информација о овоме видети у додатку уз приручник *„Кратак водич кроз права детета/ученика у образовном систему (основна и средња школа)“.*

XIII РАДИОНИЦА: СУКОБ ПРАВА (1)[1]

ЦИЉ: Упознавање ученика са појмом сукоба права и могућим начином његовог превазилажења.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- стицање увида у то да постоје ситуације у којима права различитих особа долазе у сукоб,
- подстицање осетљивости за позицију и гледиште других,
- подстицање разумевања узрока сукоба,
- стицање знања о могућим начинима превазилажења сукоба и проналажења решења које узима у обзир потребе и права страна у сукобу.

МАТЕРИЈАЛ:

- папир и оловка за сваког ученика,
- флип-чарт папир,
- маркери,
- примерак приче за сваку групу,
- прилог 1 – Пример сукоба права за сваку групу,
- прилог 2 - „Решавање сукоба у три корака" за наставника.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута (препорука за наставника је да, уколико постоји могућност, организује радионицу тако да она траје 60 минута, ради квалитетнијег процеса и веће могућности за промишљање ученика).

ТОК РАДИОНИЦЕ:

(Преузето и модификовано из Приручника за наставнике ЗаПраво ми, Центар за права детета, 2005)

Корак 1

Наставник прави увод подсећајући ученике да људи имају различите жеље, идеје, прихватају различите вредности, па је стога неизбежно да се у животу често јављају ситуације сукоба у којима стране имају своје виђење проблема. Сукоби могу да се јаве међу појединцима, унутар и између група, међу државама итд. Некада више особа или група жели исти предмет и сл. Тада можемо говорити о сукобу око ствари, а неки сукоби настају када су некоме повређена или нису узета у обзир осећања, док се неки јављају због различитих веровања и вредности које имају појединци или групе. Такође, постоји и сукоб права, односно ситуација у којој су права једне особе у сукобу са правима друге.

Такве сукобе обично није једноставно превазићи, а једном таквом ситуацијом ће се они данас бавити. Наставник подели ученике у две групе. Свака група добија причу о сукобу ученика једне школе око намене зграде у школском дворишту.
Случајним избором одреди се која ће група представљати коју групу ученика из примера. Задатак група биће да пажљиво прочитају причу и заједнички утврде све аргументе којима се може заступати/бранити интерес своје групе.

[1]Радионица XIII и Радионица XIV чине целину, подела два дела направљена је искључиво због временског трајања.

Затим бирају 3 представника који ће заступати њихове интересе у одиграваном сусрету са другом групом ученика. Циљ им је да постигну договор, који прихватају обе стране.

Корак 2
Када су учесници спремни, одигравају ситуацију. Остали пажљиво прате начине на које се приступа решавању проблема.
Након приказа, водитељ подстиче дискусију у правцу тешкоћа које су имали приликом покушаја да реше проблем; процене решења до ког су дошли (да ли задовољава све стране у сукобу); како су до њега дошли, на који начин су размишљали; због чега нису дошли до решења, уколико је то био случај. Као помоћ у вођењу разговора, наставнику могу послужити и следећа питања:

- Како би смо описали ову ситуацију која се одиграла? Шта је за њу карактеристично?
- Да ли је ико од учесника ијединог момента покушао стварно да саслуша неку од страна?
- Да ли је било могућности да се уваже и аргументи друге групе?
- Шта мисле, да ли је могуће у ситуацији када различите особе имају различита мишљења око ствари које су им подједанко важне, доћи до решења које би било прихватљиво за сваког?

Постоји много ситуација у којима долази до сукоба/конфликата, који се јављају због тога што различите стране у сукобу најчешће размишљају само о својим осећањима, жељама и потребама. Обично, када смо у сукобу, размишљамо само како се ми осећамо и шта нама треба, а ретко када размишљамо много о другој страни. Да би се један овакав проблем решио, неопходно је да размишљамо и о оној другој страни, о томе шта њу наводи да се понаша на одређени начин, какви су њени ставови, односно које су њене жеље и потребе. Ситуације конфликата некада представљају и сукоб права, који се такође може решити на начин прихватљив за стране у сукобу.
Наставник такође истиче да није свака конфликтна ситуација уједно и сукоб права, тако, уколико имамо међусобно супротстављене жеље, не можемо говорити о сукобу права или уколико конфликти настају због различитих потреба, не морају нужно бити сукоб права. На пример, уколико се два детета отимају (сукобе) око исте играчке у ситуацији када им се нуде три различите.

Корак 3
На два флип-чарт папира, по један за сваку од група, наставник испише потребе и жеље, а затим заједно са ученицима идентификује потребе и жеље обеју група. Наставник подсећа ученике на појам потреба са којим су се упознали на једној од претходних радионица и са важношћу разумевања других. Подсећа их на разликовање жеља и потреба и наводи да је оријентација на потребе и интересе свих страна у сукобу дирекција која олакшава долажење до решења којим су сви задовољни. Након тога позива ученике да излистају права која су свакој од група у овој ситуацији угрожена. Подсећа их да се права базирају на потребама, а не на жељама, те их усмерава на превазилажење сукоба кроз увиђање потреба и интереса свих страна.

Наставник упознаје ученике са прилогом 2 - „Решавање сукоба у три корака".

Радионица се наставља на следећем часу.

Прилог 1 – Пример сукоба права

У малој општини постоји једна основна школа која је врло добро опремљена училима и другом техничком опремом, има и велико школско двориште. У школи, међутим, не постоји сала у којој би се одвијала настава физичког васпитања, нити место где би ученици могли да се друже и проводе слободно време.

Поред школске зграде, а у склопу школског дворишта, постоји још једна зграда која не припада школи, већ општини.

Многи сматрају да је ова сала идеална да се њеним коришћењем испуне баш њихове потребе и свако има аргументе за ту тврдњу. На пример, у месту је све мање погодних простора за отварање нових привредних објеката. Група малих привредника је заинтересована да простор зграде узме у закуп. Но, општина је одлучила да зграду преда у власништво школи, под условом да се простору да она намена за коју се одлуче ученици.

Проблем је настао онда када су се ученици поделили у две групе које на различит начин виде решење ове ситуације. Једна група сматра да би простор требало претворити у салу за физичко, док друга мисли да би простор требало издати привредницима и да се од добијеног новца ученицима обезбеде бесплатна ужина и екскурзије. Уколико се не договоре, школа неће добити тај простор у власништво.

Прилог 2 – „Решавање сукоба у 3 корака“

1. УПОЗНАВАЊЕ С ПРОБЛЕМОМ

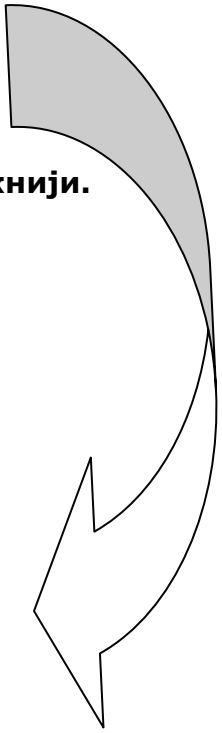

Види у чему је проблем и због чега је настао.
Ако има више разлога који су довели до проблема,
изабери онај за који мислиш да је најважнији.

2. СЛУШАЊЕ

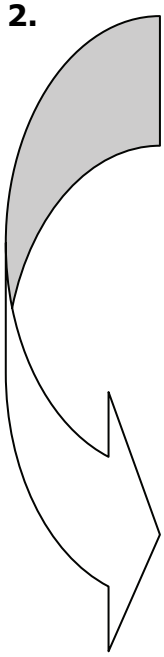

Слушај себе и другу особу с којом си у сукобу.
Шта је то што мисли и осећа друга особа,
а шта је то што ти мислиш и осећаш?

3. ПРОНАЛАЖЕЊЕ РЕШЕЊА

XIV РАДИОНИЦА: СУКОБ ПРАВА (2)

ЦИЉ: Упознавање ученика са могућим начином превазилажења сукоба права.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- стицање увида у то да постоје ситуације у којима права различитих особа долазе у сукоб,
- подстицање осетљивости за позицију и гледиште других,
- подстицање разумевања узрока сукоба,
- стицање знања о могућим начинима превазилажења сукоба и проналажења решења које узима у обзир потребе и права страна у сукобу.

МАТЕРИЈАЛ:

- папир и оловка за сваког ученика
- флип-чарт папир
- маркери
- прилог 1 - „Решавање сукоба у три корака", у тринаестој радионици прилог 2, за сваког ученика
- прилог 2 – Ситуације сукоба

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник прави крађи увод подсећајући ученике на оно о чему су говорили током протекле радионице везане за тему сукоб права и наглашава да ће на овој радионици наставити да се баве истом темом. Наставник подсећа ученике на проблем којим су се бавили и начином решавања сукоба у три корака.

Ученици се враћају у исте групе у којима су били на претходној радионици. Наставник подели ученицима прилог 1 „Решавање сукоба у три корака" и да задатак да поново размотре проблем са претходне радионице, али сада из нове перспективе, тако да размишљају о сукобу са ове платформе и смишљају решење које би задовољило потребе свих.

Корак 2

Поново одигравају сусрет, док остали активно посматрају.

Наставник подстиче кратку дискусију:

- Да ли је нов приступ решавању проблема довео да нових могућности које учесници из претходне позиције нису сагледали као опције?
- Да ли сада можемо рећи да ова решења узимају у обзир потребе свих страна у сукобу?

- Да ли смо са овим решењима успели да разрешимо ситуацију сукоба права? Како смо то успели?
- Које све промене уноси ова перспектива? (напомена за наставника: веће је задовољство решењем свих страна у сукобу, одржава се отворена комуникација и могућност даље сарадње међу актерима, већа је спремност свих да испуне свој део договора, сагледава се већи број опција...).

Корак 3

Ученици се поделе у три групе, а наставник свакој групи даје по једну ситуацију сукоба (прилог 2). Задатак група је да пажљиво прочитају ситуацију и покушају да је сагледају кроз „Решавање сукоба у 3 корака".

Корак 4

Свака група чита своју ситуацију, износи своје виђење решења сукоба.

Наставник помаже ученицима да разумеју да ситуације конфликта осим што могу да повреде друге особе, могу да доведу и до кршења њихових права, те због тога што имамо право на нешто не значи да имамо слободу да бранећи своје право угрожавамо право других. Остваривање сопствених права не сме угрозити друге у остваривању њихових права. Многи сукоби разбуктавају се управо због тога што се учесници у сукобу више усредсређују на то да нападају и криве другу особу, уместо на то шта они желе и која своја права желе да остваре.

На крају, важно је истаћи да су сукоби неизбежни и да су саставни део нашег живота. Сукобе не не треба избегавати већ је потребно да се они ненасилно и на конструктиван начин решавају.

Прилог 1 - „Решавање сукоба у три корака", у тринаестој радионици

Прилог 2 – Ситуације сукоба

Ситуација 1

Лена учи. Сутра има контролни из енглеског, а од успеха на контролном јој зависи завршна оцена. У моменту док она учи, њен млађи брат је управо завршио са учењем и пустио је нови ЦД своје омиљене групе до максимума. Лена избезумљено улази у његову собу вичући: „Будало, лепо сам ти рекла да сутра имам контролни и да морам да учим. Зар не можеш да ставиш те слушалице на уши?"
Брат: „Опа, види ти њу, па ти то мене као вређаш!? Ова музика се слуша или овако или никако. А између осталог, управо ми стижу Рале и Ђоле, па не мислиш ваљда да ћемо сви држати слушалице на ушима? Уосталом, да си учила на време, сада би се и ти проводила".

Ситуација 2

Приближава се крај још једне школске године. Ни ученици ни наставници нису баш задовољни како је протекла. Током године наставници су у више наврата организовали штрајкове, па је настава морала да се надокнади и током радних субота. Ученици жељно ишчекују распуст и већ су направили планове како ће га провести. Међутим, школска управа је проценила да због штрајкова наставника током школске године није надокнађена настава у потпуности, да ученици неће моћи да прате и разумеју оно што ће се радити идуће године и решила да се школска година продужи. Ученицима је већ свега доста, и радних субота и додатних часова због којих нису ни током године могли да планирају своје слободно време. Обратили су се школској управи са молбом да се настава надокнади током следеће школске године. Одговорено им је да би то било можда најбоље за све, јер су и наставници уморни од свих дешавања током године, али да им савест не дозвољава да се градиво само површно пређе или одложи, а само нагомилавање пропуштених наставних јединица штетило би свима, а највише ученицима.

XV РАДИОНИЦА: ПЛАН АКЦИЈЕ (1)[1]

ЦИЉ: Упознавање ученика са корацима које могу предузети у случају кршења права кроз припрему сопствених планова акције за њихово остваривање.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- учење дефинисања проблема,
- учење дефинисања циља који се жели постићи,
- дефинисање отежавајућих и олакшавајућих околности,
- дефинисање надлежних/одговорних актера.

МАТЕРИЈАЛ: папир, оловке, фломастери за сваког учесника, флип-чарт папир за сваку групу.

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

(Преузето и модификовано из Приручника за наставнике ЗаПраво ми, Центар за права детета, 2005)

Корак 1

Наставник направи кратки увод, помињући да, док се за права разних мањинских група обично боре сами припадници угрожених група (жене се боре за права жена, особе са инвалидитетом се боре за своја права,...), често се очекује да се за права деце боре одрасли, јер деца не знају шта је за њих добро и како то да остваре. Међутим, деца могу да предузимају акције у правцу заштите и унапређења права која им припадају. Могу да се залажу за решавање неког свог проблема, али и да реагују у ситуацијама када су угрожена права других. Циљ ове радионице је да ученици стекну основна знања о процесу дефинисања проблема, планирања акције и о могућим начинима реаговања.

Затим даје инструкцију ученицима да се сете неког проблема који их погађа, из уже или шире социјалне средине, а који је везан за кршење или неуважавање права које њих највише тиште.

Наставник ученике дели у групе и даје задатак да размене проблеме којих су се сетили и да одаберу један на којем ће даље као група радити (колики број група ће бити, остављено је наставнику да процени, узимајући у обзир бројност ученика у одељењу).

Корак 2

Напомена за наставника: кроз следећи процес наставник их води корак по корак. У току процеса обилази групе и помаже им. Размена у великој групи следи на радионици План акције, када су све етапе дефинисане.

[1]Радионица XV и Радионица XVI чине целину, подела два дела направљена је искључиво због временског трајања.

Наставник даје инструкцију да групе што јасније дефинишу проблем (шта је суштина ситуације која их угрожава). Укратко им објашњава шта значи бавити се проблемом кроз планирање акције, истичући да проблем заправо подразумева неку ситуацију којом нисмо задовољни и коју желимо да побољшамо или променимо. У овом случају, то су ситуације кршења права детета. Од овог корака па надаље, задацима приступају са аспекта организоване групе (нека замисле да су оформили удружење које се залаже за решавање проблема од којег су пошли).

Корак 3

Затим дефинишу циљ – што јасније и прецизније формулишу шта желе постићи.

Корак 4

Након што су проблем и циљ релативно јасно одређени, разрађују могуће отежавајуће и олакшавајуће околности.

Циљ наставника у овом кораку је *само да их подстакне* на размишљање о разним позитивним и негативним факторима са којима би се могли сретати у реалности, да се заиста баве овим проблемом, које је важно да освесте да би их могли узети у обзир при планирању најадекватнијег приступа решавању проблема. Није битно на овом месту правити дистинкцију између спољашњих и унутрашњих фактора, узрока и последица проблема.

Корак 5

Даље их наставник усмерава да размишљају о појединцима и/или институцијама које су одговорне за настанак и/или решавање проблема – праве листу одговорних актера.

Радионица се наставља на следећем часу.

XVI РАДИОНИЦА: ПЛАН АКЦИЈЕ (2)

ЦИЉ: Упознавање ученика са корацима које могу предузети у случају кршења права кроз припрему сопствених планова акције за њихово остваривање.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- избор активности које би се могле предузети у циљу постизања промене,
- дефинисање конкретних задатака и послова,
- израда временског плана,
- расподела одговорности/задужења.

МАТЕРИЈАЛ: папир, оловке, стикери, фломастери за сваког учесника, флип-чарт папир за сваку групу, прилог 1 - „Како до циља", прилог 2 – Примери акција спроведених од стране вршњака

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: 45 минута

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Корак 1

Наставник подсећа ученике на кораке које су реализовали током протекле радионице и напомиње да ће на овој радионици имајући у виду све претходне кораке, сада направити листу могућих праваца деловања, акција које би могли предузети.

Корак 2

Када су направили листу, опредељују се за једну активност и прелазе на израду плана акције. Наставник објашњава да је важно да унапред знамо које све кораке морамо да предузмемо да бисмо остварили планирану активност, шта све конкретно морамо да урадимо и ко је задужен за који задатак.

Затим им даје инструкцију да покушају да наведу све конкретне задатке, послове, које би морали да ураде да би остварили планирану активност и да забележе сваки задатак на посебном папирићу.

Корак 3

Када су записали све задатке којих су се сетили, наставник наводи да је значајно да временски распоредимо задатке, како бисмо знали кад шта треба да урадимо да бисмо остварили свој план.

Свака група добија велики папир на којем је исцртана водоравна линија са стрелицом окренутом на десно. Задатак им је да папириће са исписаним задацима распореде дуж те линије, на тај начин што ће задатке које треба прво обавити ставити лево, на почетак линије, па следеће ка десном крају, редом до последњег.

Корак 4

Следећи корак у изради плана акције је да за сваки предвиђени задатак одреде колико ће трајати и када ће се одвијати (да наведу датум или што прецизнији временски оквир за сваки посао који треба урадити).

Корак 5

Последњи корак је расподела задужења – треба да одреде, имајући у виду склоности чланова групе, ко ће обавити који задатак.

Корак 6

Групе излажу. Остали коментаришу:

- Да ли се њихово виђење тог проблема разликује?
- Да ли би нешто додали?
- Да ли мисле да би неке акције које је група планирала биле слабог ефекта или чак контрапродуктивне?

Наставник својим коментарима подстиче разумевање смисла и значаја сваког од пређених корака и флуентност идеја. Ученици добијају Прилог 1 - „Како до циља" као подсетник.

Корак 7

Наставник упознаје ученике са примерима акција које су до сада спровели њихови вршњаци, користећи прилог 2 – Примери акција спроведених од стране вршњака.

Прилог 1 - „Како до циља"

- Трудимо се да што јасније дефинишемо проблем који увиђамо (Шта нам то смета у нашој средини? Шта бисмо волели да је другачије?).

- Трудимо се да што прецизније одредимо циљ који желимо постићи (Како бисмо волели да се то промени? Шта бисмо желели да постигнемо?).

- Проналазимо што више околности које нам иду у прилог, које би нам могле олакшати да постигнемо оно што желимо (нпр. да ли су људи из средине у којој постоји тај проблем такође спремни да уложе труд да се он реши; да ли медији извештавају о том проблему; да ли бисте у тим акцијама имали подршку људи или организација од угледа и значаја за област у којој је проблем настао - на пример, људи који се баве заштитом животне средине, уколико је проблем загађење; или правника и других стручњака који се баве заштитом људских права, уколико је проблем из тог домена; да ли имате претходног искуства и знања у планирању и организовању сличних активности...).

- Проналазимо што већи број околности које би нам могле отежати решавање проблема (други из ваше средине већином не мисле да је то проблем и нису спремни да вас подрже, нити да вам се придруже у његовом решавању; медији не извештавају о томе; људи или организације од значаја у овој области не мисле исто као ви о том проблему и не желе да вам помогну; ваше недовољно знање или искуство у решавању сличних проблема; недостатак људи за извршење свих планираних акција; недостатак новца за извођење акција – нпр. уколико сте планирали да штампате летке и тако утичете на мишљење јавности, ...).

- Откривамо који су појединци и институције одговорни за настајање и решавање проблема (да ли је проблем који смо приметили у области за коју је задужено неко министарство или Центар за социјални рад, да ли је можда школа одговорна у некој мери за настали проблем, или ваша општина,...).

- Смишљамо што већи број могућих активности које би нас водиле ка решењу проблема (нпр. да ли би нам организовање јавних окупљања помогло да остваримо свој циљ, или писање петиција, или утицање на чешће јављање те теме у медијима, организовање трибина, предавања, придобијање утицајних и угледних чланова заједнице,...).

Прилог 2 – Примери акција спроведених од стране вршњака

Током пројекта „Живети права детета", који је спроводио Центар за права детета у сарадњи и уз подршку организације Save the Children, реализоване су бројне активности група деце и младих окупљених око организација цивилног друштва. Све оне одражавају партиципацију деце и показују шта све она могу остварити у партнерству са одраслима. Верујемо да приказане активности могу бити не само полазна основа за осмишљавање и реализацију планова акција у оквиру школе или локалне заједнице, већ и драгоцени извор мотивације.

Пример 1

Млади активисти окупљени око Ужичког центра за права детета препознали су у својој средини да **деца и млади нису довољно информисани о проблему трговине људима и децом, експлоатације деце и присиљавања на проституцију, као и негирање да је овај проблем присутан у њиховом окружењу.** Стога су осмислили акцију која је имала за **циљ подстицање свести и информисаности деце и младих о проблему трговине децом, експлоатације деце и присиљавања на проституцију.**
С том намером су у четири школе биле **организоване трибине** на којима је емитован филм *Модерна трговина* и **презентоване корисне информације** о овом друштвеном феномену и начинима да се деца и млади од њега заштите. **Израђени су и информативни панои** који су постављени по школама. У средњим школама и на одржаним трибинама је подељено око 700 примерака едукативног материјала. Акција је била пропраћена и од стране две локалне радио-станице и једне локалне ТВ-станице.

Пример 2

Млади активисти чланови Дечјег информативно културног сервиса (DX) су као проблем уочили **недовољно развијену безбедносну културу ученика Седме београдске гимназије у погледу понашања на интернету.** Стога су **акцијом *Безбедно интернет окружење за седмаке* желели да повећају безбедносну културу при коришћењу интернета** ове циљне групе. С том намером је **креирана радионица на ову тему**, у чијој изради су учествовали и стручњаци Центра за проучавање информационих технологија Београдске отворене школе. Како би се проверило да ли је радионица прилагођена потребама ученика и постављеном едукативном циљу, **реализована је огледна радионица са члановима Ученичког парламента** Седме београдске гимназије. На основу повратних информација добијених од учесника, **унапређен је првобитни сценарио радионице**. У намери да акција допре до већег броја корисника и да њени ефекти буду дугорочнији, **финални програм рада и пропратни материјали достављени су Стручном већу природних наука, математике и информатике Седме београдске гимназије, с циљем увртавања у наставни програм информатике.**

Информације о акцији прослеђене су широј јавности путем извештавања на одговарајућим интернет страницама.

Пример 3

Млади активисти Ужичког центра за права детета сматрали су да је **непостојање сексуалног образовања у редовној настави, кроз редовне садржаје наставних предмета,** проблем који води недовољној информисаности деце и младих о овој теми. Поред тога, сматрали су да њихови **вршњаци недовољно примењују и она знања која имају**. Стога су организоване активности са циљем **информисања вршњака, професора и локалне заједнице** о важности и нужности увођења садржаја сексуалног образовања у школе; **оснаживања професора** биологије, психологије, грађанског васпитања, али и одељењских старешина да у своје часове интегришу обуку о очувању репродуктивног здравља деце и младих; као и **подстицања свести деце и младих о важности примене стечених знања** за очување репродуктивног здравља.

Како би реализовали ове циљеве, **организовали су бројне активности:**

- **креирали и спровели анкету** којом су испитани ставови средњошколаца о увођењу сексуалног образовања у садржај редовних наставних предмета. Резултати упитника су коришћени као аргументација у медијским наступима, састанцима са професорима, као и при планирању других активности;
- **израдили едукативне паное** са јасном поруком јавног заговарања: *Сексуално образовање увести у школске садржаје*;
- **организовали састанке са професорима** на којима су лобирали за увођење ове теме у садржај њихових предавања;
- **организовали састанак са представницима Школске управе Ужице,** где је презентована идеја и просветни саветници су информисани о акцији. Добијена је подршка у смислу спремности саветника да заједно са професорима у наставном плану и програму проналазе места за имплементацију ових садржаја;
- **одржано је 45 радионица на тему очувања репродуктивног здравља** у оквиру редовне наставе грађанског васпитања, психологије, биологије и на часовима одељењског старешине у средњим школама;
- **организовали су као централну активност уличну акцију** на којој су делили едукативне материјале вршњацима и одговарали на њихова питања у вези са очувањем репродуктивног здравља;
- **поставили су едукативне паное у свим средњим школама у граду.**

Пример 4

Анализирајући проблеме у својој средини, млади активисти Дечјег информативно културног сервиса (DX) су као проблем издвојили социјалну маргинализованост деце са сензорним оштећењима. У дискусији је установљено да **деца са оштећењима вида и слуха нису довољно видљива ни у школском систему ни у свакодневном друштвеном животу.** Сами чланови групе ДХ су истакли да немају никаквих искустава ни информација о овом делу своје вршњачке популације.
Тако је осмишљена **акција *Мали инклузивни квиз за свакога (МИКС)*, са намером да се подстакне инклузија деце са сензорним оштећењима у рекреативне активности и провођење слободног времена са осталом децом.** Организован је **забавни квиз** у којем су се такмичиле три мешовите екипе у познавању садржаја везаних за школска знања и општу културу. Реализацији квиза помогли су чланови Удружења тумача за лица оштећеног слуха Србије (УТЛОСС), као и волонтери - студенти Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију (ФАСПЕР) из Београда. Чланови мешовитих екипа су се лако споразумевали и уживали у овом дружењу.
Акција је пропраћена представљањем у оквиру програма Радио Београда.

Пример 5

Према процени деце и младих окупљених око Ужичког центра за права детета, начин на који се планира и организује живот града није у складу са њиховим потребама и интересовањима. Сматрају да немају могућности да квалитетно проводе слободно време, нити њима важне ресурсе за развој своје разнородне потенцијале.
Деца и млади хтели су акцијом да пошаљу поруку да желе активно да учествују у креирању живота града. Тако су **идентификовали проблем: Млади нису у довољној мери укључени у креирање живота града, док су као циљ одредили: Подстицање локалне самоуправе и читаве локалне заједнице да укључују младе у креирање живота града.**
Пре реализовања централне акције заступања, **спроведено је истраживање** како би се добио увид у то шта деца и млади мисле да је граду потребно. У истраживању је учествовало око 150 средњошколаца. Централна активност је била **улична акција**. **Најчешће помињане међу порукама добијеним током истраживања су написане на великом урамљеном платну**. Пролазници су могли да дописују нове поруке, као и да изразе своју сагласност са већ написаним порукама, стављајући поред њих отисак шаке. **Током акције је око 450 младих уписало свој предлог** за побољшање положаја младих у граду. Велики број ученика је дошао организовано са наставницима грађанског васпитања и на тај начин подржао акцију.
Деца и млади су делегирали петоро представника који су **свечано уручили платно градоначелнику и представницима локалне самоуправе,** у нади да ће оно бити стални подсетник и путоказ како да Ужице постане град по мери деце и младих.
Акција је изазвала велико интересовање локалних радио и ТВ-станица. Три радио-станице и две ТВ-станице су извештавале о њој у својим редовним емисијама.

Пример 6

У оквиру **Ужичког центра за права детета** деца и млади одлучили су да се баве проблемом недовољне безбедности деце у саобраћају. Наиме, по њиховој процени, пешачки прелази у Ужицу су недовољно видљиви током целе године. Избледели су, ретко се оцртавају, а зими се са тих површина нередовно чисти снег. Деца и млади из Ужичког центра су тако **идентификовали проблем: Недовољна безбедност деце у саобраћају изазвана недовољно видљивим пешачким прелазима, док су као циљеве одредили: Скретање пажње доносиоцима одлука на проблем и подстицање да реагују и скретање пажње суграђана, поготово вршњака на проблем, као и на важност укључивања деце и младих у процес решавања истог.**

У том циљу, **одржан је састанак са представницима локалне самоуправе** на којем је презентован проблем и захтеви да пешачки прелази у граду буду добро обележени и видљиви током целе године, као и да се спроводе законске мере уклањања непрописно паркираних возила која чине баријере на тротоарима, поготово у близини школа. **Одржани су и састанци са представницима локалне Дирекције за изградњу** у чијој је надлежности одржавање пешачких прелаза. **Састанци су одржани и са представницима саобраћајне полиције.**
Одржана је трибина на тему безбедности у саобраћају на којој су учествовали и представници саобраћајне полиције. На њој је представљена акција, представљени су захтеви који се стављају пред доносиоце одлука и уручени су присутним представницима локалних власти и надлежних институција.
Изведена је улична акција – осликавање два пешачка прелаза шаблонима у облику животиње зебре на фреквентнијим пешачким прелазима и прелазима у близини основних школа. **Школама је био упућен допис** у којем је изнет проблем и најављена улична акција са позивом да се прикључе, тако да је акција била веома посећена од стране деце и младих. У активности су се укључивала и деца која су пролазила, истовремено се информишући о циљу акције.
Организован је и концерт средњошколских бендова из Ужица и околине. Свака група је морала да изведе и једну песму са темом безбедности у саобраћају.

XVII РАДИОНИЦА: ЗАСТУПАЊЕ[1]

ЦИЉ: Стицање практичних знања неопходних за укључивање у друштвени живот кроз упознавање са облашћу планирања, организовања, спровођења и евалуације друштвених акција усмерених на промоцију и остваривање права детета.

ПОСТУПАК САЗНАВАЊА:

- увод у заступање (шта је заступање, три приступа заступању),
- дефиниција проблема,
- анализа проблема,
- одређење циљева,
- идентификовање и анализа особа/организација значајних за реализацију циља („Стејкхолдера"),
- избор техника/израда плана активности,
- одређење начина спровођења мониторинга и евалуације,
- спровођење акције – организовање, мониторинг,
- финална евалуација.

МАТЕРИЈАЛ: оловке, фломастери, флип-чарт папир, селотејп, прилог 1 – Материјал за наставника „О заступању", примерак Конвенције о правима детета или прилог „Картице права" кориштен на претходним радионицама

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: радионица није временски одређена, није ограничена једним школским часом или уобичајеним временским оквиром за извођење радионица. Планирана је тако да се организује по корацима који представљају битне фазе процеса заступања и подсетник су за наставника који треба ученицима да их представи и води их кроз њих. Редослед корака је битан утолико да се не прелази на наредне кораке док нису анализирани претходни, могуће је да ће резултати анализе некада враћати на предходне кораке, како би били редефинисани. Пошто није могуће предвидети време потребно за прораду свих фаза у сваком специфичном случају, на наставнику је да у складу са потребама ученика и темпом рада процени и одреди динамику реализације предвиђених корака.

ТОК РАДИОНИЦЕ:

(Основа за припрему радионице био је приручник за водитеље група ЗаПраво ми, Центар за права детета, 2005)

Напомена за наставника: како би ученици били активнији, у што већој мери укључени у процес и да би се дошло до што више идеја, било би корисно да од другог корака, закључно са седмим, раде по групама. Свака група би развијала своју идеју, уз ваше праћење и помоћ. Групе би требало да имају не мање од 4 и не више од 6, 7 чланова. Када су све групе извежбале све фазе осмишљавања акције заступања на свом примеру, након завршеног седмог корака, представљају једни другима своје замисли и бирају идеју коју ће сви заједно реализовати.
Ваш је задатак да све наведене теме представите ученицима и затим да пратите њихов групни рад, да им помажете да на свом примеру примене ново знање. При томе ћете углавном имати улогу теста реалности (да ли су им идеје

[1] 1 Радионица је конципирана тако да помогне наставницима и ученицима који на нивоу школе или у својој локалној заједници желе да спроведу неку од акција заступања.

*оствариве) и подстицања долажења до нових идеја, кроз скретање пажње на оно чега се нису сетили. Резултате свог рада групе могу представљати осталима након сваког завршеног корака, спорадично, или тек на крају, када је цео процес осмишљен (након завршеног седмог корака). За сваки корак је наведен начин на који се може представити ученицима и увести у групни рад. Током извођења овог практичног дела, имајте на уму да се од ученика очекује само усвајање **основних** информација о свакој фази планирања и извођења процеса заступања.*

Корак 1 - Увод у заступање
Циљ овог корака је упознавање ученика са процесом заступања.

Наставник уводи ученике у тему заступања као процеса којим ће се бавити (користећи прилог 1 – Материјал за наставника „О заступању"). Наставник то повезује са садржајима које су чули на претходним радионицама, у смислу да је заступање један од начина да се активно односимо према проблемима у свом окружењу. У општим цртама описује три облика заступања. Након излагања о заступању генерално, нагласи да ће се кроз ове активности бавити заступањем у области права детета.

Корак 2 - Дефиниција проблема

Циљ је упознавање ученика са основним факторима на које треба обратити пажњу приликом избора и дефинисања проблема.

Дати инструкцију ученицима да се сете што више проблема из своје локалне средине, који њих лично дотичу на неки начин и да их запишу, свако за себе.

Када су записали све проблеме којих су могли да се сете, дати им следећу инструкцију: да покушају да сваки од тих проблема доведу у везу са кршењем неког права детета. У ту сврху, било би добро да свако од њих има примерак Конвенције о правима детета код себе, као подсетник (могу користити материјале са претходних радионица, нпр. „Картице права").

Све оне проблеме које не могу да доведу у везу са кршењем неког од права детета, нека прецртају, тим проблемима се овога пута неће бавити.

Индивидуално извештавају о идентификованим проблемима; наставник их бележи на великом папиру. Док се ова активност одвија, наставник и цела група размишљају о томе како се наведени проблеми могу груписати по сличности и разврставају их правећи и модификујући категорије у ходу, у зависности од проблема који се износе.

Када су сви проблеми излистани, добијено је више међусобно сличних група. Ученици се на основу својих преференција опредељују на којој би групи проблема волели даље да раде и тако се формирају мале групе.

Након поделе у мале групе, задатак сваке је да изабере један конкретан проблем на којем би даље радила и да покуша да га што јасније дефинише.

Наставник их обилази и помаже им.

Корак 3 - Анализа проблема

Циљ је основно упознавање ученика са техникама анализе проблема, демонстрација врсте информација које се тим путем могу добити и њиховог значаја за даље планирање процеса заступања.

Ученици раде у истим групама и на истој идеји. Наставник им представља технику *дрво проблема,* дајући инструкције ученицима корак по корак:

Прво затражити од група да нацртају стабло и у њега упишу проблем, онако како су га дефинисали.

Затим цртају гране и у њих уписују разне последице проблемске ситуације (последице трајања проблема, актуелне и будуће могуће последице ваших будућих акција на одређене појединце, групе и организације), којих год се могу сетити.

Затим их наставник усмерава да размишљају о узроцима проблема и упишу их у корење дрвета.

Следећи корак је да размишљају о разним факторима у социјалној средини – шта може да им помогне у остваривању циља, а шта да то отежа (олакшавајући и отежавајући спољни фактори) и да их упишу у одговарајући простор на папиру.

Током извођења наведених активности, водитељ обилази групе, прати њихов рад и помаже им – размишља заједно са њима, даје им идеје, наводећи факторе којих се нису сетили, подстиче их да што целовитије сагледају проблем.

Корак 4 - Одређење циљева

Циљ је да се ученици упознају са основним карактеристикама добро дефинисаног циља.

Ученици и даље раде у истим групама.

Наставник усмерава ученике на то да се врате свом проблему, онако како су га дефинисали и да се запитају: „Шта ми поводом тога желимо да учинимо, на који начин желимо да променимо ту ситуацију ?" Нека запишу циљ који желе да остваре.

Кажите им да је добро дефинисање циља веома битно јер он даље усмерава избор одговарајућих активности, избор савезника, итд. Стога ћете сада покушати да још боље, прецизније и јасније одредите жељене циљеве.

Добро дефинисан циљ је, прво, *специфичан, конкретан*.
Вратити их на њихов пример – користе ли у дефиницији речи чије је значење сувише уопштено, нејасно? На пример, ако се циљ дефинише као *помоћ деци оближњег насеља да добију игралиште*, још увек није јасно шта они поводом тога конкретно желе даураде (да ли желе да информишу локално

становништво о важности тог проблема; да ли желе да утичу на став локалних власти о том проблему...).

Даље, циљ мора бити *мерљив*.
Да ли њихова дефиниција циља садржи информације о томе *ко* (планира), *шта* (да ради), *где* и *када*? На тај начин, циљ се не само даље конкретизује, већ постаје и проверљиво да ли је остварен.

Следећа ставка битна за успешност акције заступања је да се сви чланови тима *слажу* у погледу одређења циља. Да ли се у малој групи сви слажу са досадашњом дефиницијом циља?

Наредна карактеристика добро дефинисаног циља је његова *реалистичност, достижност*.
Како им се чини, да ли је остварење циља њима достижно (и с обзиром на време које имају на располагању, и с обзиром на људе којима располажу, знања, могућности,...)?

И последња карактеристика је *временска одређеност циља*. Да ли њихове дефиниције циља садрже временску одредницу (када ће се активности одвијати, односно колико ће трајати), која је и остварива?

Корак 5 - Идентификовање и анализа особа/организација значајних за реализацију циља („Стејкхолдера")

Циљ је усмерити ученике да размишљају у правцу проналажења особа, група и организација које су у било ком смислу значајне за њихову акцију и да их имају на уму као битне факторе приликом планирања даљих акција.

Наставља се рад у истим малим групама.

Наставник даје инструкцију да, имајући у виду проблем који желе да реше и циљ који су поставили, размисле о томе које све особе и/или организације су на било који начин значајне за остварење њихове идеје, на кога би све њихова акција утицала (циљна група, група којој је пројекат намењен; особа или организација која има моћ да реши проблем од којег су пошли; особа/ организација чије би им одобрење требало за извођење неке планиране акције; да ли је интерес још неке групе / организације да се тај проблем реши; да ли би њихова акција на неки начин утицала на још неке групе, особе, које нису директно укључене у њихову идеју; ...).

Када су записали све појединце/групе/организације којих су могли да се сете, дати им инструкцију да одвоје особе/организације које би имале позитиван утицај на њихову акцију, које би могле помоћи и оне које би имале негативан утицај, које би им могле отежати остварење циља. Усмерити их да размишљају прво о могућим савезницима – да ли би неког са тог списка могли укључити у свој подухват? Ако би га укључили, могу размишљати и о томе када би био погодан тренутак да се та особа/организација укључи, у којој фази процеса заступања?
Затим им скренути пажњу на особе/организације које им могу отежати остварење циља – могу ли смислити неки начин да њихов утицај умање или избегну?

Корак 6 - Избор техника/израда плана активности

Циљ је да се ученици упознају са различитим врстама могућих активности уобичајених у процесу заступања и да науче да планирају њихово извођење.

Ученици настављају да раде у истим малим групама, развијајући даље своју идеју.

Наставник наводи ученицима неке од уобичајених техника спровођења заступања (*умрежавање,* односно остваривање сарадње са што већим бројем појединаца или организација, *формирање коалиција* које подразумева проналажење партнера са којим се предузимају заједничке активности, остварује сарадња, затим *лобирање* које подразумева директну комуникацију са особама које могу непосредно утицати на остварење вашег циља или особа које имају утицај на њих, важно је убедити их да подрже вашу активност, *различите едукативне активности*, *покретање кампања, рад са медијима*).
Наставник додаје да активности могу бити и ужег обима (организовање неке локалне акције, или неког догађаја у школ, на пример).

Затим их усмери на њихов пројекат који су до сада развијали – да размисле којим активностима би се он могао реализовати.

Напомена за наставника: Нека се определе за једну или више активности које сматрају најадекватнијим за остваривање њиховог циља (водити рачуна да им замисли не буду преамбициозне и нереалистичне, у смислу избора већег броја активности, или избора комплексних активности, као што су медијска кампања или лобирање. С обзиром на временско ограничење и њихов недостатак искуства, препоручљиво је да се определе за једну активност).

Када су се групе определиле за једну активност, прелазе на израду плана акције. Наставник објашњава да је важно да унапред знамо које све кораке морамо да предузмемо да бисмо остварили планирану активност, шта све конкретно морамо да урадимо и ко је задужен за који задатак, да не би дошло до забуне и да бисмо били ефикасни.

Затим им даје инструкцију да покушају да наведу све конкретне задатке, послове, које би морали даураде, да би остварили планирану активност и да забележе сваки задатак на посебном папирићу. Подстицати их да послове што више конкретизују; пратити да не пропусте неки корак.

Када су записали све задатке којих су се сетили, наставник наводи да је значајно да временски распоредимо задатке како бисмо знали кад шта треба да урадимо да бисмо остварили свој план.

Свака група добија велики папир на којем је исцртана водоравна линија са стрелицом окренутом на десно. Задатак им је да папириће са исписаним задацима распореде дуж те линије, на тај начин што ће задатке које треба прво обавити ставити лево, на почетак линије, па следеће ка десном крају, редом до последњег.

Следећи корак у изради плана акције је да за сваки предвиђени задатак одреде колико ће трајати и када ће се одвијати (да наведу датум или што прецизнији временски оквир за сваки посао који треба урадити).

Последњи корак је расподела задужења – треба да одреде, имајући у виду склоности чланова групе, ко ће обавити који задатак. Да би се заштитила ефикасност групе, било би добро да одреде и „резерву" за сваки задатак, особу која би се ангажовала у случају да је онај ко је првобитно задужен за задатак из неких разлога спречен да га обави.

Корак 7 - Одређење начина спровођења мониторинга и евалуације

Циљ је да се ученици упознају са потребом за праћењем успешности остваривања планираног и начинима на које се то може постићи.

Наставник укаже на то колико је важно пратити успешност оствареног да бисмо знали у којој мери смо постигли свој циљ. Такође, већа или мања неуспешност у остваривању неког циља нам је важна лекција за следеће акције, јер нам омогућава да се припремимо на могуће тешкоће које раније нисмо предвидели.

Затим објасни ученицима да се, када се изводи већи број акција, или се изводе сложене акције, не прати само успешност остваривања коначног циља (што зовемо евалуацијом), већ и успешност остваривања сваке фазе (што зовемо мониторингом).

С обзиром на број активности које ученици планирају да изведу и њихову сложеност, наставник процењује да ли има смисла радити мониторинг (дефинисати фазе пројекта, планирани циљ сваке и начин процене да ли је он остварен). Уколико су групе планирале једну или мањи број једноставних активности, радити са њима само на одређењу евалуације.

Ради одређења начина процене успешности целокупног процеса заступања (евалуације), усмерити ученике на њихов претходно дефинисан циљ – на које начине би могли проверити да ли су то и постигли.

Прилог 1 – Материјал за наставника „О заступању"

Заступање се односи на активности чији је циљ измена закона, политике или уобичајене праксе људи на положајима, или повећање утицаја одређене популације на процес доношења одлука у заједници. Могу га вршити обучени професионалци разних струка, чланови невладиних организација, локалних група и удружења, локалне самоуправе, представници цркве.

Три су могућа приступа заступању:

1. Заступање угрожене популације (популације захваћене проблемом)
Примењује се у ситуацијама када угроженој популацији недостају знања и вештине да сама себе заступа, те да сама буде агенс промене. Организације које поштују принципе партиципације и оснаживања обично му приступају као почетној опцији, са циљем да с временом угрожена група сама преузме заступање својих интереса.
Проблеме којима се на овај начин приступа често је идентификовао неко ван саме угрожене популације и везани су за званичнике.
Пошто овај вид заступања спроводе обучени професионалци, у процесу се располаже већим бројем информација, као и увидом у ширу перспективу проблема. Такође, на овај начин брже се приступа решавању проблема, али се не подстиче повећање капацитета за делање угрожене групе.

2. Заједничко заступање у сарадњи са угроженом популацијом
Циљ овог облика заступања је, поред глобалних, горе наведених, и јачање капацитета угрожене популације да сама заступа своје интересе.
У овом случају, спољни фактор мобилише капацитете угрожене популације. Акције се заједнички планирају и изводе.
Применом овог модуса заступања повећава се приступ моћи одлучивања угрожене групе и развијају њихове способности заступања својих интереса. С друге стране, у односу на претходно наведени вид заступања, овај може бити спорији у достизању циља, јер захтева договор и слагање свих страна које у њему учествују.

3. Угрожена популација самостално заступа своје интересе
Један од специфичних циљева овог облика заступања је и повећање свести саме групе која га предузима о могућностима, продуктивности заступања, као и о сопственим способностима за извођење тих активности. Иако процес заступања планира, организује и изводи сама угрожена популација, он може бити у неким ситуацијама иницран споља.
Овај вид заступања у највећој мери оснажује угрожену групу, даје јој самопоуздање и самопоштовање, као и свест о могућности борбе за своја права и интересе и убудуће. Опасност овог облика заступања је могуће присуство осветe која усмерава акције, а чега често на почетку, а понекад и током целог процеса група није свесна. Пошто у овај процес најчешће нису укључени професионалци, располаже се и мањим бројем релевантних информација, и/или недостаје шира перспектива виђења проблема.

Циклус заступања

Процес заступања се може поделити на пет етапа. Свака од њих има своју специфичну улогу и значај и логички следе једна из друге. Одвијају се сукцесивно, једна за другом, мада се у пракси често и преклапају.

Прва етапа се базира на **дефиницији проблема**. На почетку је потребно што прецизније одредити шта је проблем којим ће се група бавити.

Суштина ***друге етапе*** је **истраживање и анализа проблема**. Испитују се што детаљније његови извори и последице.

Трећа фаза **се тиче планирања стратегије**. Дефинише се циљ који се жели постићи; стратегија, начин на који ће се он постићи; технике које ће се при том користити; ко су потенцијални савезници групи на том путу; који су потенцијални ризици; прави се временски план активности; расподељују се обавезе и одговорности; одређују показатељи успеха и начин њиховог процењивања.

Четврта фаза **се односи на извођење планираних активности**, које се све време прати и координира.

Пета фаза **је евалуација**. Она подразумева и праћење активности (да ли су се одвијале у складу са постављеним временским планом; да ли су постизале предвиђену сврху,...) и процену достизања коначног циља, према унапред утврђеним мерилима.

Поменути сукцесивни след наведених фаза не треба строго схватити, јер свака наредна фаза баца ново светло на претходне. На пример, након извршене анализе проблема, сам проблем се може другачије дефинисати; или се након анализе потенцијалних савезника/особа или организација које могу отежати остварење постављеног циља, сам циљ може у већој или мањој мери променити. Овај „корак напред – корак назад" уобичајен је пут током процеса заступања. Он не представља знак лошег рада, већ је одраз вашег све бољег упознавања теме и околности и ваше флексибилности, у смислу да нови увиди коригују раније поставке.

Да закључимо – наведени след фаза подразумева да се не креће у нове фазе уколико претходне нису завршене, али зато свака следећа фаза може утицати на кориговање поставки из претходних.

XVIII РАДИОНИЦА: ШТА СМО НАУЧИЛИ?

ЦИЉ: На занимљив и конструктиван начин проверити колико су нових знања везаних за радионице које им нуде садржаје о правима детета ученици усвојили.

Радионица која се налази пред вама је опциона. Сврха радионице за проверу знања је да се на занимљив и игровни начин провери колико су ученици разумели права детета, као и да се ученици опусте и забаве. Важно је напоменути да ова радионица представља само један од начина на који наставници могу заједно са ученицима да кроз наведене кораке раде на утврђивању и дубљем схватању права детета. За одговоре на питања, као и помоћ за вођење дискусије, наставник може консултовати теоријски део овог приручника.

МАТЕРИЈАЛ ЗА РАД:

- прилог 1 - Картице са ситуацијама кршења права детета
- прилог 2 - Заблуде везане за Конвенцију
- прилог 3 - Аргументи

ВРЕМЕНСКО ТРАЈАЊЕ: радионица није временски одређена, а предложени садржаји могу се обрадити кроз више часова.

ТОК РАДИОНИЦЕ:

Могућност реализације 1

Које/а право/а су прекршено/а у датој ситуацији?

Сваки ученик извуче картицу на којој је описана одређена ситуација у вези са кршњем одређеног права детета (прилог 1).

Напомена за наставника: претходно исећи прилог 1 - Картице са ситуацијама кршења права детета. Важно је да има онолико картица колико има ученика у групи. У случају да је група већа од предложеног броја картица, наставник може додати још неке примере и на тај начин формулисати нове картице.

Наставник даје инструкцију ученицима да шетају по простору и између себе размене примере и формирају групе у односу на право које је угрожено/ прекршено. У неким примерима ће бити више промишљања и дилема у коју групу да се сврстају јер се крше нпр. два права. Ученици остају у формираним групама.

Ови примери треба да буду повод за дискусију и рекапитулацију знања о:

- **правима која су деци гарантована**

  Могућа питања:
  - *Која су све права детету у конкретним ситуацијама прекршена?*
  - *Који документ гарантује наведена права?*

- *Да ли је наша земља у обавези да примењује ова права? И, ако јесте, због чега је у обавези?*

- **недељивости права и њиховој међузависности**

Могућа питања:

- *Због чега је било проблема приликом формирања група?*
- *Да ли постоје више или мање важна права?*
- *Да ли постоје права која су у одређеним ситуацијама приоритетнија?*
- *Да ли постоје права која представљају претпоставку за остваривање свих осталих права гарантованих Конвенцијом о правима детета?*
- *Која су то права? Како је та права назвао Комитет за права детета?*
- *У којим примерима ситуација су ова права/принципи прекршени?*

- **дискриминацији**

Могућа питања:

- *Која од наведених ситуација указује да је прекршено право детета на недискриминацију?*
- *Шта значи бити дискриминисан?*
- *Због чега су нека деца дискриминисана?*
- *Шта су стереотипи, а шта предрасуде?*
- *Како можемо да се боримо са стереотипима и предрасудама?*

- **правима и одговорностима**

Могућа питања:

- *Ко је све у конкретним ситуацијама одговоран за кршење права детета?*
- *Да ли су само одрасли одговорни?*
- *На остваривање којих права из наведених ситуација ми можемо највише да утичемо, а на остваривање којих најмање?*
- *Шта ми можемо да урадимо у конкретним ситуацијама? Коме све можемо да се обратимо? Ко може да нам помогне?*

Могућност реализације 2

Рекапитулација кроз истине и заблуде о Конвенцији о правима детета

Учесници су подељени у групе, свака група добија по 2 тврдње, односно заблуде, везане за Конвенцију о правима детета (прилог 2) и задатак да смисли аргументе којим ће је оповргнути. Следи излагање група. Наставник може допунити аргументације група читајући прилог 3.

Прилог 1 - Картице са ситуацијама кршења права детета

1. Моја браћа иду у школу, али ја сам девојчица и родитељи ми не дозвољавају да идем у школу јер морам да помажем у кући.

2. У инвалидским сам колицима. У школу не идем јер школа нема прилаз за колица, а и све учионице су на спратовима.

3. Живим у селу. После школе морам да помажем родитељима на њиви. Касно увече се враћамо и ја сам толико уморан да не могу да урадим

4. Ја сам другачије вероисповести од мојих вршњака у школи. Желим да идем на веронауку и да учим о својој религији. У школи кажу да не могу само за мене да организују верску наставу и кажу ми да зато треба да похађам грађанско васпитање.

5. Многи моји вршњаци одлазе у кладионицу и тамо проводе доста времена.

6. Имам 14 година и живимо у великом граду. Многи моји вршњаци редовно користе марихуану. И ја сам пробао.

7. Имам 12 година. Живим у једној азијској држави. Радим у фабрици са великим бројем својих вршњака по 12 сати дневно. Не идем у школу.

8. Родитељи ме још од малена туку и ударају. Често имам модрице и маснице по телу.

9. Живим у селу, а идем у основну школу која је у граду. Вршњаци ме избегавају, кажу да се ружно облачим и погрдно ме зову „сељанком".

10. Разредна ми је узела ранац и прегледала га, јер је мислила да сам ја Милошу украо мобилни телефон.

11. Моја комшиница која ради у фризерском салону каже да наставница математике стално у фризерском салону оговара, коментарише своје ученике и њихове родитеље и наводи њихова имена.

12. Моја лекарка је казала разредној да су моји родитељи ХИВ позитивни. Она је то изнела на Наставничком већу. Плашим се последица.

13. Наставница ме стално назива погрдним именима. И моје другове често назива: магарче, глупане и говори нам погрдне реченице које нас омаловажавају.

13. Моји родитељи никада не долазе у школу, ни на родитељске састанке ни по позиву наставника и разредне. Стидим се тога и не знам шта да кажем разредној.

14. Јако смо сиромашни. Имам само један оброк дневно и често сам гладан.

15. Немамо новца да купимо гардеробу. Моја мајка понекад оде у Црвени крст и добије одећу. Срамота ме је своје поцепане одеће.

16. Имам 14 година и радим на једној плантажи по цео дан. Зарађујем и новац. Моји родитељи ме терају да идем у школу, а ја не желим јер не волим школу.

17. Глувонем сам. Истерали су мене и мог друга из ресторана јер други гости не воле да виде и буду у присуству глувонеме особе.

18. Ромске сам националности. Са својим братом сам дошао на базен да се купам. Када смо хтели да купимо карту, нису нас пустили јер ћемо, наводно, упрљати воду нашим телом.

19. Моја мама и ја смо припадници једне мање верске заједнице. То знају наше комшије и стално нас називају погрдним именима и забрањују својој деци да се због тога друже са мном.

20. Комшија који живи преко пута нас ме је пре неки дан позвао у своје двориште, наводно да му нешто помогнем, и тада ме непристојно додиривао по телу.

21. Болестан сам. Не могу да одем код лекара јер немам здравствену књижицу, а моји родитељи немају новац да плате преглед.

22. Родитељи ме терају да просим по граду. Ако не прикупим довољно новца, кажњавају ме и пребијају.

Прилог 2 - Заблуде везане за Конвенцију о правима детета

1. Конвенција о правима детета говори само о правима мале деце, којима је још увек потребна брига и заштита одраслих.

2. Конвенција о правима детета је међународни документ, тако да, уколико то не жели, наша земља не мора да се придржава њених одредби, без обзира на то што га је ратификовала.

3. Конвенција о правима детета даје деци неограничену слободу и дозвољава им да раде шта хоће.

4. Деца нису зрела да самостално одлучују у своје име, а самим тим нису зрела ни да учествују у доношењу важних одлука.

5. Нека права су важнија од других.

6. Највеће обавезе у остваривању Конвенције о правима детета имају родитељи и деца.

7. Примена Конвенције о правима детета је веома скуп ‘’пројекат’’ и могу да га приуште само богате земље.

Прилог 3 - Аргументи

1. **Конвенција о правима детета говори само о правима мале деце, којима је још увек потребна брига и заштита одраслих.**

Заблуда. Конвенција о правима детета дефинише дете као особу испод 18 година старости, осим у случајевима када се пунолетство у некој држави стиче раније. То значи да је у нашој земљи особа до 18. године заштићена овим међународним уговором. Оно што често збуњује људе који се први пут сусретну са овим уговором јесте понављање појма „дете". Међутим, без обзира на термин који се користи у Конвенцији, ми можемо, када мислимо на нешто старије особе, да користимо и појмове као што су млада особа, адолесцент, средњошколац и сл.

2. **Конвенција је међународни документ, тако да, уколико то не жели, наша земља не мора да се придржава њених одредби, без обзира на то што га је ратификовала.**

Заблуда. Доношењем Закона о потврђивању међународног уговора, он постаје део домаћег законодавства, а држава је у обавези да гарантује његову примену.

3. **Конвенија о правима детета даје деци неограничену слободу и дозвољава им да раде шта хоће.**

Заблуда. Конвенција о правима детета не омогућава деци да раде шта хоће. Права детета не значе апсолутну слободу чињења. Учећи децу о њиховим правима, ми код њих развијамо осећај за одговорност и помажемо им да се развију у зреле особе. Такође, учимо их да та иста права припадају и другима. Права појединца ограничена су правима која имају и друге особе, тако да се у исто време дете или млада особа учи да поштује права других особа или група.

4. **Деца нису зрела да самостално одлучују у своје име, а самим тим нису зрела ни да учествују у доношењу важних одлука.**

Заблуда. Без обзира на узраст, дете је у стању да изрази своје потребе или жеље. Што је старије, оно је способније да изрази сопствено мишљење, поготово о стварима које га се непосредно тичу. Наравно, питање је како дете ово изражава и да ли су одрасли спремни да га саслушају. Веома мало дете се мршти, плаче, негодује, нешто старије дете може да побегне од ствари или ситуације које му се не свиђају или да се приближава уколико му се ситуација тј. ствар свиђају. Старије дете користи говор и може јасно да изрази своје мишљење. Веома је битно да одрасли узму у обзир мишљење и ставове детета, не само зато што на тај начин имају слику о томе шта дете мисли, већ и стога што дете учи да се слободно изражава, а да касније и само уважава мишљења других особа и тако развија дух сарадње и поштовања.

5. **Нека права су важнија од других.**

Заблуда. Не постоје више и мање важна права. Сва права су подједнако важна, само су нека у одређеној ситуацији за појединo дете најзначајнија и тада њихово остваривање, односно заштита, постаје приоритет.

6. **Највеће обавезе у остваривању Конвенције о правима детета имају родитељи и деца.**

Заблуда. Највећа одговорност у остваривању и заштити права детета лежи на држави, као уговорници овог документа. Наравно, нико не може да одузме права које родитељи имају, али држава може да помогне родитељима у остваривању ових права, а у случајевима где родитељи нису у стању да се брину о детету држава преузима ту улогу. Деца су такође одговорна, у смислу да могу да се информишу о постојању документа који штити њихова права, да могу да информишу своје вршњаке, да воде рачуна да својим деловањем не крше права које имају друге особе и сл.

7. **Примена Конвенције о правима детета је веома скуп "пројекат" и могу да га приуште само богате земље.**

Заблуда. За остваривање и примену права набројаних у Конвенцији нису потребна велика материјална средства. Наравно, адекватна здравствена заштита, смештај и брига о деци без родитељског старања и сл. захтевају средства која држава мора да уложи, али је пре свега битна жеља и воља сваког појединца, па и државе, да се омогући деци да уживају своја права. Уосталом, кад је реч о праву детета да изрази своје мишљење у стварима које га се тичу, да ли је адекватан изговор да га је немогуће остварити из економских разлога?

ЕВАЛУАЦИЈА ПРОГРАМА

На крају, односно у завршној фази реализације програма, важно је да се још једном сагледају резултати. Ученици треба да добију могућност да размисле о томе шта је обука донела сваком од њих појединачно, или шта је донела групи. Осим тога,, на крају обуке би требало свим ученицима омогућити да наставнику дају повратну информацију, односно евалуацију спроведеног програма.

Пожељно је да евалуацију програма наставник повремено реализује и током његове реализације јер ће информације добијене од ученика допринети већем квалитету предстојећих активности и садржаја.

Дајемо неколико предлога за евалуацију програма, а наставник ће у зависности од ситуације, времена, садржаја, одредити који би понуђени модел био оптималан.

ПРЕДЛОЗИ ЗА ЕВАЛУАЦИЈУ ПРОГРАМА (током и на крају обуке)

Мува

Методом муве наставник добија повратну информацију о стању, жељама, осећањима или утисцима учесника у форми кратких и јасних ставова. Наставник и ученици седе у кругу (или за столовима). Наставник објашњава начин одвијања методе. Веома је важно да се појединачни искази не дискутују и не коментаришу. Прецизно се формулишу питања на која учесници треба да одговоре, на пример:

- „Како се тренутно осећам?"
- „Шта сам научио или искусио?"
- „Како могу да применим у школи оно што сам научио?"

„Упецао сам..."

Сваки ученик црта на великом листу папира рибарску мрежу са широким отворима. Затим сваки учесник треба да оцени свој „улов" тј. сазнања која је стекао на обуци. У поља мреже се уписују позитивни резултати обуке. Непотребна риба, тј. аспекти обуке који за ученика нису толико употребљиви, бацају се назад у море, тј. бележе се изван мреже.

Варијанта:

Рибарска мрежа и море или језеро се нацртају на модерацијској табли. Сваки учесник добије одређени број картица (које могу бити исечене у облику рибе) које може да закачи на мрежу или у море.

Шта ћу испричати након семинара?

Метода служи за рефлексију о утисцима са обуке са различитих становишта. Ученици заузимају ставове о следећим питањима:

- Шта ћу испричати одељењском старешини о обуци?
- Шта ћу испричати другарима из одељења?
- Шта ћу испричати другарима из Ученичког парламента?
- Шта ћу испричати код куће?

Одговори се не коментаришу.

Мета

На флип-чарту се нацрта велики круг који је подељен на 4 или 8 делова – мета као у пикаду. Под насловом „Колико сам био задовољан?", сваком пољу је додељена једна тема (пише се поред, са стране), на пример: атмосфера у групи, корисност садржаја, интересантност садржаја, рад наставника, колико сам био задовољан, сл. Ученици добијају онолики број самолепљивих тачкица (или маркере) који означавају поене колико има поља. Оцена се спроводи давањем поена од стране учесника. У зависности од своје процене, учесници додељују поене: 100% задовољни, поен иде у средину мете („погодак у центар"), 0% задовољни, поен иде до саме ивице поља.

Овакав вид евалуације видљив је на први поглед, омогућава квалитативне оцене, одмах се документује, не захтева пуно времена, оцене су анонимне. За наставника може бити важно да заједно са ученицима размисли о томе зашто су одређени поени далеко од центра мете.

Метода три речи

Ученици у овој методи имају минут времена да смисле три карактеристике којима би могли да изразе досадашњи утисак о обуци/конкретном часу. Затим, свако од ученика наводи своје три речи. Одговори се не коментаришу.

Написаћу шта мислим...

У центру учионице се налазе цедуљице. Сваки ученик узима једну или више њих, и записује своју повратну информацију о конкретном часу или до сада реализованом програму. Наставник сакупља цедуљице и враћа их у центар учионице остављајући страну са исказима на доле тако да се не види. Ученици извлаче цедуљице и читају оно што је написано. Аутор цедуље може да изнесе додатни коментар.

Расположење

На припремљеном плакату ученици дају своју оцену програма. Сваки од ученика добија самолепљиву тачкицу. Процена расположења се може применити како на крају једне фазе рада тако и на крају обуке.

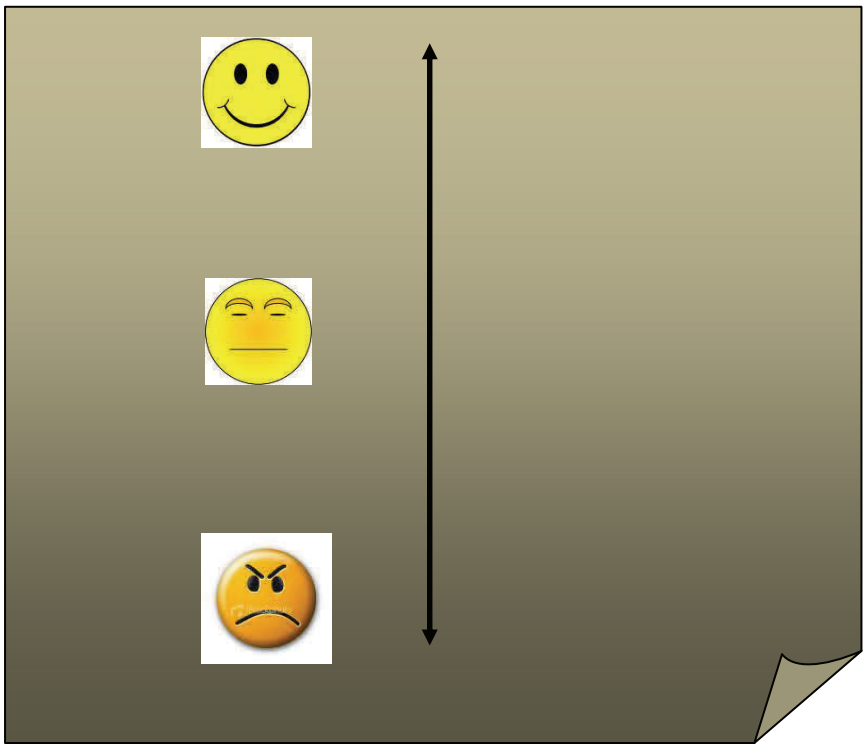

Барометар расположења

Формулар за евалуацију

ЕВАЛУАЦИОНИ ЛИСТ

Поштовани ученици,

Да бисмо наше будуће радионице/часове учинили садржајнијим, молимо вас да искрено одговорите на питања која следе.

Процените у целини *Програм о правима детета* који сте похађали, помоћу скале од 1 до 5, при чему 1 означава - ,,уопште ми се не допада", а 5 - ,,изузетно ми се допада". Молимо вас да заокружите одговарајући број у свакој колони.

Свеукупна оцена програма	1	2	3	4	5
Рад водитеља семинара	1	2	3	4	5
Корисност садржаја	1	2	3	4	5
Теме семинара обуке	1	2	3	4	5
Занимљивост садржаја	1	2	3	4	5
Радионичарски начин рада	1	2	3	4	5
Атмосфера у групи	1	2	3	4	5
Услови за рад	1	2	3	4	5

Шта Вам се највише допало?

_____
_____
_____
_____

Шта ће Вам бити најкорисније од садржаја?

_____
_____
_____
_____

Шта Вам се најмање допало?

_____
_____
_____
_____

Ваши предлози и сугестије.

_____
_____
_____
_____

Хвала на сарадњи !

Кратак водич кроз права детета/ученика у образовном систему (основна и средња школа)

Centar za prava deteta

UCPD
UŽIČKI CENTAR ZA PRAVA DETETA

Pestalozzi Children's Foundation
Education and intercultural competence – worldwide

Водич је настао у оквиру пројекта „Образовање за права детета", који реализује Ужички центар за права детета у сарадњи са партнерским организацијама: НВО "Nexus" из Врања, "Имам идеју" из Краљева, "Друштво за заштиту деце и младих - Отворени клуб" из Ниша, "Центар за креативни развој" из Књажевца, а уз подршку швајцарске Песталоци дечје фондације.

Кратак водич кроз права детета/ученика у образовном систему (основна и средња школа)

Ауторка: Марија Петровић

Увод

У савременом свету стицање знања и вештина потребних за живот нису више одговорност само породице. У највећој мери процес образовања одвија се кроз организовани систем за чије функционисање је одговорна држава. Како деца проводе пуно времена у образовно-васпитним установама, постаје нарочито значајно обезбедити да у овом систему сва њихова права буду испуњена, а када то није случај, да постоје поступци за заштиту истих.

Прилог је првенствено намењен деци старијих разреда основне школе и средњошколцима, родитељима деце, али и наставницима, ради лакшег препознавања и остваривања права. Мислим да може бити користан и свима онима који раде са децом и којима се деца могу обратити ради помоћи и подршке у току образовања. Идеја нам је да информације буду кратке јер је сврха прилога да буде практично средство у свакодневим ситуацијама у којима се деца могу наћи у школи.

У Прилогу можете пронаћи информације о правима која имају деца у оквиру образовног система. Поред краћег објашњења самог права налази се и информација о томе ко је у школи одговорна особа којој се прво треба обратити, као и коме се може обратити ако први захтев остане без одговора. Такође, можете пронаћи описане најважније поступке у којима се дете може наћи у школи. Осим права, имате и информације о обавезама и одговорностима ученика. Описане су санкције и поступци у којима се оне утврђују.

Право на образовање[1]

Свако има право на образовање и васпитање и сви су једнаки у остваривању овог права. Када неко не може да оствари ово право на уобичајен начин или овај начин не доприноси у довољној мери његовом образовању (јер је сиромашан, има сметње у развоју и/или је дете са инвалидитетом, дуго се

[1]Сва права су права садржана у Закону о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС" бр 72/2009, 52/2011 и 55/2013, па се сва навођења чланова закона односе на овај закон, осим када је наведено да је у птиању други закон.

лечи, има изузетне способности или из другог разлога), има право да се његово/њено образовање и васпитање организује тако да уважи његове/њене образовне и васпитне потребе (члан 6). За припаднике националне мањине образовно-васпитни рад остварује се на матерњем језику. Али, изузетно, може да се остварује и двојезично или на српском језику (члан 9). Ово право се остварује у оквиру образовног система у образовно-васпитним установама. Све оне морају да се придржавају одређених правила са којима ћемо вас упознати. Ова правила служе томе да се остваре циљеви образовања и да се све активносту тако организују да буду у најбољем интересу детета и ученика и да поштују, односно обезбеде, поштовање свих права детета и ученика.

Циљеви образовања и васпитања

...Јесу пун развој сваког појединачног ученика у складу са годинама, потребама и интересовањима; циљ је и да свако од вас стекне знања, вештине и ставове који вам требају за живот, развијете стваралачке способности и креативност; да развијете способност да анализирате, примените и пренесете информације; да будете оспособљени да примењујете стечено знање и решавате проблеме, да развијете мотивацију за учење током целог живота и да вас научи да изразите своје мишљење. Циљ је и да стекнете свест о себи и самоиницијативу, да будете спремни за доношење добрих одлука за себе и да негујете здраве животне стилове, те чувате природу и животну средину и штитите животиње. Циљ је и да развијете способност да комуницирате, разговарате и сарађујете са другима и поштујете њихова права, различитости других, и њихову равноправност; поштујете језик, традицију и културу свог и других народа. Током образовања би требало да развијете разне способности – за комуницирање, разговор, сарадњу, тимски рад, да будете одговорни грађани[2]. Да усвојите вредности хуманог друштва и његових основних вредности - правде, истине, слободе, поштења и личне одговорности и да научите да поштујете и уважавате различитости (члан 4).

Образовни систем је тако организован да у већој или мањој мери већина деце може своје образовне потребе да задовољи и да своје потенцијале испуни на уобичајен начин, са мањим индивидуалним прилагођавањима. Неки ученици, пак, могу да остваре своје право уз већи степен индивидуализације рада, а тада образовна установа треба да предузме неке додатне мере.

Када је неопходно предузети изузетне мере у нечијем образовању

Ова ситуација настаје:

Када је некоме тешко ако се образује на уобичајен начин – његове потребе не могу бити испуњене на овај начин; на пример, потиче из изразито сиромашне средине, има сметње у развоју или инвалидитет, има здравствених проблема који угрожавају његово школовање, и сл. (члан 77)

или

када нечији потенцијали нису испуњени кроз образовање на уобичајен начин (на пример, нарочито је надарен за математику па предвиђени задаци не доприносе пуном развоју његовог дара јер су му прелаки и не представљају довољан извазов).

[2] Одговоран грађанин је онај који разуме да добробит друштва зависи од сваког појединца јер појединци чине друштво, па када то разуме, своје поступке планира и чини имајући у виду да они имају утицаја и на његов живот и на живот заједнице којој припада.

Сва деца којој је потребно додатно прилагодити образовни процес имају на то право – а то значи да је установа и шира друштвена заједица **дужна/ одговорна** да им обезбеди одговарајуће услове за образовање. Спектар конкретних права је широк. Образовање којим се обезбеђује да сва деца без обзира на своје лично својство и посебности у начинима на које се испуњавају њихове образовне потребе остваре своје право на образовање зове се **инклузивно образовање**. То је образовање које укључује сву децу и одговара њиховим потребама.

Ученици са сметњама у развоју и са инвалидитетом имају право на појединачну, односно групну додатну подршку или на похађање посебне школе која је додатно прилагођена њиховим потребама.

Свака школа има обавезу да организује подршку према потреби, а на који начин - зависи од самог детета. То може бити преко педагошких асистената, кроз посебне наставне/едукативне технологије, кроз израду индивидуалних образовних планова, кроз превазилажење физичких баријера за његово/њено кретање и слично.

Законом је детаљно уређено шта ко треба да ради у школи да би се детету обезбедила подршка која му је потребна, а још детаљније се она описује у тзв. Правилнику о ИОП-у[3]. Важно је да знате да је само образовна установа одговорна за обезбеђивање подршке у оквиру установе, те да се родитељи детета и дете о начинима подршке договарају са наставницима и стурчном службом школе.

Некада ће бити потребно обезбедити подршку детету осим у школи, и кроз подршку лекара и система социјалне заштите који треба да омогуће или олакшају школовање. Када подршка коју је потребно обезбедити излази из оквира права која се финансирају из буџета, говоримо о додатној подршци. То је, дакле, подршка за коју су неопходна додатна финансијска средства, а која треба да обезбеди општина у којој се ученик образује.

Правилником о додатној образовној здравственој и социјалној подршци детету и ученику[4] уређен је поступак остваривања ове помоћи. Поступак се покреће тако што родитељ затражи од лекара или у школи да се он покрене. Цела породица има могућност да учествује у доношењу мишљења тзв. Интерресорне комисије која има задатак да предложи најбољу могућу подршку за ученика и породицу. Остваривање предложене подршке, међутим, није увек једноставно јер није довољно јасно на који начин се оно обезбеђује, а у неким општинама нису обезбеђена финансијска средства[5].

За ученике основних школа који због већих здравствених проблема или хроничних болести не могу да похађају наставу дуже од три недеље, настава се организује у кући, односно здравственој установи. Родитељ, односно старатељ, дужан је да о потреби организовања наставе код куће или у здравственој установи обавести школу, члан 37. Закона о основом образовању

[3] Пун назив овог документа је „Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни програм, његову примену и вредновање", „Службени гласник РС" бр 76/2010
[4] "Службени гласник РС" бр 63/2010
[5] Више информација о конкретним правима ученика са сметњама у развоју можете пронаћи на интернет страни www.inkluzija.org , као и у водичима специјализованих организација.

и васпитању[6]. Начин на који се организује настава биће ближе одређен правилником, а школа наставу организује уз сагласност министарства.

Ученик основне школе који живи на удаљености већој од четири километра од школе има право на бесплатан превоз (члан 69. Закона о основом образовању и васпитању). У средњим школама у тим ситуацијама постоји могућност организовања наставе на даљину за редовног ученика који не може да похађа наставу због удаљености, болести или других сметњи (чл. 27. Закона о средњем образовању и васпитању[7]). Такође је потребно да родитељ поднесе захтев за сваку школску годину. И у претходном и у овом случају право ученика на коришћење ове врсте наставе није апсолутно већ може зависити од реалних ограничења које школа има у организовању оваквог вида наставе.

Права ученика

Без обзира на начине на који се одвија њихов образовни процес, сви ученици имају иста, једнака права и исте - једнаке обавезе и одговорности. Права ученика побројана су у члану 103. Закона о основама система образовања и васпитања.

Ово је листа права:

- квалитетан образовно-васпитни рад који обезбеђује остваривање принципа и циљева прокламованих законом као опште право којем "служе" сва остала;
- уважавање личности у свакој ситуацији и непрестано;
- подршка за свестрани развој личности, подршка за посебно исказане таленте и њихову афирмацију, а кроз индивидуализацију наставе о којој смо говорили;
- заштита од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања;
- благовремена и потпуна информација о питањима од значаја за његово школовање;
- информације о његовим правима и обавезама;
- учествовање у раду органа школе, у складу са овим и посебним законом;
- слобода удруживања у различите групе, клубове и организовање Ученичког парламента;
- подношење приговора и жалбе на оцену и на остваривање других права по основу образовања;
- покретање иницијативе за преиспитивање одговорности учесника у образовно-васпитном процесу уколико права из овог члана нису остварена;
- остваривање свих права детета и ученика, права на заштиту и на правично поступање школе према ученику и када повреди обавезу утврђену овим законом;
- право на стипендију, кредит, смештај и исхрану у дому ученика, у складу са посебним законом[8].

[6] „Службени гласник РС" број 55/2013
[7] „Службени гласник РС" број 55/2013
[8] Ова посебна права нису детаљно обрађена у овом водичу

Информисање ученика и родитеља

Основ остваривања свих права јесте благовремена и пуна информација о томе шта она тачно обухватају и како могу да се остваре. Због тога је једно од основних права да ученик добије ове информације о свим питањима од значаја за његово школовање. Обавеза информисања се односи на све сегменте процеса образовања - како на непосредно стицање знања, тако и на права и обавезе ученика у односу на друге учеснике у процесу образовања. Право на све информације имају и родитељи/старатељи ученика.

Ово право обухвата: благовремену и пуну информацију о томе на који начин ученик треба да се понаша у установи и које су последице ако понашање није у складу са овим правилима, шта се од њега очекује и на који начин се вреднује његов рад, коме може да се обрати када му је неопходна помоћ, како се покрећу поступци којима може да штити своја права, на који начин може да учествује у управљању установом, итд.

Важно је да знате да је ваше право да, када увидите да вам је потребна информација, ту информацију затражите од наставника, а ако вам је он не обезбеди, онда од секретаријата школе.

Правила понашања у установи (члан 43)

Школа је дужна да упозна све особе укључене у образовање – запослене, децу, родитеље/старатеље о правилима понашања на почетку сваке школске године.

Правила уређују начин опхођења и одевања у току боравка у установи, а који би требало да важе и ван ње. Она имају за циљ да се сви међусобно опходе са разумевањем, уважавањем и поштујући права других.

Правила су истовремено и права и обавезе – она вам говоре како треба да се понашате према другима и у односу на установу и то треба да поштујете, то је ваша обавеза. Уједно, она говоре и о томе како други треба да се понашају према вама - ваше је право да се они тако понашају према вама. Кршење правила од стране ученика може бити санкционисано кроз дисциплински поступак. Кршење правила од стране запослених такође може бити санкционисано у одговарајућем поступку.

Права заштита података о личности на поверљивост, приватност[9]

Право података о личности је веома јасно заштићено законима, но овде желим да вам скренем пажњу и на право на поверљивост и право на приватност који такође могу бити угрожени у школском окружењу. У свакој школи прикупља се велики број података о ученицима, родитељима, старатељима, хранитељима и запосленима. Њихово прикупљање има у основи две сврхе – прва је праћење ситуације и напретка сваког појединачног ученика/запосленог, а друга је планирање активности, како у установи, тако и на нивоу општине и целог образовног система. Подаци у бази података морају бити заштићени од

[9] Податак о личности је свака информација која се односи на физичко лице, без обзира на облик у коме је изражена и на носач информације (папир, трака, филм, електронски медиј и сл), по чијем налогу, у чије име, односно за чији рачун је информација похрањена, датум настанка информације, место похрањивања информације, начин сазнавања информације (непосредно, путем слушања, гледања и сл, односно посредно, путем увида у документ у којем је информација садржана и сл), или без обзира на друго својство информације.

неовлашћеног приступа и коришћења, а о томе постоји посебан закон. Право на поверљвост, осим онемогућавања приступа подацима који се чувају, обухвата и непреношење информација од стране оних који су неке личне информације сазнали о вама да би на прави начин обавили свој посао – лекари, психолози, наставници, социјални радници, итд. А то значи и да се разговор са вама обавља на начин који обезбеђује да друга (неовлашћена лица) нису присутна. Важно је да знате да сви професионалци који у свом послу морају да сазнају податке о вама имају обавезу да их чивају, тј. ви у односу на њих имате право на поверељивост. И на крају, право на приватност подразумева да нико нема право да без ваше сагласности и сагласности ваших родитеља преноси јавно податке о вама, било усмено и писмено, било путем аудио или видео-записа.

Школа не сме да даје податке неовлашћеним лицима. Неовлашћена лица су сва она која немају никакве везе са образовањем одређенег ученика или заштитом његових права у другим системима и нису законом овлашћена да користе податке (члан 10д) Овлашћена лица из других система могу бити из полиције, правосуђа, система социјалне заштите, лекари, омбудсман, повереник за равноправност и сл. тела.

Новинари, друга деца, родитељи друге деце, наставници који нису укључени у образовање детета, не би требало да имају приступ подацима, као ни видео и аудио-записима.

У једном ширем погледу, и ученици и њихови родитељи требало би са пажњом да се опходе према ширењу информација и погрешних информација једних о другима, како непосредно, тако и путем телефона и интернета. ***Важно је знати да свако има право на заштиту свог идентитета, података о личности и приватности, а свако нарушавање приватности може да буде санкционисано.*** *Право на приватност штити се посебним правилима у свим системима, а право на тајност података о личности је заштићено посебним законом – Закон о заштити података о личности*[10]*.*

Кроз кривично-правни систем право се штити преко кривичних дела којим се санкционише кршење овог права. Свака сумња на кривично дело пријављује се тужилаштву и/или полицији. Свако лице старије од 16 година може самостално да поднесе кривичну пријаву тужилаштву. Ви не морате знати да ли је неко дело кривично. Када вам се учини да је нечијим поступком учењена велика штета или прети велика опасност за вас или некога у вашој околини, ви то можете пријавити полицији или тужилаштву. Уколико радња коју сте пријавили представља кривично дело, они ће поступати даље, а ако не постоји, одбациће кривичну пријаву.

Обезбеђивање једнакости – заштита од дискриминације

У образовању је важно обезбедити пуну заштиту од дискриминације и издвајања по основу пола, социјалне, културне, етничке, религијске или друге припадности, места боравка, односно пребивалишта, материјалног или здравственог стања, тешкоћа и сметњи у развоју и инвалидитета, као и по другим основама (члан 44). Ово се постиже на различите начине - кроз различите активности у образовном систему. А свако дискриминаторно понашање је најстроже забрањено и санкционисано па тако наставник који дискриминише ученика може остати без посла.

[10] „Службени гласник РС“ број 97/2008, 10472009 –други закон, 68/2012 – Одлука УС, и 10772012.

Постоји и посебан орган за заштиту права на приватност односно података о личности – Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности.

А ако се претрпи штета, могуће је покренути и судски поступак за досуђивање накнаде за претрпљењу штету.

У установи су забрањене активности којима се угрожавају, омаловажавају, дискриминишу или издвајају лица, односно групе лица, по основу: расне, националне, етничке, језичке, верске или полне припадности, физичких и психичких својстава, сметњи у развоју и инвалидитета, здравственог стања, узраста, социјалног и културног порекла, имовног стања, односно политичког опредељења и подстицања или неспречавања таквих активности, као и по другим људским правима.

Ако приметите или доживите таква понашања, добро је да их пријавите. Школа је дужна да поступа по пријавама које могу бити неформалне – изнете усмено наставнику, стручној служби школе и директору. Уколико је неопходно, пријаву можете (заједно са родитељима) поднети и директору школе у писаном облику. Школа је дужна да реагује, тј. предузме неке видљиве кораке ради заштите ученика, а које зависе од тежине и облика кршења. Резултат треба да буде престанак дискриминације. Ако реакција изостане, постоји могућност обраћања просветној инспекцији, а након тога и Поверенику за равноправност притужбом. Притужба је једноставне форме, а образац притужбе налази се на интернет страни Повереника.

Забрана насиља, злостављања и занемаривања

У установи је забрањен сваки облик насиља: физичко, психичко и социјално насиље; злостављање и занемаривање деце и ученика; физичко кажњавање и вређање личности, односно сексуална злоупотреба деце и ученика или запослених (чан. 45).

Свако насиље се најстроже санкционише, чак и када се појавило само једном између било која два субјекта, укључујући и родитеље/старатеље деце. Школе се одређеним насилним понашањима баве саме и самостално их сузбијају и кажњавају, а неке ситуације решавају у сарадњи са полицијом, лекарима, центром за социјални рад и правосуђем. Установа је дужна да одмах поднесе пријаву надлежном органу ако се код детета или ученика примете последице насиља, злостављања или занемаривања, а које није претрпљено у школи. Све активности су детаљно прописане у Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље злостављање и занемаривање[11].

[11] „Службени гласник РС“ бр 30/2010„Службени гласник РС“ бр 30/2010

Важно је да знате да свака установа има Тим за заштиту детета од насиља, злостављања и занемаривања и дужна је да обавести ученике и њихове родитеље о томе ко чини Тим и како он ради. Уколико нисте упознати са радом Тима, можете затражити од психолога или педагога школе, да вас о томе детаљније обавесте. Свако понашање које сматрате насилним можете пријавити својим наставницима, дежурном наставнику, психологу, педагогу или директору писмено или усмено, сами или са родитељима/старатељима. Они су дужни да вас даље упуте у детаље поступка и помогну вам да се све одвија у вашем најбољем интересу.

Учешће у одлучивању о правима ученика и животу школе

У основи постоје **два нивоа учешћа у одлучивању** у оквиру образовног система.

Први је **појединачни ниво** – када ученик учествује у доношењу одлука у вези са њим лично.

Други ниво је **групни ниво** – учешће у одлучивању кроз Ученички парламент или кроз организовање у друге врсте група које могу да се боре за неке своје групне интересе у школи. Почетак сваког смисленог учешћа је потпуна, разумљива и правовремена информација. То значи да право на учешће почиње од права на информацију.

Учешће у одлучивању на појединачном нивоу[12]

Нарочито је важно омогућити ученику да учествује у сваком доношењу одлуке која га се непосредно тиче. У овом процесу постоји неколико правила. Вама је важно да знате да:

- свако ко одлучује о вашим правима дужан је да вас укључи у то одлучивање – да вам каже да је он тај ко одлучује, о чему одлучује, на основу чега одлучује, које информације му требају од вас, када ће донети одлуку, каква та одлука може бити и које могу бити њене последице; да ли ће звати родитеље, да ли нека друга особа у коју имате поверења може бити укључена;
- је дужан да пажљиво саслуша ваше мишљење о томе, и да га узме у обзир, а то значи да размисли о њему при доношењу одлуке;
- када донесе одлуку, да вам је образложи;
- уколико се одлучује о неком компликованом питању, психолог и педагог школе могу бити укључени у тај процес да би он био успешан, а то значи да би се ученику омогућило да учествује онако како је најбоље за њега;
- када се одлучује о питањима која су компликована или од већег значаја, ученик има право да том разговору присуствује пунолетна особа коју сам одреди а у коју има поверења. То могу, али и не морају бити родитељи/ старатељи.

[12] Начин на који орган (онај ко доноси одлуку) поступа када треба да укључи дете описаан је чланом 65 Породичног зак она, „Службени гласник РС“ бр 18/2005 и 72/2011

Постоје нека питања где није сасвим очигледно да дете има право да учествује у одлучивању; једно од њих је вредновање рада и постигнућа, одлучивање о оцени. Због тога баш на овом примеру желимо да илуструјемо напред описана правила. Наставници одлучују о оцени, они су, дакле, надлежни за оцењивање. Они имају упутства како се оцењује. Али та упутства нису само за њих. Они су дужни (то најчешће чини одељењски старешина, а могу и наставници појединачно) да вас на вама разумљив начин обавесте на који начин дају оцене – шта треба да знате за коју оцену, на који начин можете да искажете своје знање, како можете да поправите оцену. Дајући вам ове информације, они вам омогућују да најпре донесете одлуку за коју оцену желите да учите, а потом и шта је потребно да урадите, колико труда да уложите да бисте ту оцену остварили. Кроз то ви њима посредно саопштавате своје мишљење о вашим постигнућима. Када вам дају оцену, они су дужни да је јавно саопште, бар кратко образложе и на тај начин вам омогуће, да, ако желите учинити додатни напор, да је поправите. Уколико наставник не образложи оцену, можете то затражити од њега, а ако он то ни тада не учини, ученик има право да поднесе приговор на оцену.

Учешће у одлучивању на групном нивоу

Увек када говорим о групном учешћу у доношењу одлука, говоримо уједно и о праву на удруживање и организовање. Свака група се обично оснива ради заступања интереса оних који су у њој јер као у причи о оцу, синовима и прућу – сноп прућа је јачи и чвршћи од прутева појединачно. Ученици се могу организовати кроз клубове, групе и сл., али основни облик групног учешћа је Ученички парламент који је обавезан облик организовања партиципације у свакој школи.

Ученички парламент (члан даје мишљење и предлоге стручним органима школе, Савету родитеља, Школском одбору и директору) о:

- правилима понашања у школи,
- мерама безбедности ученика,
- школском програму и годишњем плану рада,
- школском развојном плану,
- начину уређивања школског простора,
- избору уџбеника,
- слободним и ваннаставним активностима,
- учешћу на спортским и другим такмичењима,
- организацији свих манифестација ученика у школи и ван ње,
- и другим питањима од значаја за њихово образовање.

Да бисте знали коме од наведених органа да се обратите, помоћи ће вам **схема управљања школом** у којој су наведена најважнија питања о којима свако од њих одлучује.

Исто као и код појединачног учешћа, и овде су други органи дужни да представницима Парламента, а код важних питања и непосредно свим

ученицима, дају све неопходне информације, а потом да им дају времена да размисле и кажу им своје ставове.

Важно је да знате да кад год неко има обавезу да вас информише, ви имате право да од њега затражите све информације које сматрате важним. На овај начин ви учествујете у доношењу одлука и постајете делом одговорни и за њено спровођење. Исто тако, ваше је право да дате свој став у горе наведеним питањима и када га нико није формално затражио и, наравно, да захтевате да вам се одлука каже и образложи.

Схема управљања школом

Школски одбор, управљање школом

У њему има представника општине/ републике, запослених, родитеља. Одбор вам је значајан онда када са директором и стручном службом нисте успели да остварите сарадњу по питањима која су вам нарочито значајна. Њима се морате обратити писаним путем, или преко представника Савета родитеља ако сте са њима успели да се договорите.

Савет родитеља

Чини по један представник родитеља ученика сваког одељења.

Они би требало да помогну својим предлозима да се образовни процес непрестано унапређује.

Ученички парламент

Чине представници одељења почев од седмог разреда основне школе.

Парламент бира два представника ученика који учествују у раду Школског одбора. Програм рада Парламента саставни је део годишњег плана рада школе.

Директор

Одлучује о правима и обавезама ученика и запослених – дакле доноси све одлуке и одговоран је за све што се дешава у школи – њему се треба обратити непосредно када је питање од нарочитог значаја и када је повређено неко право.

Стручне службе школе и секретар школе

Такозвана „пепси служба" коју чине психолог и педагог, а која има значајну улогу у организовању свакодневног рада школе. Они помажу свима и припремају документа које доноси директор – они су права адреса за све предлоге, иницијативе и тражење информација.

Навешћемо на овом месту надлежност Савета родитеља, имајући у виду да би родитељи у великом броју ситуација требало да буду природни савезници деци у остваривању њихових права и интереса:

- предлаже представнике родитеља деце, односно ученика у орган управљања;
- предлаже свог представника у стручни актив за развојно планирање и у друге тимове установе;
- предлаже мере за осигурање квалитета и унапређивање образовно-васпитног рада;
- учествује у поступку предлагања изборних предмета и у поступку избора уџбеника;
- разматра предлог програма образовања и васпитања, развојног плана, годишњег плана рада, извештаје о њиховом остваривању, вредновању и самовредновању;
- разматра намену коришћења средстава од донација и од проширене делатности установе;
- предлаже органу управљања намену коришћења средстава остварених радом Ученичке задруге и прикупљених од родитеља;
- разматра и прати услове за рад установе, услове за одрастање и учење, безбедност и заштиту деце и ученика;
- учествује у поступку прописивања мера за обезбеђивање безбедности ученика у установи;
- даје сагласност на програм и организовање екскурзије, односно програме наставе у природи и разматра извештаје о њиховом остваривању;
- разматра и друга питања утврђена Статутом.

Пример учешћа у доношењу школског плана и годишњег плана рада

Школски програм се доноси најкасније два месеца пре почетка школске године у којој ће почети његова примена, а установа је дужна да омогући да он буде доступан свима који су заинтересовани.

На основу школског програма, школа сваке године доноси годишњи план рада најкасније до 15. септембра. Школски програм припремају стручни органи школе. Школа треба да затражи мишљење Савета родитеља и Ученичког парламента о школском програму. Оснивач школе (најчешће је то општина) даје сагласност на материјална средства која су потребна да се програм оствари.

Ваше је право као ученика школе да имате могућност да се упознате са школским програмом, као и годишњим планом рада, а Ученички парламент треба о њему да да своје мишљење.

Ради упознавања са школским програмом и годишњим планом рада као и другим документима о којима Ученички парламент даје мишљење, можете се обратити секретару школе или стручној служби, ако они не иницирају поступак давања мишљења.

Од изузетног је значаја да, уколико желите да дајете мишљење то радите савесно и одговорно да бисте сваки следећи пут повећали вероватноћу да ће други учесници у одлучивању са пажњом и поверењем размотрити ваше предлоге и размишљања. Савесним и одговорним учешћем ви јачате свој утицај.

Одговорност установа за остваривање права ученика и поступци за остваривање и заштиту

Без обзира на то о ком праву ученика се ради, установа је дужна да обезбеди све услове за остваривање ових права. Када ученик, родитељ, односно старатељ, сматрају да је дошло до повреде или непримереног понашања према детету, могу у року од 15 дана поднети пријаву директору. Директор такође има рок од 15 дана, да ову пријаву размотри уз учешће детета и родитеља и да донесе потребне одлуке и мере. Осим ове опште могућности, постоје и два конкретна поступка.

Важно је да знате да су родитељи/старатељи детета такозвани законски заступници детета у поступцима за заштиту његових права и интереса. Када су деца млађа од 14 година, родитељи их заступају у свим ситуацијама. Деца старија од 14 могу и сама да учествују у поступцима, у зависности од значаја поступка. У сваком случају, деца имају право да, ако желе, родитељи увек буду уз њих када се одлучује у неком поступку. Ако то није случај, постоји могућност да се предложи ономе ко води поступак (а то је директор или евентуално по његовом налогу неко друго лице у школи) да родитељи не присуствују, или да присуствује неко друго пунолетно лице у које дете има поверење. Ипак, коначна одлука је на ономе ко поступак води, а требало би да зависи од процене онога што је у дететовом најбољем интересу.

Приговор и жалба на оцену и испит

Како је начин на који се процењује и вреднује успех ученика оцена која се даје кроз испите и испитивање, предвиђено је једно посебно право и поступак у односу на оцену и испит – право подношења приговора или жалбе.

Приговор на оцену (из предмета или владања) се подноси **током школске године** у року од 3 дана од како је оцена саопштена. Да подсетимо, приговор се може поднети и ако дата оцена није образложена. Рок за одлучивање директора је 3 дана. Он одлуку доноси у сарадњи са стручном службом и решењем може поништити оцену и образовати комисију за проверу знања, преглед или поновно оцењивање писменог или другог рада ученика.

Жалба на оцену и испит (члан 110) из предмета или владања подноси се на крају школске године на закључну оцену из предмета или владања, а рок је три дана од дана добијања ђачке књижице или сведочанства. Жалба на испит прописана посебним законом подноси се у року од 24 сата од саопштења оцене. Рок за одлучивање по жалби је 24 сата. Одлуком се може поништити испит и упутити ученик на поновно полагање испита. Испит се организује у року од три дана од дана подношења жалбе, одвија се пред комисијом, а оцена коју да комисија је коначна (не постоји могућност приговора, односно жалбе).

Захтев за заштиту права ученика (члан 111) - ученик, његов родитељ, односно старатељ, који сматра да су му повређена права утврђена овим или посебним законом, одлукама школе или тиме што је школа пропустила да донесе одлуку, има право да поднесе захтев за заштиту **права министарству**, у року од осам дана од дана сазнања за повреду својих права. Ако министарство сматра да одлуку треба преиспитати тј. отклонити повреду закона, упозориће школу да исправи неправилности. Министарство има рок од 8 дана за доношење одлуке. Упозорењем се одређује и рок за његово извршење. Ако ако школа не исправи грешку, Министарство ће одлучити о захтеву.

Друга два органа која вам стоје на располагању као гарант да вам права неће бити повређена су просветна инспекција и заштитник грађана.

Просветна инспекција је део министарства и она контролоше рад школа. Ова контрола се може покренути и по подношењу пријаве о неправилности од стране ученика или његових родитеља/старатеља. Прво се треба обратити општинској просветној инспекцији.

Свако ко мисли да је установа или министарство повредило његово право неправилним поступањем, може поднети притужбу **заштитнику грађана,** али тек пошто употреби редован пут заштите, тј. обрати се инспекцији и министарству непосредно ако на то има право. Заштитник грађана је доступан телефоном и путем интернета, а постоји и посебна страна намењена деци на којој се могу добити све потребне информације и одговори на питања.

Обавезе и одговорности ученика

Веома често се може чути да права детета нису условљена обавезама које дете треба да испуни. То је апсолутно тачно. Да бисте имали право на образовање, не морате да испуњавате никакве обавезе – треба да будете дете и да имате најмање 6 и по година. Но, то не значи да у самом образовном систему не постоје обавезе и одговорности деце/ученика. Јако је важно да разумете да између ваших обавеза и права других постоји једна веза – у најкраћем, она се

може описати овако – свако је дужан да поштује права других и права других су границе наших права. Тиме што поштујемо своје обавезе, ми поштујемо права других и олакшавамо њихово остваривање, а живот свима чинимо лепшим и лакшим. Исто као што ми очекујемо да други испуне своје обавезе и буду одговорни према нама – други очекују то исто од нас. Ако није тако, они се осећају изневереним, баш као и ми у сличним ситуацијама.

У остваривању својих права ученик не сме да угрожава друге у остваривању права.

Ученик има обавезу да:

- редовно похађа наставу и извршава школске обавезе;
- поштује школска правила, одлуке директора и органа школе;
- ради на усвајању знања, вештина и вредносних ставова прописаних школским програмом, прати сопствени напредак и извештава о томе наставнике и родитеље, односно старатеље;
- у поступку оцењивања покаже своје стварно знање без коришћења разних облика преписивања и других недозвољених облика помоћи;
- не омета извођење наставе и не напушта час без претходног одобрења наставника;
- поштује личност других ученика, наставника и осталих запослених у школи;
- чува имовину школе, чистоћу и естетски изглед школских просторија;
- стара се о очувању животне средине и понаша у складу са правилима еколошке етике (чл. 112).

Ученик, родитељ, односно старатељ ученика, дужан је да у року од осам дана правда изостанак ученика и доставља потпуне и тачне контакт информације.

Уколико прекршите своје обавезе, сносите одговорност за то (члан 113).

Када ученик учини **теже повреде** својих обавеза, односно **прекрши забрану дискриминације или насиља,** против њега се води васпитно-дисциплински поступак (члан 114).

Теже повреде обавеза ученика јесу:

- уништење, оштећење, скривање, изношење, преправка или дописивање података у евиденцији коју води школа или друга организација, односно орган;
- преправка или дописивање података у јавној исправи коју издаје школа или орган, односно исправи коју изда друга организација;
- уништење или крађа имовине школе, привредног друштва, предузетника, ученика или запосленог;
- подстрекавање, помагање, давање ученику и употреба алкохола, дувана, наркотичког средства или психоактивне супстанце;
- уношење у школу или другу организацију оружја или другог предмета којим може да угрози или повреди друго лице;
- свесно непридржавање правила и мера безбедности ученика;

- употреба мобилног телефона, електронског уређаја и другог средства у сврхе којима се угрожавају права других или у сврхе преваре у поступку оцењивања;
- неоправдано изостајање са наставе и других облика образовно-васпитног рада више од 25 часова у току школске године, од чега више од 15 часова након писменог обавештавања родитеља, односно старатеља од стране школе.

Током овог поступка морају се поштовати сва ваша права. Ученик, његови родитељи и старатељи морају бити саслушани, а могу дати и писану изјаву. Одлука се доноси у најбољем интересу ученика са идејом да се у што мањој мери ремети његов образовни процес и право на образовање.

Поступак покреће и води директор у року од 30 дана од дана учињене повреде. А то значи да, ако је неко према вама учинио нешто што спада у наведена кршења, треба у што краћем року да то саопштите директору.

Директор на крају доноси решење у којем, ако утврди да постоји одговорност, предвиђа и неку од мера које може да изрекне, а то су:

- за тежу повреду обавеза ученика или повреду забране дискриминације и насиља васпитно-дисциплинска мера - укор директора и укор наставничког већа, а за ученика средње школе и искључење ученика из школе, односно школе са домом;
- за учињену повреду забране дискриминације и насиља, за ученике од петог до осмог разреда може се изрећи још и мера премештаја у другу основну школу на основу одлуке Наставничког већа, уз сагласност родитеља, односно старатеља и школе у коју прелази.

Ученик, његов родитељ, односно старатељ има право да поднесе жалбу Школском одбору на изречену васпитно-дисциплинску меру, у року од три дана од дана достављања решења.

Школски одбор решава по жалби у року од 15 дана од дана достављања. За то време неће се извршити мера из решења директора.

Против другостепеног решења (одлука Школског одбора) о изреченој мери искључења ученика, он, његов родитељ, односно старатељ има право на судску заштиту у управном спору.

Мере које се изричу за **лакше повреде** изричу се без васпитно-дисциплинског постука и могу бити васпитна мера - опомена, укор одељењског старешине или укор одељењског већа.

Важно је да знате да сваки акт - решење,одлука, мора да има такозвану поуку о правном леку – на њеном крају пише на који начин, коме и у ком року се можете обратити ради преиспитивања одлуке уколико њоме нисте задовољни.

Литература:

Ћук-Миланков, Д., (2005): *Приручник за наставнике ЗаПраво ми,* Центар за права детета, Београд

Ћук-Миланков, Д., (2005): *Приручник за водитеље група ЗаПраво ми,* Центар за права детета, Београд

Дечји информативно-културни сервис DX, група деце и младих при Центру за права детета (Београд), млади чланови и чланице омладинског клуба при Ужичком центру за права детета и млади активисти програма Друштва за развој деце и младих - Отвореног клуба (Ниш), (2013): *Извештај о остваривању права детета у Републици Србији из угла деце и младих*, Центар за права детета, Београд

Ћук-Миланков, Д., Голић Ружић, М., (2013): *Живети права детета: активности деце и младих у остваривању права детета,* Центар за права детета, Београд

Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., Стевановић. И., Видовић С., Воркапић С., Врањешевић Ј., Вучковић-Шаховић Н., (2003): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста „Сада знам зато могу",* Центар за права детета, Београд

Вучковић-Шаховић Н., Врањешевић Ј., Дејановић, В., Кораћ, Н., Росандић, Р., (1999): *Приручник за водитеље радионица из области права детета за рад са децом средњошколског узраста „Како до шаргарепе",* Југословенски центар за права детета, Београд

Видовић. С., Вучковић-Шаховић Н., Дејановић, Пешић, М., Радуловић, Л., Хебиб, Е., (2000): *Приручник за водитеље радионица из области образовања за права дететаи дечје партиципације „Како можемо заједно",* Југословенски центар за права детета, Београд

Müller, L., Турза, И., Николић, Ј., Гаши, И., Милутиновић, Д., Мркаљ, Т., Пејчић В., Гавриловић, Б., Хајдињак, Б., Марјановић, А., Ђурић, Б., Дуњић, Р., Николић, Б., (2003): *У праву си! – водич кроз правни систем Републике Србије*, Београдски центар за људска права, Београд

Петровић, М., Банић, М., Голић Ружић, М., Ивановић, Ј., Чолић Г., (2013): *Извештај о остваривању општих мера примене Конвенције о правима детета у Републици Србији*, Центар за права детета, Београд

Обрадовић,К., (1998): *Почетница за људска права,* Београдски центар за људска права, Београд

Марковић, В., Беговић, В., Марковић, Л., Беговић, Д.,Петровић, М., Голић, М., Вучковић-Шаховић, Н., (2011): *Учешће деце у извештавању пред Комитетом за права детета*, Центар за права детета, Београд

Стевановић, И., уредник, (2008): *НеОставривање права детета у Србији: Гледано из угла детета и одраслих,* Центар за права детета, Београд

Вучковић-Шаховић, Н., (2000): *Права детета и међународно право,* Југословенски центар за права детета, Београд

Фонтејн, С., (1995): *То је право,* Пријатељи деце Србије, Београд

Бин, А., (2004): *Учионица без насилништва*, Креативни центар, Београд

Врањешевић, Ј., Кораћ, Н., Петровић, М., Банић, М., Тркуља, М., Грујић С., Радић Дудић, Р., *Грађанско васпитање за осми разред основне школе, приручник за наставнике*, Министарство просвете, Република Србија

Ћук-Миланков, Д., (2007): *Приручник за наставнике основних школа за интерактивни рад са дјецом у програму заштите права дјетета и превенције трговине дјецом,* Save the Children UK, Програм за Црну Гору, Подгорица

Видовић, С., Голић, М., Ћук-Миланков, Д., Трикић, З., Врањешевић, Ј., Коруга, Д., (2005): *Научи, поентирај,* Немачка организација за техничку сарадњу (GTZ) GmbH, Београд

Уредник свих издања Дејановић, В., (2006): *Трговина децом у Србији – претња и реалност,* Центар за права детета, Београд

Република Србија, Министарство просвете (2009): *Приручник за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, Београд

Жунић-Цицварић, Ј., Цицварић, Р., (2010): *Насиље у школи,* Ужички центар за права детета, Ужице

Жунић-Цицварић, Ј., Стефановић, Ј., (2007): *Водич кроз ученичке парламенте,* Ужички центар за права детета, Ужице

Савет родитеља града Ужица (2012): *Како спречити насиље над децом у школи/вртићу*? Ужице

Ужички центар за права детета (2013): *Испитивање капацитета школа за примену права детета у образовном систему*, Ужице

Центар за права детета, (2003): Информативна брошура *Истине и заблуде о правима детета*, Београд

Министарство рада и социјалне полтике Републике Србије (2010): *Увођење антидискриминационих питања у области социјалне заштите,* Београд

Одабрани извори:

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС", бр. 98/06

Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС", бр. 72/2009 и 52/2011

Република Србија, Влада, Министарство рада и социјалне политике (2008): *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања,* Београд

Република Србија, Министарство просвете (2007): П*осебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно -васпитним установама*, Београд

Закон о заштити података о личности „Службени гласник РС" број 97/2008, 10472009 –други закон, 68/2012 – Одлука УС, и 10772012.

Закон о основном образовању и васпитању, „Службени гласник РС" бр. 55/2013

Закон о средњем образовању и васпитању, „Службени гласник РС" бр. 55/2013

Породични закон, „Службени гласник РС" бр. 18/2005 и 72/2011

Правилник о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни програм, његову примену и вредновање, „Службени гласник РС" бр. 76/2010

Правилник о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику, „Службени гласник РС" бр.63/2010

Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, „Службени гласник РС" бр. 30/2010